

**KIRIM TATAR ŞAİRLERİ ŞEVKİ BEKTÖRE VE
MEHMET NİYAZI'NIN ŞİİRLERİ ÜZERİNE
DİL İNCELEMESİ
(İNCELEME - METİN VE AKTARMA-SÖZLÜK)**

Sümeyra AKBIYIK

Yüksek Lisans Tezi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı

Prof. Dr. Süleyman EFENDİOĞLU

2023

Her Hakkı Saklıdır.

T.C
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANA BİLİM DALI

SümeYra AKBIYIK
ORCID ID: 0000-0003-2041-460

KIRIM TATAR ŞAİRLERİ ŞEVKİ BEKTÖRE VE MEHMET NİYAZI'NIN
ŞİİRLERİ ÜZERİNE DİL İNCELEMESİ
(İNCELEME - METİN VE AKTARMA - SÖZLÜK)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Süleyman EFENDİOĞLU

ERZURUM – 2023

TEZ BEYAN BİLDİRİMİ

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esasları'nın ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "....." adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıyı kaynak gösterdiğimi taahhüt ederim.

☐ Tezimin Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin lisansüstü tezlerin düzenlenmesini ve erişime açılmasını düzenleyen 5. maddesinin 1. fıkrasına göre [Ulusal Tez Merkezi, enstitü ve fakülteler tarafından Tez Otomasyon Sistemine yüklenen tezlerin bibliyografik bilgilerini kontrol eder, kataloglama kurallarına göre düzenler, konu başlıklarını belirler ve tam metin olarak internet üzerinden erişime açar.] basılı ve elektronik kopyalarına erişim izni verdiğimi onaylarım.

İSTİSNAİ DURUMLAR*

☐ **Patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle (2 Yıl)**

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesini düzenleyen 6. maddesinin 1. fıkrasına göre tezle ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle teze erişim, Enstitümüz Yönetim Kurulunun/....../.... tarih ve sayılı kararı ile 2 (iki) yıl süreyle engellenmiştir.

☐ **Yeni Teknik, Materyal ve Metotların Varlığı (6 ay)**

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesini düzenleyen 6. maddesinin 2. fıkrasına göre tezde yeni teknik, materyal ve metotlar kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internette paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkânı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içerdiği için tez danışmanının önerisi ve ana bilim dalının uygun görüşü üzerine Enstitümüz Yönetim Kurulunun/....../.... tarih ve sayılı kararı ile teze erişim 6 (altı) ay süreyle engellenmiştir.

☐ **Ulusal Çıkar ve Güvenlik Durumu (Gizlilik Dereceli Çalışmalar)**

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin gizlilik dereceli tezler bahsini düzenleyen 7. maddesinin 1. fıkrasına göre bu teze erişim, ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendirdiği için Enstitümüzün uygun görüşü üzerine Üniversitemiz Yönetim Kurulunun/....../.... tarih ve sayılı kararı ile Üniversitemiz Yönetim Kurulu aksi karar verinceye kadar engellenmiştir.

[Tarih- İmza]

[Öğrencinin Adı Soyadı]

Aslı Islak İmzalıdır.

* İstisnai durumlar danışmanın yazılı başvurusu ve Enstitü / Üniversite Yönetim Kurulunun onayı ile kabul edilir.

TEZ KABUL VE ONAY TUTANAĞI

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Süleyman EFENDİOĞLU danışmanlığında Sümeyra AKBIYIK tarafından hazırlanan “*Kırım Tatar Şairleri Şevki Bektöre ve Mehmet Niyazi’nin Şiirleri Üzerine Dil İncelemesi (İnceleme - Metin ve Aktarma - Sözlük)*” başlıklı bu çalışma aşağıdaki jüri tarafından Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir. 8.05.2023

Jüri Başkanı Doç. Dr. Tuna BEŞEN DELİCE
(Ad-Soyad-Unvan) *Afyon Kocatepe Üniversitesi*

Jüri Üyesi Prof. Dr. Süleyman EFENDİOĞLU
(Ad-Soyad-Unvan) *Atatürk Üniversitesi*

Jüri Üyesi Dr. Öğr. Üyesi Sinan DİNÇ
(Ad-Soyad-Unvan) *Atatürk Üniversitesi*

Kabul / Ret – İmza
Aslı Islak İmzalıdır.

Aslı Islak İmzalıdır.

Aslı Islak İmzalıdır.

Bu tezin *Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği*’nin ilgili maddelerinde belirtilen şartları yerine getirdiğini onaylarım.

Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM
Enstitü Müdürü

Aslı Islak İmzalıdır.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	X
ABSTRACT	XI
ÖN SÖZ.....	XII
KISALTMALAR VE İŞARETLER.....	XII
ÇEVİRİ YAZI ALFABESİ.....	XV
TABLolar DİZİNİ	XVI

GİRİŞ

YÖNTEM VE TEKNİKLER	2
1. Çalışmanın Amacı.....	2
2. Çalışmanın Önemi.....	2
3. Çalışmanın Özgün Değeri	2
4. Çalışmanın Yaygın Etkisi.....	2
5. Çalışmanın Yöntemi.....	3
6. İlgili Araştırmalar.....	3
I. KIRIM-TATAR TÜRKÇESİ ve TARİHSEL GELİŞİMİ	4
II. KIRIM-TATAR TÜRKÇESİ EDEBİYATI.....	6
a. Hanlık Dönemi Kırım Türk Edebiyatı.....	7
b. Rus İstilas Dönemi Kırım Türk Edebiyatı	7
c. Tercüman Dönemi Kırım Türk Edebiyatı	7
d. 1905-1917 Dönemi Kırım Türk Edebiyatı	8
e. 1917-1944 Dönemi Kırım Türk Edebiyatı	8
f. Kırım Tatar Türkçesi Dil, Alfabe ve İmla.....	9
III. ŞEVKİ BEKTÖRE’NİN HAYATI ve ESERLERİ	10
IV. YILDIZ DERGİSİ HAKKINDA.....	13

V. MEHMET NİYAZİ HAYATI ve ESERLERİ.....	14
a. Mehmet Niyazi'nin Kişiliği.....	14
b. Mehmet Niyazi'nin Şair Kişiliği.....	15
c. Mehmet Niyazi'nin Gazeteciliği.....	15

BİRİNCİ BÖLÜM

DİL İNCELEMESİ

1. SES BİLGİSİ.....	17
1.1. ÜNLÜLER	17
1.1.1. Ünlülerin Sınıflandırılması	17
1.1.1.1. Çıkış Yerine Göre.....	17
1.1.1.2. Dudakların Durumuna Göre	17
1.1.1.3. Ağız Açıklığına Göre	17
1.1.2. Ses Özellikleri ve Ses Olayları (Ünlülerde)	18
1.1.2.1. Ünlü Uyumları	18
1.1.2.1.1. Damak Uyumu (Kalınlık-İncelik Uyumu)	18
1.1.2.1.1.1. Damak Uyumunda Kalın Ünlüler	19
1.1.2.1.1.2. Damak Uyumunda İnce Ünlüler	19
1.1.2.1.1.1.1. Eklerde Damak Uyumu.....	19
1.1.2.1.2. Dudak Uyumu (Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu).....	20
1.1.2.1.2.1. Dudak Uyumunda Düz Ünlüler.....	21
1.1.2.1.2.2. Dudak Uyumunda Yuvarlak Ünlüler.....	21
1.1.2.1.2.2.1. Alıntı Birleşik Kelimelerde Dudak Uyumunun Bozulması	23
1.1.2.1.2.2.2. Eklerde Dudak Uyumu	23
1.1.2.2. Ünlü Değişimleri	24
1.1.2.2.1. İnce Ünlülerin Kalınlaşması	24

III

1.1.2.2.1.1. /e/ > /a/ Değişimi	24
1.1.2.2.1.2. /i/ > /ı/ Değişimi	24
1.1.2.2.2. Düz Ünlülerin Yuvarlaklaşması	25
1.1.2.2.2.1. /e/ > /ö/ Değişimi	25
1.1.2.2.2.2. /i/ > /ü/ Değişimi	25
1.1.2.2.3. Yuvarlak Ünlülerin Düzleşmesi	25
1.1.2.2.3.1. /ö/ > /e/ Değişimi	25
1.1.2.2.3.2. /u/ > /ı/ Değişimi	26
1.1.2.2.3.3. /ü/ > /i/ Değişimi	26
1.1.2.2.4. Geniş Ünlülerin Daralması	26
1.1.2.2.4.1. /e/ > /i/ Değişimi	26
1.1.2.2.4.2. /ö/ > /u/ Değişimi	26
1.1.2.2.4.3. /ö/ > /ü/ Değişimi	27
1.1.2.2.5. Dar Ünlülerin Genişlemesi	27
1.1.2.2.5.1. /i/ > /e/ Değişimi	27
1.1.2.3. Ünlü Türemesi	27
1.1.2.3.1. Ortada Ünlü Türemesi	27
1.1.2.4. Ünlü Düşmesi	28
1.1.2.4.1. Ortada Ünlü Düşmesi	28
1.2. ÜNSÜZLER	28
1.2.1. Ünsüzlerin Sınıflandırılması	28
1.2.1.1. Ton Bakımından	28
1.2.1.2. Çıkış Yeri Bakımından	28
1.2.1.3. Çıkış Biçimi Bakımından	29
1.2.2. Ses Özellikleri ve Ses Olayları (Ünsüzlerde)	29

1.2.3. Ünsüz Değişimleri	29
1.2.3.1. Kelime Başında Görülen Ünsüz Değişimleri.....	29
1.2.3.1.1. /b/ : /b/	29
1.2.3.1.2. /b/ > /m/	30
1.2.3.1.3. /b/ > /p/	30
1.2.3.1.4. /k-/ > /g-/.....	30
1.2.3.1.5. /k/ : /k/	31
1.2.3.1.6. /k/ : /k/	31
1.2.3.1.7. /k/ > /ğ/	32
1.2.3.1.8. /t/ : /t/	32
1.2.3.1.9. /y/ > /c/	33
1.2.3.2. Kelime İçinde Görülen Ünsüz Değişimleri	34
1.2.3.2.1. /-b/ > /-v-/	34
1.2.3.2.2. /-c-/ > /-ç-/	34
1.2.3.2.3. /-ğ-/ > /-v-/	34
1.2.3.2.4. /-g/ > /-k/.....	35
1.2.3.2.5. /-k-/ > /-g-/	35
1.2.3.2.6. /-k/ > /-ğ/.....	35
1.2.3.2.7. /-k-/ > /-h-/ > /-ø/.....	35
1.2.3.2.8. /-p/ > /-b/.....	36
1.2.3.2.9. /-v-/ > /-w-/ > /-v-/	36
1.2.3.2.10. /-v-/ > /-w-/ > /-y-/.....	36
1.2.3.2.11. /-y-/ > /-c-/	36
1.2.4. Ünsüz Düşmesi	36
1.2.4.1. Kelime Başında Görülen Ünsüz Düşmesi	37

1.2.4.1.1. /h/ Sesi Düşmesi.....	37
1.2.4.1.2. /g/ Sesi Düşmesi.....	37
1.2.4.1.3. /v/ Sesi Düşmesi.....	37
1.2.4.1.4. /y/ Sesi Düşmesi.....	38
1.2.4.2. Kelime İçinde Görülen Ünsüz Düşmesi	38
1.2.4.3. Ünsüz İkizleşmesi	38
1.2.4.4. Hece Kaynaşması	38
2. ŞEKİL BİLGİSİ.....	39
2.1. Yapım Ekleri.....	39
2.1.1. İsimden İsim Yapma Ekleri	39
2.1.2. Fiilden İsim Yapma Ekleri.....	43
2.1.3. İsimden Fiil Yapma Ekleri.....	44
2.1.4. Fiilden Fiil Yapma Ekleri	46
2.2. Çekim Ekleri.....	46
2.2.1. İsim.....	46
2.2.1.1. İsim Çekim Ekleri	47
2.2.1.1.1. Çokluk Eki.....	47
2.2.1.1.2. İyelik Ekleri	49
2.2.1.1.2.1. Birinci Teklik Şahıs İyelik Eki.....	49
2.2.1.1.2.2. Birinci Çokluk Şahıs İyelik Eki	49
2.2.1.1.2.3. İkinci Teklik Şahıs İyelik Eki	50
2.2.1.1.2.4. İkinci Çokluk Şahıs İyelik Eki	50
2.2.1.1.2.5. Üçüncü Teklik Şahıs İyelik Eki	50
2.2.1.1.2.6. Üçüncü Çokluk Şahıs İyelik Eki	50
2.2.1.1.3. Hâl Ekleri	51

2.2.1.1.3.1. İlgi Hâl Eki.....	51
2.2.1.1.3.2. Yükleme Hâl Eki.....	51
2.2.1.1.3.3. Yönelme Hâl Eki.....	52
2.2.1.1.3.4. Bulunma Hâl Eki.....	52
2.2.1.1.3.5. Çıkma Hâl Eki.....	53
2.2.1.1.3.6. Eşitlik Hâl Eki.....	54
2.2.1.1.3.7. Vasıta Hâl Eki.....	55
2.2.1.1.3.8. Sınırlama Hâli.....	55
2.2.1.1.3.9. İsimlerde Soru.....	56
2.2.1.1.3.10. İsimlerde Bildirme.....	56
2.2.2. Sıfat.....	57
2.2.2.1. Niteleme Sıfatları.....	57
2.2.2.2. Belirtme Sıfatları.....	57
2.2.2.3. İşaret Sıfatları.....	57
2.2.2.4. Sayı Sıfatları.....	58
2.2.2.5. Belirsizlik Sıfatı.....	59
2.2.2.6. Soru Sıfatı.....	60
2.2.3. Zarf.....	60
2.2.3.1. Yer Zarfları.....	61
2.2.3.2. Zaman Zarfları.....	61
2.2.3.3. Tarz Zarfları.....	62
2.2.3.4. Miktar Zarfları.....	63
2.2.3.5. Soru Zarfları.....	63
2.2.4. Zamir.....	64
2.2.4.1. Şahıs Zamirleri.....	64

2.2.4.2. İşaret Zamirleri.....	66
2.2.4.3. Belirsizlik Zamirleri	66
2.2.4.4. Soru Zamirleri	66
2.2.4.5. Dönüşüklük Zamiri.....	67
2.2.5. Fiil	67
2.2.5.1. Şahıs Ekleri	67
2.2.5.1.1. Zamir Kökenli Şahıs Ekleri	67
2.2.5.1.2. İyelik Kökenli Şahıs Ekleri	68
2.2.5.1.3. Emir Kökenli Şahıs Ekleri.....	69
2.2.5.2. Zaman ve Şekil Ekleri	70
2.2.5.2.1. Bildirme Kipleri.....	70
2.2.5.2.1.1. Geçmiş Zaman Kipleri.....	70
2.2.5.2.1.1.1. Görülen Geçmiş Zaman	70
2.2.5.2.1.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman	71
2.2.5.2.1.2. Şimdiki Zaman	72
2.2.5.2.1.3. Gelecek Zaman.....	73
2.2.5.2.1.4. Geniş Zaman	73
2.2.5.2.2. Tasarlama Kipleri.....	74
2.2.5.2.2.1. Şart Kipi.....	74
2.2.5.2.2.2. Emir Kipi	75
2.2.5.2.2.3. İstek Kipi.....	77
2.2.5.2.2.4. Gereklilik Kipi.....	77
2.2.5.2.3. Birleşik Kipler	77
2.2.5.2.4. Fiillerin Birleşik Çekimleri.....	77
2.2.5.2.4.1. Hikâye Birleşik Zaman	77

VIII

2.2.5.2.4.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi.....	77
2.2.5.2.4.1.2. Şimdiki Zamanın Hikâyesi.....	78
2.2.5.2.4.1.3. Geniş Zamanın Hikâyesi.....	78
2.2.5.2.4.2. Rivayet Birleşik Zaman	78
2.2.5.2.4.2.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Rivayeti	78
2.2.5.2.4.2.2. Şimdiki Zamanın Rivayeti	78
2.2.5.2.4.2.3. Gelecek Zamanın Rivayeti.....	79
2.2.5.2.4.2.4. Geniş Zamanın Rivayeti	79
2.2.5.3. Tasviri Filler.....	79
2.2.5.4. İsim-Fiil	80
2.2.5.4.1. -mAk	80
2.2.5.4.2. -(U)v.....	80
2.2.5.5. Sıfat-Fiil.....	80
2.2.5.5.1. -ğan/-gen: -қан/-ken.....	81
2.2.5.5.2. -maz/-mez	81
2.2.5.6. Zarf-Fiil.....	82
2.2.5.6.1. -a/-e: -y	82
2.2.5.6.2. -p / -Ip.....	82
2.2.5.6.3. -may/-mey.....	83
2.2.5.7. Birleşik Zarf-Fiiller	83
2.2.5.7.1. -madan/-meden	83
2.2.6. Bağlaçlar.....	83
2.2.6.1. Sıralama Bağlaçları	83
2.2.6.2. Denkleştirme Bağlaçları	84
2.2.6.3. Cümle Başı Bağlaçları	85

2.2.6.4. Karşılaştırma Bağlaçları	85
2.2.7. Edatlar.....	86
2.2.7.1. Çekim Edatları	86
2.2.7.2. Benzerlik İfade Eden Edatlar	87
2.2.7.3. Pekiştirme Edatları	87
2.2.7.4. Cevap Edatları.....	87
2.2.8. Ünlemler	89
2.2.9. İkilemeler	89

İKİNCİ BÖLÜM

METİNLER

ÇEVİRİ YAZILI METİNLER VE TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARMA.....	91
ŞEVKİ BEKTÖREYE AİT ŞİİRLER	91
MEHMET NİYAZİYE AİT ŞİİRLER.....	106

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SÖZLÜK

(METİNLERDE GEÇEN KELİMELEK SÖZLÜĞÜ)	125
ORİJİNAL ŞİİR METİNLERİ	142
ŞEVKİ BEKTÖREYE AİT ŞİİR METİNLERİ.....	142
MEHMET NİYAZİYE AİT ŞİİR METİNLERİ	153
SONUÇ.....	170
KAYNAKÇA.....	177
EKLER.....	181
ÖZ GEÇMİŞ.....	197

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KIRIM TATAR ŞAİRLERİ ŞEVKİ BEKTÖRE VE MEHMET NİYAZI'NIN
ŞİİRLERİ ÜZERİNE DİL İNCELEMESİ
(İNCELEME - METİN VE AKTARMA - SÖZLÜK)**

SümeYra AKBIYIK

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Süleyman EFENDİOĞLU

2023, Sayfa: XVI + 227

Jüri: Prof. Dr. Süleyman EFENDİOĞLU

Jüri: Doç. Dr. Tuna BEŞEN DELİCE

Jüri: Dr. Öğr. Üyesi Sinan DİNÇ

Kırım-Tatar edebiyatı şairleri Şevki Bektöre ve Mehmet Niyazi'nin Şiirleri Üzerine Dil İncelemesi, (İnceleme - Metin ve Aktarma - Sözlük) konulu tez çalışması; Kırım-Tatar edebiyatına, edebiyat ve dil bilgisi çalışmalarıyla katkıda bulunan şair, eğitimci, akademisyen Şevki Bektöre ve Mehmet Niyazi'nin şiirlerinin dil özelliklerinin incelemesinden oluşmaktadır.

Çalışma ana hatlarıyla giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde; Kırım-Tatar Türkçesi ve tarihsel gelişimi, Kırım-Tatar edebiyatı, Şevki Bektöre'nin ve Mehmet Niyazi'nin hayatı, edebî kişiliği vb. bilgiler verilmiştir.

Dil incelemesi bölümünde metinler, ses bilgisi ve şekil bilgisi özellikleri yönünden iki ana başlık altında incelenmiştir. Ses bilgisi; sesler ve ses olayları, şekil bilgisi; yapım ekleri, çekim ekleri ve sözcük türleri bölümlerinden oluşmaktadır.

Metin bölümünde, şiirlerin transkripsiyonlu biçimleri ile Türkiye Türkçesine aktarmaları yer almaktadır. Çalışmanın sonuna şiirlerde geçen kelimelerin yer aldığı bir sözlük ile orijinal metin örnekleri konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Şevki Bektöre, Mehmet Niyazi, Kırım-Tatar Türkçesi, Dil İncelemesi

ABSTRACT

MASTER’S THESIS

LANGUAGE ANALYSIS ON THE POEMS OF CRIMEAN TATAR POETS

ŞEVKİ BEKTÖRE AND MEHMET NİYAZI

(ANALYSIS-TEXT AND TRANSCRIPTION- DICTIONARY)

Sümeýra AKBIYIK

Advisor: Prof. Dr. Süleyman EFENDİOĞLU

2023, Page: XVI + 227

Jury: Prof. Dr. Süleyman EFENDİOĞLU

Jury: Assoc. Prof. Dr. Tuna BEŞEN DELİCE

Jury: Assist. Prof. Dr.Üyesi Sinan DİNÇ

The thesis on the poems of the Crimean Tatar literature khanate period poets Şevki Bektöre and Mehmet niyazi (analysis, text and translation, dictionary) consists of the analysis of the language fetatures of the poems of poet educator academician Şevki Bektöre and Mehmet Niyazi, who contributed to the Crimean tatar literature with their literary and grammatical studies.

The study consists of an introduction and three chapters. In the introduction part; information such as Crimean Tatar Turkish and its historical development, Crimean Tatar literature, the life and personality of Şevki Bektöre and Mehmet Niyazi’s is given.

In the language analysis section, the texts are analyzed in terms of phonology and morphology. Phonetics, sounds and sound events are analyzed in the terms of morphology, construction and inflectional affixes.

In the text section, the poems are transcribed and translated into Turkish. At the end of the study, a glossary of the words in the poems and the original texts are included.

Keywords: Şevki Bektöre, Mehmet Niyazi, Poem, Crimean Tatar Turkish, The Study of Language Features

ÖN SÖZ

Bu çalışma, Kırım-Tatar edebiyatında hanlık sonrası yazılı edebiyat şairleri Şevki Bektöre ve Mehmet Niyazi'nin gazete, dergi, kitap ve çevrim içi kaynaklarda yayımlanan şiirlerinin dil incelemesine dayanmaktadır. Çalışmanın amacı, Kırım-Tatar edebiyatında önemli yere sahip iki değerli şairin şiirlerinin Kırım-Tatar Türkçesi açısından dil özelliklerini ortaya çıkararak Türk Dili bilim alanına katkı sağlamaktır.

Tarama yöntemi ile hazırlanan çalışmada, bazı kaynaklarda Kiril alfabesiyle bazı kaynaklarda ise Latin alfabesiyle yazılı olan şiirlere ulaşılmıştır. Kiril alfabesiyle bulunan şiirler, Latin alfabesine aktararak incelenmiş; Latin alfabesiyle bulunanlar ise aynı şekilde kullanılmıştır. Şiir metinleri, Türkiye Türkçesine aktarılıp alfabetik sıraya göre sıralanmıştır. Dil incelemesi kısmında örnekler verilirken, yanına parantez içinde şiirlerin baş harfleri ve örneğin geçtiği satır numarası eklenmiştir.

Sovyet dönemindeki yaşadıkları zorluklara rağmen hem bilim alanında hem de edebiyat alanında çalışma yapmaktan geri kalmayan incelemeye konu şairler, her zaman içinde bulundukları halkı bilinçlendirerek onların refah seviyesini yükseltmeyi hedeflemişlerdir. Bu amaçla şiirler yazıp, el yazması şeklinde hazırladıkları dergi ve gazetelerle köyleri ve kasabaları gezerek bunları kapı kapı her eve dağıtmışlardır. Kırım-Tatar Türkleri için önemli yere sahip iki şairin dergi ve gazetelerde yayımlanan şiirlerini bir araya toplayarak Türk okurlarına yararlanabilecekleri kaynak sunmak ve bu alanda çalışma yapacak araştırmacılara yardımcı olmak hedeflerimiz arasındadır.

Bu çalışmada araştırma yapmak için başvuru Emel Kırım Vakfı Dergisine, bize yardımcı olan ve dergiye erişim sağlayan Emel Kırım Vakfına, Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Başkanı Mükremin Şahin'e, eşi Oya Deniz Congar Şahin'e, Emel Kırım Vakfı Kurucusu Zafer Karatay'a teşekkürü borç bilirim. Ayrıca her konuda desteğini esirgemeyen, fikirleri ve yardımlarıyla her zaman yanımda olan, bilgileriyle daima bana katkıda bulunan danışman hocam Prof. Dr. Süleyman Efendioğlu'na çok teşekkür ederim.

Sümeyra AKBIYIK

Erzurum, Mayıs-2023

KISALTMALAR VE İŞARETLER

-	: Fiil kökü veya gövdesi
+	: İsim kökü veya gövdesi
>	: Bu şekilden gelir
ø	: İşaretsiz öge
vb.	: ve benzeri
S	: Sayı
s.	: Sayfa
C	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
KKT.	: Kırım-Tatar Türkçesi
TT.	: Türkiye Türkçesi
Krm ağz.	: Kırım ağzı
Kaşg.	: Kaşgar
Uyg.	: Uygur
ET.	: Eski Türkçe
OT.	: Orta Türkçe
AKOM.	: Akmescit Kız Oca Mektebiniñ Resmîy Açılış Merasimi Munasebetimen
CS	: Curt Süygisi
DSSK	: Dobrucadan Sizge Selâm Ketirdim
E	: Eşitemen
M	: Marş
MGMM	: Meñli Geray Medresesine Marş

MK	: Men K�aydayman?
NS	: Ne��n S�ydim
O	: Oylav
�CG	: �z Curtımda �aripmen
KS	: K�ısnı� Sel�mı
TBDS	: Tatar Barmı Dep Sora�anlarg�a
YA	: Ye�il Ada
YC	: Ye�il Curt�a
A�	: Ak�ım ��n
A�	: Ayt, �atırtav!
BKG	: Bir K�n Keldi
D	: Dal�alara
DO	: Demircini� O�ı
E	: Esirik
�	: �ariplik
G�	: Gitmek �sterim
MT	: Mektepliler T�rk�s�
MK	: Milletin K�besi
K�A	: K�rım Ak�ında
K�	: K�rım ��n
K�C	: K�rım Ca�aları
K�T	: K�� K�n�nde Tileğim
K�B	: K�zıl Bayrak
T	: Tatarlı�ım
TY	: T�rk Yavrusuna
V�	: Vatan �zlemi

ÇEVİRİ YAZI ALFABESİ

Kiril	Latin	Kiril	Latin
А а	A a	О о	O o/Ö ö
Б б	B b	П п	P p
В в	V v	Р р	R r
Г г	G g	С с	S s
Гъ гъ	Ġ ġ	Т т	T t
Д д	D d	У у	U u/Ü ü
Е е	E; ye/e (hece başında)	Ф ф	F f
Ё ё	Yo-/Yö-; ö (hece başında)	Х х	H h
Ж ж	J j	Ц ц	Ts ts
З з	Z z	Ч ч	Ç ç
И и	İ i	ДЖ дж	C c
Й й	Y y	Ш ш	Ş ş
К к	K k	Щ щ	Şç şç
Къ къ	Q q	Ъ ъ	Kahnlık işareti
Л л	L l	Ы ы	I ı
М м	M m	Ь ь	İncelik işareti
Н н	N n	Э э	E e
Нъ нъ	Ñ ñ	Ю ю	Yu, yü; ü (hece başında)
		Я я	Ya; a (hece başında)

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1.1. İsimden İsim Yapma ekleri.....	39
Tablo 1. 2. Fiilden İsim Yapma Ekleri.....	43
Tablo 1. 3. İsimden Fiil Yapma Ekleri.....	44
Tablo 1. 4. Fiilden Fiil Yapma Ekleri	46
Tablo 1. 5. Zamir Kökenli Şahıs Ekleri.....	68
Tablo 1. 6. İyelik Kökenli Şahıs Ekleri.....	69
Tablo 1. 7. Tasarlama Kipleri	74
Tablo 1. 8. Emir Kökenli Şahıs Ekleri	76

GİRİŞ

Bağımsızlığını kazanmadan önce Türk dünyası devletleri için aynı anlama gelen Sovyet Rusya döneminde yaşanan zulümler her toplum için aynı olmuş, halk ise yapılanlara göz yummaktan verilen emirleri yerine getirmekten başka yol bulamamıştır. Vatanına, diline, dinine sahip çıkan halk, bu yapılanları görmezden gelmeyecektir ancak vatani savunacak, birliği koruyacak gücünüz yoksa izlemekten boyun eğmekten başka çareniz de yoktur. Böyle bir ortamda halkı bilgilendiren aydının varlığı ise Sovyet yönetimi için kendi otoriter varlıklarını tehlikeye düşürmekten başka bir şey değildir. Bolşevikler bunun önüne geçmek için çareyi aydınları ve halkı sürgün etmekte bulmuşlardır. Bu yaşanan acılar, bazı şairlerin kitaplarına bazı şairlerin ise şiirlerine konu olmuştur. Tüm bu zorluklara rağmen kurtulup yıllar sonra dahi yaşadığı zulümleri karşılaştığı zorlukları bütün gerçekliğiyle gözler önüne serebilmek, şair Şevki Bektöre gibi çok az aydına nasip olmuştur. Kırım-Tatar şairlerinin şiirlerinin ele alındığı bu çalışmaya konu olan Şevki Bektöre ve Mehmet Niyazi'nin tek amacı, öz vatanlarındaki halkın ezilmesini engellemek ve onları cehaletten kurtarıp bulundukları çaresizlikten çıkarmaktır. Bu iki şair, şiirlerini halka rehberlik etmek amacıyla yazmışlardır. Şevki Bektöre hayatının anlatıldığı “Volga Kızıl Akarken” kitabının ön sözünde Sovyet Rusya ile ilgili şu cümleleri kullanır. “Sovyet Rusya’da kimse yarının ne olacağını bilemez. Gizli polis’in lügatinde “DÖNMEK” diye bir kelime yoktur. Benim dönüşüm, milyonda bir insana nasip olmuş bir mucizedir. Daha doğrusu Allah’ın büyük bir lütfudur.”¹ Tüm yaşanan zorluklara rağmen kurtulup dönmeyi başaran ve vatanları için çok önemli bir yere sahip olan bu şairlerin acısı, toplumun ortak acısı olmuş; geride bıraktıkları eserlerle bize yol göstermişlerdir.

¹ Bektöre, Saadet, “Volga Kızıl Akarken”, Eroğlu Matbaası, Ankara, 1965.

YÖNTEM VE TEKNİKLER

1. Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı; Kırım-Tatar edebiyatı şairlerinden Şevki Bektöre ve Mehmet Niyazi'nin bütün hâlinde yayımlanmamış şiirlerini derlemek ve bu şiirlerden hareketle Kırım-Tatar Türkçesini ses ve şekil bilgisi özelinde dil yönünden incelemektir.

2. Çalışmanın Önemi

Bu çalışmanın önemi, üzerinde daha önce dilbilgisel bir çalışma yapılmamış olan Şevki Bektöre ve Mehmet Niyazi'nin şiirlerinin tespit edilmesi, bu şiirlerin Kırım-Tatar Türkçesi açısından dil özelliklerinin belirlenmesi ve bu konuda çağdaş Türk lehçeleri ve edebiyatları bilim alanına katkı sağlanmasıdır.

3. Çalışmanın Özgün Değeri

Şairlerin şiirleri üzerinde daha önce bir çalışma yapılmamış olmasından dolayı yaşadıkları dönem dikkate alınarak dönem kültürünün şiirlerin dil özelliklerine yansıyor yansımadığını belirlemek çalışmanın özgün değeridir. Üzerinde çalıştığımız şairlerin sürgün hayatı yaşamaları, vatan hasreti çekmeleri, hikâye ve şiirlerine yansımış; bu sebeple hayatları boyunca halkı bilinçlendirme konusunda şiirlerini kullanmışlardır. İki şairin yaşadıkları bölge farklı olsa da baskın olarak şiirlerinde kullanılan dil özellikleri Kırım-Tatar Türkçesi ve Türkiye'de bulunmalarından dolayı İstanbul Türkçesidir. Her iki şairin şiirlerinin dil özellikleri büyük oranda benzerlik göstermektedir.

4. Çalışmanın Yaygın Etkisi

Bu çalışmada Kırım-Tatar edebiyatı şairleri Şevki Bektöre ve Mehmet Niyazi'nin şiirlerinin dil özellikleri incelenmiş ancak elde edilen kaynakların sınırlı olmasından dolayı ileride yapılabilecek konuyla ilgili daha derinlikli araştırmalara kaynak temini oluşturulmuştur.

5. Çalışmanın Yöntemi

Şairlerin yaşadıkları dönemden kaynaklı olarak şiirlerin yayımlandığı dönemin kitap, dergi ve gazetelerinin günümüze kadar ulaşamamasından dolayı elde edilmeye çalışılan kaynaklar sınırlı kalmıştır. Bu sebeple gerekli araştırmalar, çevrimiçi internet kaynakları - dijital dergi, gazete ve kitapların taranması - yöntemi ile yapılmıştır. Tespit edilen şiir metinlerinin transkripsiyonu yapılarak sözlükçeleri hazırlanmış, ardından metinler Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Daha sonra metinlerin ses ve şekil bilgisi özellikleri tespit edilmiş ve Kırım-Tatar Türkçesi yönünden örneklerle dil incelemesi yapılmıştır.

6. İlgili Araştırmalar

Şevki Bektöre ve Mehmet Niyazi'nin şiirleri üzerine bildiğimiz kadarıyla başka bir dil çalışması yapılmamıştır. Bu sebeple sadece üzerinde durduğumuz şairlerin değil Kırım-Tatar Türkçesi üzerine yayımlanmış her türlü eser ile Kırım-Tatar dil ve edebiyatına ait tezler ve internet tabanlı kaynaklar, ansiklopediler şairlerin varsa eserleri vs. ilgili kaynaklar taranmış, ulaşılan sonuçlar doğrultusunda çalışmaya yön verilmiştir. Yaralanılan kaynaklar bu çalışmanın kaynakça kısmında sunulmuştur. Çalışma konusu ile doğrudan bağlantılı somut kaynak olarak elimizde Şevki Bektöre'nin hayatı ile ilgili oğlu tarafından kaleme alınan “Volga Kızıl Akarken” kitabı bulunmaktadır.

I. KIRIM-TATAR TÜRKÇESİ ve TARİHSEL GELİŞİMİ

Kırım-Tatar Türkçesi Türk dilinin Kıpçak lehçeleri grubuna girmektedir. Kırım-Tatar Türkleri yaşadıkları sürgünler sonucunda çeşitli bölgelere göç etmek zorunda bırakılmış ve bunun sonucunda yaşadıkları bölgelerde kendi dillerini konuşmaya başlamışlardır. Kırım-Tatarlarının göç ettiği bölgeler arasında Özbekistan, Romanya, Bulgaristan ve Türkiye de yer almaktadır. Göç eden Kırım-Tatarları bulundukları bölgenin ağızlarına göre Özbekistan’da yaşayan Kırım Türklerinin, konuştuğu dillerinin yanında, yazı dilinde ‘Orta Yolak’ ağzını kullanmışlardır. Romanya’da yaşayanlar ise Kıpçak Türkçesinin hâkim olduğu Çöl ağzını kullanmışlardır.² Farklı bölgelere yayılmış olmalarından dolayı ve fazla nüfusa sahip olmamaları nedeniyle Kırım-Tatar Türkçesinin kullanım alanı dardır.³

Kırım-Tatarlarının göçler sonucunda sosyal hayatlarında olduğu gibi yazı dillerinde de tarihî ve siyasî birçok sebebe bağlı olarak zaman içinde değişiklikler oluşmuştur. Bu değişiklikler hayatlarının birçok noktasında etkili olmuş ve büyük oranda hayatlarını etkilemiştir.

Kırım toprakları bulunduğu konum itibarıyla 17. yüzyıla kadar konar göçer halkın uğradığı yer olmuş 18. yüzyılda Cengiz Han’ın yarımadaı hâkimiyeti altına almasıyla konar göçer halkın uğrak yeri olmaktan çıkmıştır. Cengiz Han’ın ölümüyle parçalanan topraklar Altınorda devleti tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Devlet içinde yaşanan taht kavgaları sebebiyle dağılma sürecine girmiş Altınorda devletinin dağılmasıyla Kırım hanlığı bağımsız hâle gelmiştir. Hacı Geray han tarafından kurulan Kırım hanlığı I. Mengli Giray Han’ın isteği üzerine Osmanlı İmparatorluğu’na bağlanmıştır.⁴ Osmanlı himayesin giren Kırım hanlığı 1475 yılında Osmanlı Devleti ile iç içe yaşamıştır. Osmanlı devletinin içinde yaşayan Kıpçak Türkleri yanında Oğuz Türkleri’yle de iç içe olması sebebiyle Kırım-Tatar yazı dilinde hem Oğuz hem de Kıpçak Türkçesinin etkileri görülmeye başlanmıştır.⁵ Kıpçak Türkçesinin bir kolu olan Kırım-Tatar Türkçesi Kırım

² Aktepe, Yunus, *Kırım Tatar Şairi Bilâl Mambet’in Dağ Lalesi Adlı Eserinin Dil ve Üslup Özellikleri* (Yüksek Lisan Tezi), Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan, 2019, s.7.

³ Yüksel, Zuhale, age., s. 13.

⁴ Savaş, Işıktaş Işılay, *Kırım Tatar Şairi Şakir Selim’in Şiirleri (Metin-Aktarma-İnceleme)*, (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Nisan, 2015, s.9.

⁵ Atıcı, Abdulkadir, age., s. V.

hanlığının ilk yıllarında, Kıpçak Türkçesinin hâkim olduğu bir yazı dili kullanmıştır.⁶ I. Mengli Giray'ın isteğiyle Fatih Sultan Mehmet zamanında Kırım'ın Osmanlı Devleti'ne bağlanmasının ardından edebî ve resmî dil olarak İstanbul Türkçesi kullanılmaya başlanmıştır. 1883 yılında İsmail Gaspıralı'nın kurduğu "Tercüman" gazetesinde yayımladığı kitapçıklarda da Gaspıralı, İstanbul Türkçesini kullanmıştır. Oluşan bu özgürlük ortamında Tercüman gazetesi etrafında genç Kırım-Tatar yazarlarını toplayan Gaspıralı, İstanbul'da okuyan ve öğretmenlik yapmaya gelen genç Kırım-Tatar aydınlarının da İstanbul Türkçesini kullanmalarını teşvik ederek dilin canlılığını korumasını sağlamıştır.⁷ Kırım-Tatarları hanlık döneminde çeşitli sebeplere bağlı olarak alfabe ile ilgili sorunlar yaşanmış ve bu sorunlar tam olarak çözülememiştir.

Kırım Tatarları Hanlık döneminden itibaren Arap alfabesini kullanmışlar, 1929 yılında Latin alfabesine geçmişlerdir. 1938 yılında ise tüm Sovyet ülkelerinde olduğu gibi (Ermenice ve Gürcüce hariç) hazırlanan baskıcı bir kanunla Kiril alfabesine geçmek zorunda kalmışlardır. SSCB'nin dağılmasından sonra 1991 yılında Latin alfabesine geçme sürecine başlanmışsa da çeşitli imkânsızlıklar sebebiyle, bu karar tam olarak uygulanamamıştır.⁸

II. Dünya Savaşı'na kadar millî birlik ve beraberliklerini korumaya çalışan Kırım-Tatar Türkleri II. Dünya Savaşı sırasında Almanlar'ın Kırım'ı işgal etmesiyle Almanlarla Ruslar arasında kalmış ve bu durum halkın ikiye bölünmesine sebep olmuştur. Kızıl Ordu'nun Kırım'ı işgal etmesiyle 1944 yılında Kırım Türkleri Türkistan, Sibirya ve Urallar'a sürgün edilmiştir.⁹ Kızıl Ordu tarafından topraklarından sürgün edilen Kırım Türklerinin birçoğu hayatını kaybetmiştir. Vatanlarında Kırım Türklerine ait ne varsa hepsi yok edilmiş, böyle bir millet hiç var olmamış gibi sürgün sonrasında Kırım-Tatarlarından kalan izler de hızla yok edilmiştir.¹⁰

Yaşanan zorluklara rağmen, vatanlarına dönen Kırım-Tatarları bir yandan evlerini bir yandan da millî, dinî ve kültürel kurumlarını kurmaya çalışmışlardır.

⁶ Atıcı, Abdulkadir, age., s. V.

⁷ Atıcı, Abdulkadir, age., s.III

⁸ Atıcı, Abdulkadir age., s.XVI.

⁹ Hakan Kırımlı, "Kırım Tatarları Kimdir?", <http://www.kirimdernegi.org.tr/temel-bilgiler/kirim-tatarlari-kimdir> (Erişim Tarihi 30 Kasım 2021)

¹⁰ Hakan Kırımlı, "Kırım Tatarları Kimdir?", <http://www.kirimdernegi.org.tr/temel-bilgiler/kirim-tatarlari-kimdir> (Erişim Tarihi 30 Kasım 2021)

II. KIRIM-TATAR EDEBİYATI

Kırım-Tatar Türkleri yazılı edebiyatı oluşturma kadar örf ve adetlerini, millî karakteristik özelliklerini, sosyal ve siyasî isteklerini, arzularını sözlü edebiyat ürünleri olan yırlar (şiiir), takmaklar (ağıtlar), çınlar (türküler), maniler, atasözleri, tapmacalar (bilmece), lâtifeler, efsane ve destanlar gibi sözlü edebiyat ürünleriyle aktararak günümüze kadar getirmişlerdir.¹¹

Sözlü edebiyat ürünlerinden olan “‘Çora – batır’, ‘Koplandı – batır’, ‘Esebay – batır’, ‘Edige’, ‘Er-targın’ gibi kahramanlığın ön plana çıktığı destanlarda halkın kendi içinden çıkan kahramanların dürüstlük ve doğruluk için verdikleri mücadeleler anlatılmaktadır. “‘Nar – Kamış’, ‘Kozu Kurpeç ve Bayan Sulu’, ‘Boz -Yiğit’”¹² gibi daha çok duygunun ön planda olduğu destanlarda ise kahramanların sevginin gücüyle her türlü zorluğun üstesinden geleceğinin mücadelesi anlatılır.¹³

Kırım hanlığının Altınorda devletinin hakimiyeti altına girmesinin ardından anlaşma sonucu Osmanlı devletine bağlanan Kırım hanlığında oluşan kültürel etkileşim sonucunda yazı dilinde Kıpçak ve Oğuz Türkçesi etkisi artmış Altın Ordu zamanında görülen İstanbul Türkçesinin tesiri Osmanlı devletine bağlanmasıyla etkisini daha fazla göstermeye başlamıştır. Bu etkileşimin sonucunda Kırım’da meydana gelen edebî eserlerde Osmanlı Türkçesinin etkisi belirgin şekilde görülmeye başlanmıştır.¹⁴

Zuhal Yüksel, Kırım-Tatar edebiyatını altı döneme ayırmıştır.

1. Hanlık Dönemi
2. Rus İstilâsı Dönemi
3. “Tercüman” Dönemi
4. 1905- 1917 Dönemi
5. 1917- 1944 Dönemi
6. 1944’ten günümüze kadar olan dönem¹⁵

¹¹ Yüksel, Zuhal, age., s. 685-688.

¹² Bozkurt, Fuat, age., s.490.

¹³ Yüksel, Zuhal, age., s. 685-688.

¹⁴ Yüksel, Zuhal, age., s. 685-688.

¹⁵ Yüksel, Zuhal, age., s. 687.

a. Hanlık Dönemi Kırım-Tatar Edebiyatı

Bu dönemde Kırım hanlığının Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle şairlerin eserlerinde Osmanlı Türkçesinin etkisi hâkim olmuştur. Hanlık dönminde Kırım’da Mengli Geray da olmak üzere birçok ünlü şair yetişmiştir ancak Rus ordusu tarafından kütüphanelerin yakılıp tahrip edilmesi sonucu yazılan eserler günümüze kadar ulaşamamıştır.¹⁶

b. Rus İstilas Dönemi Kırım-Tatar Edebiyatı

Rusya’nın Kırım’ı egemenlik altına almasıyla Kırım-Tatar Türkçesi ve edebiyatı üzerindeki Osmanlı Türkçesinin etkileri zayıflamaya başlamış ve zamanla Osmanlı Türkleri ile Kırım Türkleri arasındaki siyasî, edebî bağlar kopmuştur. Bu dönemde birçok Kırım-Tatar aydını susturulmuş ve göç etmek zorunda kalmış gerektiği kadar eser verilememiştir.¹⁷

Bu dönemde verilen eserlerin çoğu Kırım-Tatarlarının Türkiye’ye ve Dobruca’ya göç etmesi sebebiyle “muhaceret türküleri” veya “hicret yırları” ile halkın kaygı ve elemelerinin dile getirildiği “çınlar”, “maniler” ve “yırlar”dır.¹⁸ 18. ve 19. yüzyıllarda Kırım âşıkları eserlerinde halkının çektiği zorlukları uğradıkları zulmü ve göç etmek zorunda bırakıldıklarını şiirlerinde işlemiş; şiirleri halkın anlayabileceği sade, anlaşılır bir dille yazmışlardır.

c. Tercüman Dönemi Kırım-Tatar Edebiyatı

Rusların Kırım’ı egemenliği altına alması yavaşlamış yazarlar eserlerini meydana getirmeye başlamıştır. Bu dönem oluşan özgürlük ortamının etkisi Kırım edebiyatında başarılı yazarların çıkmasına ve Kırım edebiyatı eser verme konusunda canlamaya başlamıştır.¹⁹ Bu dönemde İsmail Gaspıralı, günlük konuşma dilini ve halk edebiyatını temel alarak dildeki yabancı unsurları temizlemiş; bütün Türklere uygun bir Türk edebî dili meydana getirmeye çalışmıştır. Bu dönemde yazılan eserlerin neredeyse tamamı dönemin ünlü gazetesi Tercüman’da yayımlanmıştır.

¹⁶ Atıcı, Abdulkadir, age., s. V.

¹⁷ Yüksel, Zuhul, age., s. 685.

¹⁸ Kolcu, Ali İhsan, *Çağdaş Kırım Türk-Tatar Edebiyatı*, Çağdaş Türk Dünyası Edebiyatı, Ankara 2004, s. 446.

¹⁹ Atıcı, Abdulkadir, age., s. XXI

Bu dönemde Kırım-Tatar edebiyatının canlanmasında ve gelişmesinde İsmail Gaspıralı'nın rolü büyüktür. Gaspıralı, halkı aydınlatmayı ve birlik içinde yaşamasını amaç edinmiş ve bütün Türk boylarının birlik içinde olması gerektiğini savunmuştur. Hem yaşayış hem de kullanılan dil olarak bütün Türk dünyasının bu yeniliğe uymasını isteyerek bunun için çalışmalar yapılması gerektiğini savunup dilde birlik düşüncesini gerçekleştirmeye başlamıştır.²⁰

d. 1905-1917 Dönemi Kırım-Tatar Edebiyatı

Bu dönemde İsmail Gaspıralı'nın "Tercüman" gazetesinin etrafında topladığı gençlerin katkısıyla edebiyat alanında yapılan çalışmalar hız kazanmıştır.²¹ Bu tarihler arasında Rusya'da yaşayan tüm Türk boylarında olduğu gibi, Kırım-Tatar Türkeri'nde de yerel edebiyat alanında belli bir mesafe katedilmiştir.²²

Kırım-Tatarları Ruslar'ın egemenliği altına girdiği ilk günden beri tek amacı Türk birliğini bozmak isteyen Ruslar'ın Müslüman Türkler'i Hristiyanlaştırmak istemiş Türk ülkelerinde açılan öğretmen okullarını kapatarak gençlerin okumasını engellemek istemişlerdir. Rusya'da düşünce ortamının gelişmesiyle Kırım-Tatarları arasında da fikir hareketlerinin gelişmesi genç yazarlara yol gösterici olmuş ve bu genz yazarlar eser vermeye başlamışlardır.²³

Bu gelişme ortamı sonrasında 1. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Türkiye ile olan ilişkiler kesilmiş İstanbul'un yerini Kazan almıştır.²⁴

e. 1917-1944 Dönemi Kırım-Tatar Edebiyatı

Bu dönem 1917 Devriminin etkisiyle Kırım Türkleri'nin hayatlarında siyasî ve sosyal alanda yeni bir dönem başlamıştır.

Bu dönemde Kırım'da gelişme adına ilk Kırım Üniversitesi açılmış; Türkiye ile çeşitli ülkeler arasında siyasî ve ticarî ilişkiler kurulmuştur. 1. Dünya savaşı sonrası Almanya ve Türkiye'nin savaşı kaybetmesiyle 16 Kasım 1918'de Beyaz Rus Ordusu, 11

²⁰ Bozkurt, Fuat, age., s.492.

²¹ Atıcı, Abdulkadir, age., s. XXI.

²² Atıcı, Abdulkadir, age., s. XXI.

²³ Yüksel, Zuhale, age., s. 688.

²⁴ Hakyemez, Betül, *agt.*, s.20-22.

Kasım 1920’de ise Kızılordu Kırım’ı işgal ederek Sovyet hâkimiyeti tam anlamıyla Kırım’a yerleşmiş oldu.²⁵

Zor şartlara maruz kalan Kırım halkı bu yıllarda Sovyet hâkimiyetinin Kırım’da tam anlamıyla baş göstermesinden sonra Rusya’nın yok etme siyasetine maruz kalmışlardır. Bolşevikler tarafından Kırım Tatarlarına uygulanan kıyım politikasıyla insanlar öldürülüp Kırım’da suni bir açlık ortamı oluşturularak halkı yıldırma siyaseti güdülmüştür.²⁶

Bunu devamında Sovyet hükümeti azınlıkların ilgisini kazanmak için uyguladığı politikalarla azınlıklara karşı bazı tavizler verir. Bu tavizlerin sonucu 18 Ekim 1921’de Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurularak Kırım’ı Tatarlaştırma döneminin adımları atılır. Bu dönemde çeşitli kültür kuruluşları yanında Tatar okulları, ilmî kurumlar ve yaynevleri açılmıştır. Bu gelişmeler sonrasında Kırım-Tatar aydınları, Rusya’nın kendilerine izin verdiği ölçüde halktan yana bir *Kırım Sovyet edebiyatı* meydana getirmeye çalışmışlardır.”²⁷

f. Kırım-Tatar Türkçesi Dil, Alfabe ve İmla

Kırım Tatar tarihinin dönemlerinde de bahsettğimiz gibi Kırım Hanlığının ilk yıllarında Kıpçak Türkçesinin hâkim olduğu bir yazı dili kullanmıştır. Sonrasında I. Mengli Giray’ın Kırım’ı Fatih Sultan Mehmet zamanında Osmanlı devletine bağlamasından sonra Kırım Türkçesinde İstanbul Türkçesinin etkisi artmış ve İstanbul Türkçesi neredeyse Kırım’da edebî ve resmî dil hâline gelmiştir. Bu dönemde Kırım hanlarının yanında hanlar dışındaki şairlerin şiirlerinde de kullanılan dil, İstanbul Türkçesi olmuştur.²⁸ Talat Tekin ve Mehmet Ölmez Kırım-Tatar Türkçesinin birbirinden farklı üç ayrı lehçeyi kapsadığını ve bu üç ayrı lehçenin birbirinden ayıran belirgin dil özelliklerinin olduğunu dile getirmiştir.

Kırım’daki 1917 devriminden sonra 1922 ve 1924 yıllarında aydınlar arasında dil ile ilgili tartışma ortamı oluşmuş 1928’de Kırım’da toplanan Kırım-Tatar Edebi Dilinin

²⁵ Yüksel, Zuhul, age., s. 688-689.

²⁶ T.C. Kültür Bakanlığı, *Başlangıçtan Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (Nesir-Nazım)*, Kırım Türk-Tatar Edebiyatı, Ankara 1999, c. 13, s. 21.

²⁷ T.C. Kültür Bakanlığı, age., s. 35-41.

²⁸ Yüksel, Zuhul, age., s. 695

Bir İmlâsı Üzerine Birinci İlmi Konferans’ında çıkan karara göre Step ve Dağ bölgeleri arasında kalan bölgenin Bahçesaray ağzı yazı dili olmasına karar verilmiştir.²⁹

Talat Tekin ve Mehmet Ölmez’in Türk Dilleri adlı eserinde Kırım-Tatar Türkçesinin başlaca seslik özellikleri şu şekilde sıralanmıştır.³⁰

1. Sözbashi /y/ ünsüzünün korunmuştur. Ancak bazı kelimelerde /c/ sesine dönüşmüştür: yañı “yeni”, yıl, yer.
2. Arapça- Farsça alıntı kelimelerde /h/ ünsüzünün düşmüştür: ayat “hayat”, araret “hareket”.
3. /ö/ ve /ü/ ünlülerinin yarı artsıllaşması: búyúk, kózge.
4. Dudak uyumu bazı kelimelerde yok olmuş ya da sınırlı olmuştur: bulnıp, coştırıcı.
5. Kelime sonundaki /ıg/ ve /ig/ ses gruplarının /uw/ ve /úw/’sesleine dönüşmesi: aluw “alma” baruw “gitme”.
6. Vurgusuz orta hece ünlüsünün kendini koruması: aıklında “aklında”, episi,
7. Oğuzca öğelerin bulunması: adım, değil,

Bu farklılıklar göz önüne alındığında Kırım-Tatar Türkçesinde oluşan ses farklılıkları yanında birkaç şekilsel farklılıkların da bulunduğu görülür.

III. ŞEVKİ BEKTÖRE’NİN HAYATI VE ESERLERİ³¹

Şevki Bektöre 1888 yılında, Romanya’da, Dobruca’nın Kavlaklar (günümüzdeki adıyla Chirnogeni) köyünde doğmuştur. Beş yaşına geldiğinde ailesiyle birlikte Eskişehir’in Sivrihisar ilçesine bağlı Karakaya köyüne göç ederler. İlkokulu burada ortaokulu Haymana’da tamamlar. İlkokul ve ortaokulu tamamladıktan sonra 1905 yılında üniversite eğitimini tamamlamak için İstanbul’a gider. Burada İlahiyat Fakültesine girer, eğitimine devam ettiği sürede burada okuyan birçok Kırım-Tatarı olan yaşlılarıyla tanışır. Zamanla edebiyatla ilgilenir ve şiir yazmaya başlar. Arkadaşları Şevki Bektöre’nin edebiyata olan merakını görür ve birlikte “Genç Tatar Yazarları” adında bir cemiyet

²⁹ Yüksel, Zuhâl, age., s.490-495

³⁰ Tekin, Talat, Ölmez, Mehmet, age., s.138.

³¹ Şevki Bektöre ile ilgili burada yer alan bilgiler Fazıl, Rıza, Nagaev, Saftır, “*Qırım Tarar Edebiyeti Tarihi*”, maddesinden, “Volga Kızıl Akaken” adlı kitaptan ve <https://kiriminsesi gazetesi.com/sevki-bektore> sayfasından alınmıştır.

kurarlar. Bu cemiyet, sonrasında “Qarılgaçlar Duası”, “Altın Yarık”, ve “Şiirler Cönki” gibi risaleler çıkarır. İstanbul’da Türk Yurdu dergisinde ilk şiirleri basılır. 1909 yılında annesi, babası ve amcasının vefat etmesi üzerine akrabalarını tanımak ve bulmak için Kırım’a gider. Kırım’a giden Şevki Bektöre Kırım’daki halkının hâlini görünce orada kalıp onları eğitmek için köy okulunda öğretmenlik yapmaya başlar. Eğitimi devam ederken 1912 yılında okuduğu İlahiyat Fakültesini bırakarak kendi isteğiyle Balkan savaşına katılır. 1914 yılında Kırım’da öğretmenlik yapan Şevki Bektöre Birinci Dünya Savaşının başlamasıyla Rusya’ya karşı savaşta yer almak için İran üzerinden Türkiye’nin Van şehrine gelir ve burada Türklerle birlikte savaşa katılır. 1918 yılında Kırım’a geri döner ve Kırım’ın Aluşta bölgesinin Kuru Özen köyünde okul açarak ders vermeye başlar. Öğretmenlik yaptığı sırada “Şar-Şur” adında el yazması haftalık gazete çıkarır ve köy köy gezerek halka dağıtmaya başlar. 1920’de Akmesçit’e gelerek burada o, içinde “Ergenekon”, “Hancami Karşısında”, “Ey Coşkun Dalgalar”, “Çatırtavın Yakınları”, “Arkadaş”, “Ayakdaş” şiirleri de yer alan “Ergenekon” adlı ilk kitabını bastırır. Bir davet üzerine Dağıstan’a giderek oradaki Temir Han Şura şehrinin Pedagoji Yüksekokulunda çalışır. 1923 senesi Kırım-Tatar Türkçesi’nden Arapça ve Farsça kelimelerini çıkarmak için “Tatarca Sarf ve Nahv” (Dil Bilgisi ve Ses Bilgisi) ders kitabını hazırlar. Şevki Bektöre, bu zamanlar Kırım-Tatar Türkçesini yabancı kelimelerden ayırmak ve saf Kırım Tatar dilbilgisini oluşturmak amacıyla bir çift at ve araba alarak “Sarf ve Nahv” adını verdiği at arabasıyla köy köy gezerek kendi kitabını tanıtır. Uzun yıllar sonra Almanya hapisanesinde yatan arkadaşı Numan Şeyh-Zade Şevki Bektöre’nin yaptığı bu işi tatlı bir şaka şeklinde şiire döker ve şöyle anlatır: “Sarf-Nahv arabası Taşkent’te/ göründü de o tuhaf herkese / alfabede “vav”ların bir antika / sığmasa da terimler bir mantığa / “meçev³² kelimeler”, “candavurlar” – nasıl kelimeler? / zaman bize emir etti onların terkini.

Şevki Bektöre, Akmesçit’teki Totay köyünde öğretmenlik yaptığı yıllarda okul müdürlüğü arkadaşı ünlü hekim ve aktif siyasetçi Ahmet Özenbaşı’ya, müdür yardımcılığı ise kendisine verilmiştir. Hocalığa Kırım-Tatar aydınlarından Bekir Çobanzade, Mahmut Nedim, hekim ve aktif siyasetçi Abdullah Cantore, Abdullah Odabaş, Ethem Feyzi, Gafar Şehşedin ve bestekâr Hasan Refatov görevlendirilirler. Bu

³² Üç atın koşulu olduğu at arabası (yandavur-candavur).

yıllarda Şevki Bektöre, alfabe yazı yarışına katılıp “Totaş- Botaş” adında alfabe kitabını yazdı. 1925 yılında yazdığı bu kitap okul öğrencileri için ders kitabı olarak basıldı. Aynı yıl Dağıstan Maarif Komiserliği Şevki Bektöre’yi Dağıstan’a davet etti. Orada o, Temirhanşura (günümüzde Buynaksk) şehrine yerleşip yüksekokulda müdür olup dil öğretmeni olarak çalışmıştır. 1926 senesi Bakü’de toplanan Türkoloji seminerine Dağıstan vekili olarak katılmıştır. Uzun yıllar süren Bekir Çobanzade ile olan dostluğu onun itibarını arttırmış, iki aydının Kırım’a gitmeye mecbur olmaları ve Bakü’de görüşüp sıkı dostluk kurmaları bu büyük şairin Türk âleminde büyük saygı sahibi olmasını sağlamıştır. Kırım’dan ayrılan bu iki aydının bağlantıları kopar. Daha sonra Şevki Bektöre Türkmenistan’a giderek Aşkabat Pedagoji kolejinde akademik işler müdürü olarak çalıştı. Burada “Türkmen Dilinin Morfolojisi” adlı ders kitabını çıkarır. 25 Mart 1932’de gizli polis teşkietının milliyetçilik suçlamasıyla tutuklanır, 10 yıl hapis cezası verilir. 10 yıl sonra Şevki Bektöre, 1948 yılına kadar Özbekistan’da (Yangiyul şehrinde) yaşamıştır. 1948 yılının aralık ayında tekrar tutuklanır ve birkaç ay sonra tekrar 10 yıllığına Sibirya’ya sürgün edilir ve hayatını Krasnoyarsk kamplarında geçirir. Bu dönemde kısa süreliğine Rusya’ya bağlı Batalpaşmsk şehrinde öğretmen olarak çalışmıştır. Kendisinin Türk vatandaşı olduğunu kanıtlamaya çalışmak amacıyla Moskova’ya dilekçe yazmıştır. Ancak 17 Aralık 1948 yılında gizli polis teşkilatı tarafından tekrar tutuklanarak "tehlikeli şahıs" olarak nitelendirilip Sibirya’ya sürülmüştür. 1956 yılında Türkiye elçiliğinin katkılarıyla ailesinin yazdığı dilekçeler üzerine serbest bırakılarak İstanbul’a dönmüştür. 1991’de “Yıldız” dergisinin 3. sayısında Şevki Bektöre, hakkında kendi hatıralarını yazan Rüstem Muedin, şairin son yılları hakkında şöyle yazar: “Böylelikle, Şevki Bektöre ömrünün en verimli yıllarını zamanın hapisanelerinde nezaretlerde geçirir. Halkına verecek destansı şiirlerinin çoğunu yazamayıp serbest bırakılmadı. Lakin onun yüreği, sürgünlükle horlanan halkıyla arasında kaldı. Ondan bize kalan değer, millî edebiyatımızın altın değerini teşkil edecektir. Çünkü onun eserlerinin her satırı vatan için, halk içindir. O, şiirlerinde halkına bitmez tükenmez sevgi ve onun parlak geleceğine umut duygularını aşılamıştır. Bu bağlamda, şairin millî ruhla aşılayıp halk türküsüne çevrilen meşhur “Tatarlığım” şiirini yazmıştır.”³³ Şevki Bektöre, ömrünün sonuna yaklaşırken Sovyet hapisanelerinde

³³ Fazil, Riza, Nagaev, Safter, *age.*, s.298-300.

geçirdiği devir hakkında “Volga Kızıl Akarken” adlı hatıra kitabını yazdı. Şairin bu eseri onun dilinde de “Yıldız dergisinin 1993 yılında 3. 4. 5. 6. sayılarında ve 1994 yılında 1. 2. Sayılarında basıldı. Şair, 20 Aralık 1961 yılında İstanbul’da hayatını kaybetmiştir. Genç yaşta şiir yazmaya başlayan şairin ilk şiiri 1917 yılında "Türk Yurdu" dergisinde "Şilem" adıyla yayımlanmıştır. Kırım'a döndükten sonra 1918-1919 yıllarında "Şar-Şur" adında el yazması dergiyi hazırlayarak köy halkını bilinçlendirmek için dağıtmıştır. 1920 yılında Akmesic'te "Ergenekon" isimli şiirleri de gide yayımlanmıştır. 1923 yılında Totay köyde "Tatarca Sarf ve Nahv", 1925 yılında "Tatar Elifbesi" ve 1927 yılında Aşkabat'ta "Türkmen Dilinin Sarf'ı" isimli kitapları basılmıştır. Ölümünden sonra, 1965 yılında Türkiye’de "Volga Kızıl Akarken" isimli hatıra kitabı basılmıştır.

IV. YILDIZ DERGİSİ HAKKINDA

Ağır baskı ve sansür politikalarının uygulandığı Sovyet Rusya döneminde kırım halkının önde gelen şair ve yazarları, Kırım-Tatar Türklerinin millî kimliğinin bölge toprakları üzerinde yeniden inşa edilmesi adına Yıldız Dergisi’nin etrafında toplanmışlardır. Bu bağlamda derginin üzerinde çalıştığımız şairler açısından önemi büyüktür.

İlk olarak edebî dergi olarak Taşkent’e çıkarılan dergi 1976 yılında yalnızca bir sayı olarak yayımlanmış, daha sonrasında yılda iki defa yayımlanmaya devam etmiştir. 1980 yılından sonra iki aylık olarak basılmıştır. Derginin bazı sayıları yılda altı sayı olarak basılmıştır. İlk dört sayısı ‘*almanak*³⁴ şeklinde yayımlanmıştır. Dergi, 1992 yılından sonra Kırım’da basılmaya devam etmiştir.³⁵

Dergide roman ve hikâye tarzında eserlere yer verilmiştir. Sonrasında devletle ilgili hükümet kararları, yazarların anıları ve şiirler yayımlanmıştır. Çeşitli dillerden tercüme edilen eserler de dergide yayımlanmıştır. 1990 yılından itibaren başlangıç olarak yasaklı olan ve Kırım millî hareketinde yer almış önemli şairlerin şiir, yayımlanmış daha sonra bu şailere genç yazar ve şairler katılarak onların şiir, yazı ve hikâyeleri de yayımlanmıştır.³⁶

³⁴ **Almanak** takvime göre düzenlenmiş, özel bir alan veya alanlarda bilgiler içeren yıllık bir yayındır.

³⁵ Atıcı, Abdulkadir, *age.*, s. XXXV.

³⁶ Atıcı, Abdulkadir, s. XXXV.

V. MEHMET NİYAZİ HAYATI ve ESERLERİ³⁷

Şairin asıl ata yurdu Kırım'dır. Romanya edebiyatın temsilcilerindendir. Kırım'dan göç eden Şair, 1878 yılında Romanya'ya bağlı Aşçılar köyünde doğmuş ilkokul eğitimini burada tamamlamıştır. Daha sonra İstanbul'a giderek öğretmenlik eğitimi almıştır. Eğitimini tamamladıktan sonra 1898 yılında öğretmen olarak Ata yurdu Kırım'a gitmiştir. Çarlık Rusya'nın zorluk çıkarması üzerine İstanbul'a dönmek zorunda kalmış 1904 yılında Romanya'ya geri dönmüştür. Hayatının geri kalan kısmını Köstence'nin Türk okulunda öğretmenlik ve müdürlük yaparak geçirmiştir. Burada Köstence'nin tanınmış ailelerinden Refika hanımla evlenmiş evliliğinden dört çocuğu olmuştur. 1931 yılında 53 yaşında ölmüştür.

Mehmet Niyazi yaşamı boyunca zor şartlar yaşamış olmasına rağmen şiir yazmaktan ve halkını aydınlatmaktan geri durmamıştır. O hayatını, Türklük ve Kırım halkı için savaşıma adanmıştır. İşgal altındaki halkının hiç unutmamış onların acılarını derinden hissetmiştir. Daima Dobruca Tatar Türklerine bir rehber olmayı amaçlamış, onlara şiirlerinde “Yeşil Ada” olarak adını verdiği Kırım'ın sevgisini aşlamaya çalışmıştır.

Mehmet Niyazi, vatanından ayrılmasının etkisiyle kendisini, evsiz kalan yetim bir çocuk olarak görmüştür. Kırım'ı önce tabiattan toplanmış bir çiçeğe sonrasında üzerine baykuşlar konan yıkılmış yapıya benzetmiştir. Bundan dolayı Onun şiirlerinde en çok değindiği konu Vatan hasreti olmuştur. Şiirlerinde asıl öge fikirdir. Duygu yönünden zayıf olan şiirlerinde halkına çağrı yaparak onları birlik içinde mücadeleye davet etmiştir. Bu sebeple incelediğimiz metinlerde hitabet üslubu hâkimdir. Mehmet Niyazi sosyal ve edebî alanda Dobruca Türklerinin arasında derin izler bırakmış bir şairdir. Aynı zamandan Romanya'da edebiyatın gelişmesini sağlayan birisidir.

a. Mehmet Niyazi'nin Kişiliği

Mehmet Niyazi, idealist bir şairdir. Hırs ve büyüklük taslama yönünden zayıftır. Tanıyanlara onun nazik, yumuşak huylu aynı zamanda alçakgönüllü insan olduğunu

³⁷ Mehmet Niyazi ile ilgili burada yer alan bilgiler T.C Kültür Bakanlığı Yayanları, Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (Nazım- Nesir), “*Romanya ve Gagavuz Türk Edebiyatı*” maddesinden ve <http://www.qha.co.tr>. Sayfasından alınmıştır.

söylemiştir. Öğrencilerine şefkatli bir baba gibi davranmış, daima sevgi göstermiştir. Zeki aynı zamanda kabiliyetli gençlere daima yol göstermiş okumaya teşvik etmiştir. Herkese sevgisini ve saygısını hissettirmiştir. Kendisinden sonra yetişen öğretmenlere çalışkanlığı ve davranışlarıyla örnek olmuştur.

b. Mehmet Niyazi'nin Şair Kişiliği

Öğretmenlik mesleğini seven Mehmet Niyazi aynı zamanda iyi bir şair olmuştur, şiir yazmaya genç yaşta başlamıştır. Hiç kimseden şiir öğrenmeden kendi yetenekleriyle ilk şiirlerini yazmıştır. Genç yaşta yazdığı ilk şiirler Kırım'da yayımlanmıştır. Onun edebiyattaki bilgisini, şiir ve düz yazı yazmadaki becerisi aktif olarak yaşadığı İstanbul'daki kültür ve sanat hayatı etkili olmuştur. O, vatanına, milletine âşık bir şairdir. Şiirlerinde en fazla işlediği konu ata yurdu Kırım olmuştur. Niyazi, öğrencilik yıllarından beri tutkulu bir milliyetçi olmuştur. Hayatı boyunca Dobruca'da ve Kırım'da yaşayan Tatar Türklerinin dertlerini şiirlerine konu yapmıştır. Ayrıca şiirlerinde, ilişkisi bulunduğu milletin cehaletten kurtulması için şiirleriyle rehberlik etmiştir. O, vatan sevgisini işlediği şiirleriyle bir neslin millî duygularının kuvvetlenmesinde büyük etkisi olmuştur. Şiirlerinde sanat için sanat anlayışını değil sosyal faydayı ön planda tutmuştur. Bu nedenle estetik bir kaygı içinde olmamıştır. Vatanındaki halkı eğitmek oradaki halkın bulunduğu durumu, yaşadıkları zorlukları göz önüne alarak şiirler yazmıştır. Onun tek amacı esaret altında kalan yurdunun kurtulması ve halkın seviyesinin yükselmesi olmuştur. Şair şiirlerini Türkiye Türkçesi ve Kırım-Tatar Türkçesi ile yazmıştır. Yaşadığı dönemde adından bahsettiren şair Türkçecilik ve Türkçülük hareketinin etkisiyle iç içe olduğu gazetecilik yönüyle Türkiye Türkçesini çok iyi kullanmış ve Türkiye Türkçesi ile yazdığı şiir ve düz yazılarında sade ve anlaşılır bir dil kullanmıştır. Yazdığı şiirleri “İtfahat” ve “Sağış” adındaki kitaplarda yayımlamıştır.

c. Mehmet Niyazi'nin Gazeteciliği

Dobruca'ya döndükten sonra kendisini siyaset hayatının içinde bulan Mehmet Niyazi'nin amacı Dobruca'da yaşayan Türkleri eğiterek aydınlatmak, dünya ve çevredeki gelişmelerden haberdar etmek olmuştur. Bu amaçla kısa ömürlü kendi düşüncelerini yansıtan “Dobruca Sadası”, “Teşvik”, “Işık”, “Mektep” ve “Aile” gibi çeşitli dergiler çıkartmıştır. Dergilerde, başyazar ve yazar olarak yazılar yazmıştır. Mehmet Niyazi idareciler arasında çıkan anlaşmazlıklar sonrasında Dobruca Sedası adlı gazeteden ayrılır.

Aynı yıl İstanbul'da çıkardığı, Köstence'de dağıttığı ve başyazarlığını yaptığı “Teşvik” adlı bir gazete çıkarmıştır ancak diğerleri gibi bunun da yayım hayatı kısa sürmüştür. 1914 yılında yine başyazarlığını kendi yaptığı ilk Türk Matbaası olan Işık Matbaasında basılan “Işık” adlı gazete çıkarmıştır. Bununla da yetinmeyen Mehmet Niyazi, 1915 yılında “Mektep” ve “Aile” adında dergi yayımlamıştır. Bu dergi, Dobruca 'da yayınlanan edebiyat, fen ve sosyal konuları işleyen ilk dergi olmuştur. 1918 yılında bir davet üzerine gittiği Kırım'da “Hak Ses” gazetesinin başyazarı olmuştur. Mehmet Niyazi, gazete ve dergilerde yayımladığı makalelerin birçoğunda, Kırım-Tatar halkının içinden çıkılması zor sorunlardan ve cehaletten kurtulmalarını istemiş bunun tek çözümünün de eğitim olduğunu belirtmiştir. Halkın birlik içerisinde olduğu sürece kalkınma ve gelişmenin kolay olacağını anlatmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DİL İNCELEMESİ

1. SES BİLGİSİ

1.1. ÜNLÜLER

1.1.1. Ünlülerin Sınıflandırılması

“Kırım-Tatar Türkçesinde ünlüler; çıkış yeri, dudakların durumu ve ağzın açıklığı olmak üzere üç esas özelliğe göre sınıflandırılırlar.”³⁸

1.1.1.1. Çıkış Yerine Göre

Kalın ünlüler: /a/, /ı/, /o/, /u/

İnce ünlüler: /e/, /i/, /ö/, /ü/

1.1.1.2. Dudakların Durumuna Göre

“Ünlüler dudakların durumuna göre iki gruba ayrılırlar. Kullanımları sırasında dudakların düz ve yayvan duruma getirilmesi ile boğumlanan ünlüler düz, dudaklarda belli bir yuvarlaklaşmayla boğumlanan ünlüler ise yuvarlak ünlülerdir.”³⁹

Düz ünlüler: /a/, /e/, /ı/, /i/

Yuvarlak ünlüler: /o/, /ö/, /u/, /ü/

1.1.1.3. Ağız Açıklığına Göre

Kırım-Tatar Türkçesinde ünlüler ağzın açıklığına göre üç gruba ayrılırlar. Kullanımları sırasında alt çenenin az açılması ile boğumlanan ünlüler dar ünlülerdir. Alt çenenin biraz daha açılmasıyla ses yolunun genişlemesi sonucunda boğumlanan ünlüler orta genişlikteki ünlülerdir. Ağız kanalının ve çene açısının daralmaya uğramadan, açık durumunda boğumlanan ünlüler ise geniş ünlülerdir.⁴⁰

³⁸ Yüksel, Zuhâl, age., s.28.

³⁹ Yüksel, Zuhâl, age. s. 29.

⁴⁰ Yüksel, Zuhâl, age., s. 29.

Dar ünlüler: /ɪ/, /i/, /u/, /ü/

Orta genişlikteki ünlüler: /ö/, /e/

Geniş ünlüler: /a/, /o/

1.1.2. Ses Özellikleri ve Ses Olayları (Ünlülerde)

1.1.2.1. Ünlü Uyumları

Ünlülerinin taşıdıkları kalınlık-incelik, düzlük-yuvarlaklık niteliklerine göre diğer hece ünlülerine yaptığı etki sonucunda ortaya çıkan durumdur.⁴¹ Sözcüklerde bulunan ünlülerin, incelik-kalınlık ya da düzlük-yuvarlaklık durumuna göre birbirlerine uyumunu ifade eder.

1.1.2.1.1. Damak Uyumu (Kalınlık-İncelik Uyumu)

Yalın veya ek alarak genişleyen kelimelerde, ilk hecede bulunan ünlünün kalınlık-incelik niteliğinin, sonraki hecelerde de devam etmesi durumudur.⁴²

Kırım-Tatar Türkçesinde sağlam bir damak uyumu vardır. Uyumsuz olan alıntı kelimelere gelen ekler de son heceye göre uyuma girer. Aşağıdaki örneklerde bu uyumun görüldüğü kelimeler verilmiştir.

adımlar (AKOMR.1); gayretlermen (AKOMR10); çağırım (DSSK1); karışkan (E5); acırsız (M9); taptırğaydı (M10); karavda (MŞ1); balalığım (MŞ3); azavniñ (NS1); mazlumları (Aİ14); tanışsiñ (AÇ4); korkarmı(D10); korkmağan (D10); ocağıñ (DO8); çanağı (E5); totay (CS25); tırıştırdı (CS21); Aldımızda (M8); caşlarğa (M12); atalardan (MGMM6); şanlarını (MGMM15); tavsigenden (MGMM21); tintıdım (ÖYG27); demetsiñ (YA2); dilbersiñ (YA10); taqat (YC17); cabışkan (YC11); eriştirdi (CS20); kayğısı (DDSK11); tusnaq kalğan (DSSK13); ketiyik (CS39); siñdirgenler (NS28); camanğa (O9)

Kuralın bozulduğu istisnai kelimeler:

İncelediğimiz metinlerde birkaç istisna kelime dışında tüm Türkçe kelimelerin kalınlık-incelik uyumuna uygun olduğunu gördük. Uyumsuz olan kelimeler genelde Arapçadan ve Farsçadan girmiş alıntılardır.

⁴¹ Korkmaz, Zeynep, age., s.161

⁴² Korkmaz, Zeynep, age., s.30.

tarihtir (AĞOMR.1); Ėayretlermen (AĞOMR10); Ėardeřleri (DSSK9); Ėuвет (E4); caillik (MGMM4); zalım (MGMM19); lakin (Ėİ11)

1.1.2.1.1.1. Damak Uyumunda Kalın Ünlüler

/a/: Kelimenin ilk hecesinde bulunan /a/ ünlüsünü diğerk hecelerde /a/ veya /ı/ ünlüsü takip eder: *Ėarlı (AĞOMR. 13) tavidan (DSSK7); bayram (DSSK8); ağız (CS20)*

/ı/: Kelimenin ilk hecesinde bulunan /ı/ ünlüsünü diğerk hecelerde /ı/ veya /a/ ünlüsü takip eder: *cıyın (AĞOMR.2) cılağın (AĞOMR.9) tırıştırdı (CS20); kıza (CS23)*

/o/: Kelimenin ilk hecesinde bulunan /o/ ünlüsünden sonra ikinci hecede /a/, /u/ ünlüsü, ikinci heceden sonraki hecelerde ise /a/ veya /ı/ ünlüsü yer alabilir: *bonday (AĞOMR.1); ocağı (AĞOMR.3); ĖorĖma (AĞOMR.12); coyar (E25)*

/u/: Kelimenin ilk hecesinde bulunan /u/ ünlüsünden sonra ikinci hecede /a/, /u/ ünlüsü, ikinci heceden sonraki hecelerde ise /a/ veya /ı/ ünlüsü yer alabilir: *Ėucağı (AĞOMR.4); tıvılmı (AĞOMR.8); tıvğın (CS2); tıydık (DSSK5)*

1.1.2.1.1.2. Damak Uyumunda İnce Ünlüler

/e/: İlk hecede yer alan /e/ ünlüsünü, diğerk hecelerde /e/ veya /i/ ünlüsü takip eder: *edepni, (AĞOMR.5); eriştirdi (CS20); tebindi (CS28); mektepte (CS23); řeñlegen (DSSK5)*

/i/: İlk hecede yer alan /i/ ünlüsünü, diğerk hecelerde /i/ veya /e/ ünlüsü takip eder: *yıgitsiz (İ15); bilmegen (AĞOMR.7); silmegen (AĞOMR.8); bilir (AĞOMR.14)*

/ö/: Kelimenin ilk hecesinde bulunan /ö/ ünlüsünden sonra ikinci hecede /e/, /ü/ ünlüsü, ikinci heceden sonraki hecelerde ise /e/ veya /i/ ünlüsü yer alabilir: *köterecek (AĞOMR.5); örselene (CS36); bölmesin (DSSK22); közler (E8); sönmez (MGMM4)*

/ü/: Kelimenin ilk hecesinde bulunan /ü/ ünlüsünden sonra ikinci hecede /e/ veya /ü/ ünlüsü, ikinci heceden sonraki hecelerde ise /e/ veya /i/ ünlüsü yer alabilir:

1.1.2.1.1.1.1. Eklerde Damak Uyumu

Kırım-Tatar Türkçesin yapım ve çekim ekleri bakımından kalınlık-incelik uyumu sağlamdır. Kalın ünlülü kelimelere kalın ünlülü ekler, ince ünlülü kelimelere ise ince ünlülü ekler getirilir. “Arapça ve Farsçadan alıntı kelimelerden Kırım-Tatar Türkçesine

giren ses uyumuna uyan kelimeler, Türkçe ekleri, kalınlık-incelik uyumuna göre alırlar. Kalınlık-incelik uyumuna girmeyen alıntı kelimeler ise son hecedeki ünlü kalın ise kalın ünlülü; son hecedeki ünlü ince ise ince ünlülü ek alırlar.”⁴³

İncelediğimiz metinlerde eklerin tamamının kalınlık-incelik uyumuna bağlı olduğunu tespit ettik. Metnimizde de uyumu bozan sadece bir eke rastlanmıştır.

Damak Uyumunu Bozan /+day/ Eki

+day

İsim ve isim soylu kelimelerde nitelik ve nicelik bakımından karşılaştırma yapan hâli ekidir. Ek şiir metinlerinde “gibi” anlamıyla benzerlik anlamında kullanılmıştır.

Şiir metinlerinde geçen örneklerde kalın ünlülü kelimelerde uyuma aykırılık görülmez ancak ek tek şekilli olduğu için ince ünlülü kelimelerde uyumu bozmaktadır.

halk+day “halk gibi” (TBDS14); sen+day “senin gibi” (YA14); minberler+day “kürsüler gibi” (YA14); uruv+day “soy gibi” (YC12); kuyaş+day “güneş gibi” (MGMM4); cever+day “cevher gibi” (YA17); men+day “benim gibi” (YA20); çeçek+day “çiçek gibi” (YC2); çil+day “keklik gibi” (VÖ4); kozu+day “kuzu gibi” (BKG11); ölü+day “ölü gibi” (E6); gül+day “gül gibi” (E7); ballar+day “çocuklar gibi” (MT15); kız+day “kız gibi” (KC18)

1.1.2.1.2. Dudak Uyumu (Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu)

Düzlük-yuvarlaklık uyumu bir kelimedeki ünlülerin düzlük-yuvarlaklık bakımından birbirine uymasıdır. Kırım-Tatar Türkçesinin ilk hecesinde uygulanan düzlük-yuvarlaklık uyumu “*bazı istisnai durumlarda ikinci heceden sonra yuvarlak ünlü yer almaz.*”⁴⁴ Türkiye Türkçesindeki düzlük-yuvarlaklık uyumu Kırım-Tatar Türkçesinde sınırlıdır. Bu sınırlılık özellikle yuvarlak ünlülü kelimelerde daha açıktır.”⁴⁵

Aşağıdaki örneklerde düzlük-yuvarlaklık uyumuna uyan kelime örnekleri:

kavurulmuş (Ġ5); ocaqlarda (Ġİ8); tüten (Ġİ13); solmuştır (Ġİ14); yoksullıktan ((Ġ7); ölümünden (Ġ7); tolkunlanıp (MK15); öletni (E12); oğrunda (DO16); yoksullıktan

⁴³ Yüksel, Zuhâl, age., s. 30.

⁴⁴ Yüksel, Zuhâl, age., s.65.

⁴⁵ Özer, Kürşat, *Kırım Tatar Türkçesi, İbrahim Paşı – Canlı Nişan (Transkripsiyonlu Metin – Dil Özellikleri – Sözlük)*, (Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir 2018, s.16.

(Ġ7); *tolup* (Kİ4); *ökürükley* (Kİ5); *toğtala* (Kİ11); *urunganda* (Kİ17); *koğusu* (KKT11); *koşulğaydı* (KKT12); *toğay* (KKT13); *cuvurğaydım* (KKT22); *coğın* (KKT24); *bürüdi* (Aİ9); *bükülmez* (Ġ1); *osallıklar* (MT3); *söğüş* (MT14); *dalgalar* (D9); *köpüklerden* (D9); *hutbe* (YA16); *çelik* (DO1); *alev* (DO8)

1.1.2.1.2.1. Dudak Uyumunda Düz Ünlüler

/a/: Kelimenin ilk hecesinde bulunan /a/ ünlüsü diğer hecelerde /a/ veya /ı/ ünlüsü takip eder: *açık* (AĞOMR.1); *acığın* (AĞOMR.9); *yasap* (DSSK8); *ğayğısı* (DSSK10); *arsız* (CS17)

/e/: İlk hecede yer alan /e/ ünlüsünü, diğer hecelerde /e/ veya /i/ ünlüsü takip eder: *eglengen* (DSSK9); *eşitilsin* (DSSK21); *eşitemen* (DSSK1); *negizinden* (VÖ3)

/ı/: Kelimenin ilk hecesinde bulunan /ı/ ünlüsü diğer hecelerde /ı/ veya /a/ ünlüsü takip eder: *cığın* “*toplayan*” (DSSK1); *tırnağlarman* (E12); *tırışğın* “*çabalayan*” (M14); *cıylılığın* “*toplanınız*” (M15)

/i/: İlk hecede yer alan /i/ ünlüsünü, diğer hecelerde /i/ veya /e/ ünlüsü takip eder: *tirilikler* (AĞOMR.19); *bilgi* (CS40); *bilgimizden* (MGMM10); *dinlerken* (DO4)

1.1.2.1.2.2. Dudak Uyumunda Yuvarlak Ünlüler

/o/: Kelimenin ilk hecesinde bulunan /o/ ünlüsünden sonra ikinci hecede /a/, /u/ ünlüsü, ikinci heceden sonraki hecelerde ise /a/ veya /ı/ ünlüsü yer alabilir: *onulmağın* (MK16); *tozalmaymız*, (DSSK6); *doğar* (G9); *boyu* (G12); *ocağlar*, (Gİ9)

/ö/: Kelimenin ilk hecesinde bulunan /ö/ ünlüsünden sonra ikinci hecede /e/, /ü/ ünlüsü, ikinci heceden sonraki hecelerde ise /e/ veya /i/ ünlüsü yer alabilir: *ösken* “*yetişen*” (NS7); *Gönül* (MK19); *kömülgendir* (MK24); *söğüş* “*sövüş*” (MT3)

/u/: Kelimenin ilk hecesinde bulunan /u/ ünlüsünden sonra ikinci hecede /a/, /u/ ünlüsü, ikinci heceden sonraki hecelerde ise /a/ veya /ı/ ünlüsü yer alabilir: *ğuyağ* “*ğüneğ*” (E24); *tuvmaz* (M2); *tuvsa* (M5); *turmağın* (M15); *ğuyağlap* (NS11)

/ü/: Kelimenin ilk hecesinde bulunan /ü/ ünlüsünden sonra ikinci hecede /e/, /ü/ ünlüsü, ikinci heceden sonraki hecelerde ise /e/ veya /i/ ünlüsü yer alabilir: *tüsleri* “*renkleri*” (E22); *külgen* (E/26); *tüşken* (E27); *sürek* “*devamlılık*” (MĖ6)

İncelediğimiz metinlerde bazı kelimelerin ve eklerin dudak uyumuna girdiği bazı kelimelerin ise uyumu bozduğu gözlenlenmiştir. Yukarıdaki örneklerde uyumun bozulmadığı kelimeler verilmiş olup aşağıdaki örneklerde ise uyumun bozulduğu /o/, /ö/, /u/, /ü/ ünlülerine ait örnekler verilmiştir.

Kırım ağızlarında /o/ sesi sadece ilk hecede bulunur. Takip eden heceler düz-dar ünlü olarak karşımıza çıkar. Bu da dudak uyumunu bozan bir durumdur.

kopirsın (KB14); okıtkan (AĞOMR. 11); doğrıl (AĞOMR. 13); okımam (CS37); Ėorķılı (M1); soğış “savaş” (NS23); Ėoķı (ÖYG3); söğüne (E4); yoķsıllarğa (ĖS6); Ėolıman (YA5); bütin (T4)

“Kuzey ve Orta ağızlarda ilk heceden sonraki hecelerde /ö/ ünlüsü yoktur. Ancak Güney ağzında hem ilk hem de sonraki hecelerde /ö/ sesini görmek mümkündür.”⁴⁶

körinmiy (M8); öndirmiy (M20); ömrimde (MĖ9); körmiy (ÖYG14); ömrimni (ÖYG18); kömkök (E7); öginsek (ÖYG15); ösken (YC2); ölet (YC7); ökirip (ĖS9); töbenden (AĞ21); ötken (AĞ21); köpüklerden (D10); ölümnden (Ė7); söğüş (MT14); ölılerge (YA15); öziniñ (YA17); köteklep (NS28) tözüv (O8); ĖöķüĖimden (DO4) ömrü boyu (Ė12)

“Türkçe hecelerde /o/, /u/ ve /u/, /u/ şekline sahip kelimeleri Akmesçit, Bahçesaray ve Güney Kıyı bölgesi ağızlarının Kıpçak özellikli Kuzey ağızlarında görülen /o/, /ı/ ve /u/, /ı/, şekilleri dikkat çeker.”⁴⁷ Metnimizde bu kurala uygun bulunan örnekler aşağıda verilmiştir.

burın (CS21); Ėuķır (E15)

“/ü/ ünlüsü Kırım ağızlarında genel olarak ilk hecede korunmuştur. Akmesçit, Bahçesaray ve güney kıyı bölgesi ağızlarında korunması ile birlikte bu üç ağızda ilk hecedeki ince ve yuvarlak /ü/ ünlüsü gerileyici benzeşme sonucunda ince dar /i/ ünlüsüyle söylenmektedir.”⁴⁸ Metnimizdeki örnekleri aşağıdadır.

küzgidir (<ET. köz+ñü, köz+gü) “ayna” (MK10); şükirler (MK11); tükirsın (KB16); üstinde (AĞOMR.16); büyük (AĞOMR.18); süyrip (O9); ümitsiz (ÖYG4)

⁴⁶ Selimova, Leniyara, *agt.*, s.83.

⁴⁷ Selimova, Leniyara, *agt.*, s.85.

⁴⁸ Selimova, Leniyara, *agt.*, s.85.

1.1.2.1.2.2.1. Alıntı Birleşik Kelimelerde Dudak Uyumunun Bozulması

-hâne

Kırım-Tatar Türkçesinde bu kelime düz-geniş ünlülü olduğu için düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozmaz.

mey+hâne+de (E10)

1.1.2.1.2.2.2. Eklerde Dudak Uyumu

Türkçe Ekler

Kırım-Tatar Türkçesinde, dudak uyumu kelimenin ilk iki hecesinde aranır, ikinci heceden sonra gelen düz ünlü uyumu bozar. +çI, -Uv, -vU; -vUç, +sIrA-, +çil;+nIn; +nI ve -p zarf fiil eki dudak uyumuna girmez.⁴⁹

İncelediğimiz metinlerde de durum aynıdır. Düzlük-yuvarlaklık uyumuna girmeyen ekler aşağıda sıralanmıştır.

+çık /+çık

avuç+çık (VÖ8)

-uv /-üv

kar+uv (M6); acuv (KŞ6); keneş+üv “kurul, şura” (O15)

+sıra /+sire

muñ-sire+p (AÇ12)

+nıñ / nıñ

Kırım Türkçesindeki ilgi hâl eki olan -nıñ/-niñ her zaman düz ünlülüdür.

O+nıñ (G/18); kudret+nıñ (Aİ2); başıñ+nıñ (AÇ16); tütü+nıñ (AÇ19); halkım+nıñ (AÇ24)

+nı /+ni

Kırım Türkçesinde yükleme hâl eki olan -nı/-ni her zaman düz ünlülüdür.

⁴⁹ Aydın, Ayşe. Adzhumerova, Reshide. “Kırım Halk Yırlarında Belli Başlı Ses Özellikleri” *Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 2014, 197-218.

iz+ni (AÇ8); taviñ+nı (AÇ17); kurtborüñ+ni (AÇ18); devesi+ni (Gİ4)

1.1.2.2. Ünlü Değişmeleri

Ergin’e göre bir dildeki kelimeler hep aynı kalmaz zamanla değişime uğrarlar ve bu değişimler o dilin ya gelişmesine ya da devirden devire seslerin yerini kendisine yakın bir başka sese bırakmasıyla oluşabildiği gib dildeki değişiklikler pek çok kere tekrarlanma yolu ile belli bir zamanda kaybolup tekrar oluşabilmektedir.⁵⁰ “Dil bu şekilde yıpranan parçalarını yenileyerek kullanımı korumaktadır. Esasen ağızları ağız yapan onları birbirinden ayıran şey de bu ses değişimleridir.”⁵¹

Şiirlerde tespit edilen Türkçe kelimelerin yanında Arapça ve Farsçadan da alıntı kelimelerin ünlü değişimleri aşağıdaki örneklerde verilmiştir.

1.1.2.2.1. İnce Ünlülerin Kalınlaşması

Ünlü benzeşmesiyle belirli ünsüzlerin kalınlaştırıcı etkisine göre ön, iç ve son sesteki ince ünlülerin kalınlaşması olayıdır. Daha çok yabancı kökenli kelimelerde görülür.⁵²

1.1.2.2.1.1. /e/ > /a/ Değişimi

Şiir metinlerinde yabancı kökenli kelimelerde rastlanmıştır. Genellikle alıntı kelimelerde benzeşme sonucunda oluşur.

avesi “hevesi” (MK29)

1.1.2.2.1.2. /i/ > /ı/ Değişimi

“Kırım-Tatar Türkçesinde iki veya daha çok heceli kelimelerin ilk hecesinde /a/ ünlüsü bulunan, Arapça ve Farsça’dan giren alıntı kelimelerde ilerleyici ünlü benzeşmesi sonucunda görülen değişimdir.”⁵³

Metnimizde bu değişime ait örnekler açıklamada da olduğu gibi daha çok Arapça ve Farsça alıntı kelimelerde görülmüştür.

⁵⁰ Ergin, Muharrem, age., s.76.

⁵¹ Ergin, Muharrem, age., s.76.

⁵² Güllüdağ, Nesrin, *Kırımçak Türkçesi Grameri*, (Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Elâzığ 2005, s.136.

⁵³ Yüksel, Zuhale, age., s.85.

zalım (Aİ23) Ar. (*ẓālim* > *ẓlm*); *vakıt* (AÇ22); *vakıtlar* (T4) Ar. (<*vaqt*); *fakır* (TY6) Ar. (<*faķır*)

1.1.2.2.2. Düz Ünlülerin Yuvarlaklaşması

İki ya da daha fazla kelimenin ilk hecesinde görülen düz ünlülerin yuvarlak ünlüye dönüşmesi olayıdır.

1.1.2.2.2.1. /e/ > /ö/ Değişimi

“İkinci hecedeki /ü/ sesinin tesiriyle gerileyici benzeşme sonucunda görülen değişimdir.”⁵⁴

İncelenen metinlerde /e/ > /ö/ değişimine tek örnekte rastlanmıştır.

çöküçimniñ (< ET. *çekük* /*çekek*)

1.1.2.2.2.2. /i/ > /ü/ Değişimi

Eski Türkçe döneminde düz ünlülerden sonra gelen /ü/ sesi Kırım-Tatar Türkçesinde ilerleyici benzeşme neticesinde düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymuş ve düzleşerek /i/ olmuştur. Batı Türkçesi içinde yaşanan uçun > içün > için değişimini tamamlayan Kırım-Tatar Türkçesi ikinci safhada kalmıştır.⁵⁵ Metinlerde İkinci safhada kalan “içün” örneği yanında telaffuz edilirken ki şekliyle kullanılan “neçün” örnekleri de verilmiştir.

içün (DÖ7-9-12; T3- TY7- VÖ10- AKOMR.8- E3); *niçün*, *neçün* < *ne için* < *ne içün* (Gİ14)

1.1.2.2.3. Yuvarlak Ünlülerin Düzleşmesi

Bir ya da daha fazla kelimenin hecesindeki yuvarlak ünlülerin düzleşmesi olayıdır.

1.1.2.2.3.1. /ö/ > /e/ Değişimi

Şiir metinlerinde kelimenin ilk hecesinde tek örnekte rastlanmıştır.

kevde “*gövde*” (YC20)

⁵⁴ Yüksel, Zuhale, age., s.88.

⁵⁵ Yüksel, Zuhale, age., s. 86.

1.1.2.2.3.2. /u/ > /ı/ Değişimi

Bu ses değişimine şiir metinlerinde kelimenin orta ve son hecesinde rastlanmıştır.

doğrı Krm Ağz. < doğru (AŞOMR.4); doğrıl (AŞOMR.13); yoksıl (MGMM20); karañğı (< Uyg. karañğgu) “karanlık” (M1); kayğısı (< Uyg. kadğu) “kaygı” (Ġ5)

1.1.2.2.3.3. /ü/ > /i/ Değişimi

İncelenen şiir metinlerinde bu ses değişimine birinci heceden sonraki hecelerde sıkça rastlanmıştır.

sürinirdi < sürün- (TY10); köpirsin < köpür- (KB/14); tükirsin < tükür- (KB16)

1.1.2.2.4. Geniş Ünlülerin Daralması

Geniş ünlülerin a > ı, o > u, e > i, ö > ü biçimindeki daralması olayıdır. İncelenen metinlerde aşağıdaki örneklerde daralmayla ilgili rastlanan örnekler verilmiştir.

1.1.2.2.4.1. /e/ > /i/ Değişimi

Eski Türkçedeki kelime başı /e/ sesinin Kırım-Tatar Türkçesi ağızlarında, genel olarak korunduğu görülmüş bununla beraber, daralarak /i/ sesiyle karşılandığı örnekler de rastlanmıştır.⁵⁶

Bu ses değişimi kelimenin ilk hecesinde görülmüştür.

ğayıp iden < ğayıp eden, ğayıp et- “kaybetmek” (DÖ20); illere < ellere “yabancılara” (DÖ12); irip < eri-y+ip (<ET. erü-) “erimek” (KKT4); şeydir “şeydir” (KS5); süyrip < süyrep, süyret- “sürüklemek”

1.1.2.2.4.2. /ö/ > /u/ Değişimi

Kelime başındaki /ö/’nün /ü/’ye dönüşmesidir. İncelenen şiir metinlerinde Orta Türkçedeki kullanımı görülen değişime uygun tek örneğe rastlanmıştır.

ursım (< O.T. örs) (DÖ2-15); urs (< O.T. örs) (DÖ14)

⁵⁶ Yüksel, Zuhul, age., s. 86.

1.1.2.2.4.3. /ö/ > /ü/ Değişimi

Bu ses değişimine kelimenin ilk hecesinde rastlanmıştır. Kelime başı ve ortasında yuvarlak ünlülü devam eden hece Kırım-Tatar Türkçesinde daralmıştır. Metinlerde Eski Türkçe ve Kırım-Tatar ağızlarına ait kullanımları olan kelimelere rastlanmıştır.

üyretecek < *Krm Ağz. ogretmek* < *öğretmek* (AĞOMR.6); *küzgi+dir* (<ET. *köz+ñü*, *köz+gü*) “ayna” (M K10)

1.1.2.2.5. Dar Ünlülerin Genişlemesi

/ı/, /i/, /u/ ve /ü/ seslerinin geniş sıradan /a/, /e/, /o/ ve /ö/ seslerine dönüşmesi olayıdır.

1.1.2.2.5.1. /i/ > /e/ Değişimi

Bu ünlü değişimine kelimenin ilk hecesinde rastlanmıştır. Kırım-Tatar Türkçesinde dar ünlülü olan hece Kırım-Tatar ağızlarında geniş ünlülü şekilde kullanılır.

çeçek Krm Ağz. < *çiçek* (KKT); *çeçeklerden* (ÖYG3); *çeçekler* (ÖYG8)

1.1.2.3. Ünlü Türemesi

“Türkçenin gelişim süreci içerisinde özellikle yabancı kelimelerde gerek sözcük başında gerekse sözcük ortasında birtakım ünlülerin türediği görülür. Ünlü türemesinin temel sebebi dilin ses sistemine (ses dizimine) uymayan yapıların giderilmesidir.”⁵⁷

1.1.2.3.1. Ortada Ünlü Türemesi

Kelimelerin birbirine bağlanma kurallarına uygun olarak kelimenin ön, iç ve son sesinde ünlü türemesi olayıdır. Metinde tespit edilen “neylemek” fiili hece sonundaki /e/ sesi türeyerek aşağıdaki örnekteki gibi kullanılmıştır.

neyleersiñ < *neyle-* “ne yap-“ (Ė15)

⁵⁷Efendioğlu, Süleyman, Âdem, İşcan, “Türkçe Ses Bilgisi Öğretiminde Ses Olaylarının Sınıflandırılması” *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 43, 2010, 121-143.

1.1.2.4. Ünlü Düşmesi

Çeşitli ses bilgisel etkilerle kelimelerin iç ve son seslerinde bulunan ünlülerin düşmesi olayıdır.

Ünlü düşmesi kelime başında, ortasında ve sonunda değişik sebeplere bağlı olarak ortaya çıkmaktadır

1.1.2.4.1. Ortada Ünlü Düşmesi

“Kırım-Tatar Türkçesinde orta hecede yer alan dar ünlü vurgusuzluktan dolayı yutulmuştur.

İncelenen şiir metinlerinde kelime ortasında /i/, /ı/ ünlülerinin düştüğü görülmüş ve aşağıdaki örnekler verilmiştir.

yürdiler < yüri-diler (BKK2); izni < iz+i+ni (AÇ8); soyı kurdı < soyı kuru-du (AÇOMR.15); sesni < sesi+ni (YA13); taşını < taşı+nı (VÖ5)

1.2. ÜNSÜZLER

1.2.1. Ünsüzlerin Sınıflandırılması

Ünsüzler genel Türkçede olduğu gibi Kırım-Tatar Türkçesinde de üç kategoride sınıflandırılmaktadır: ses tonuna göre, ağızdan çıkış yerine göre, ağızdan çıkış biçimine göre.

1.2.1.1. Ton Bakımından

Tonsuzlar; Kırım Türkçesinde tonsuz sesler 11 tanedir. /ç/, /f/, /h/, /k/, / ք/, /p/, /s/, /ş/, /t/, /ts/, /sç/.

Tonlular; Kırım Türkçesinde tonlu sesler 14 tanedir. /b/, /c/, /d/, /g/, /ğ/, /j/, /l/, /m/, /n/, / ñ /, /r/, /v/, /y/, /z/.

Tonsuz karşılığı olmayan tonlu ünsüzler: /l/, /m/, /n/, / ñ/, /r/, /y/.

Tonsuz karşılığı olan tonlu ünlüler: /b/, /c/, /d/, /g/, /ğ/, /j/, /v/.

1.2.1.2. Çıkış Yeri Bakımından

Çift dudak ünsüzleri: /b/, /m/, /p/.

Dış-dudak ünsüzleri: /f/, /v/.

Dış-diş eti ünsüzleri: /d/, /l/, /n/, /s/, /t/, /z/, /ts/.

Dış eti- ön damak ünsüzleri: /c/, /ç/, /j/, /ş/, /şç/, /y/.

Ön damak ünsüzleri: /g/, /k/.

Art damak- boğaz ünsüzleri, arka damaktan boğaza kayan ünsüzlerdir: /ğ/, /h/, /k/, /ñ/.

1.2.1.3. Çıkış Biçimi Bakımından

Süreksiz ünsüzler: /b/, /c/, /ç/, /d/, /g/, /k/, /k/, /p/, /t/.

Sürekli Ünsüzler: /f/, /ğ/, /h/, /j/, /l/, /m/, /n/, /ñ/, /r/, /s/, /ş/, /v/, /y/, /z/, /sç/, /ts/.

Sızıcılar: /f/, /ğ/, /h/, /j/, /s/, /ş/, /v/, /z/, /sç/, /ts/.

Akıcılar: /l/, /m/, /n/, /ñ/, /r/, /y/.

1.2.2. Ses Özellikleri ve Ses Olayları (Ünsüzlerde)

1.2.3. Ünsüz Değişimleri

*Bir ünsüz yerini kendine yakın başka bir ünsüze bırakması.*⁵⁸ “Tarihi dönemlerden itibaren değişikliklere uğrayan ünsüzler farklı ünsüzlere değil yine Türkçesinin ses düzeninin izin verdiği belirli karakteristik ünsüzlere dönüşürler.”⁵⁹ Şiirlerde tespit edilen ünsüz değişimleri aşağıdaki örneklerde verilmiştir.

1.2.3.1. Kelime Başında Görülen Ünsüz Değişimleri

1.2.3.1.1. /b/ : /b/

Kırım-Tatar Türkçesinde Eski Türkçe kelime başı /b/ hem korunmuş hem de sızıcılaşmış haliyle kullanılmıştır.

Kelime başı /b/’lerin korunduğu örnekler:

⁵⁸ Korkmaz, Zeynep, age., s.162.

⁵⁹ Ayan, Ekrem, Biray, Nergis, Ercilasun, G. Kurmangaliyeva, *Çağdaş Kazak Türkçesi (Ses-Şekil-Cümle Bilgisi Metinler)*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2015, S.44.

barlık (Aİ21- DSSK15); *barmı* (AÇ19); *berin* (D2); *bolsa* (E19-DSSK1-E14; M5-6; DSSK1); *barıp* (MT17); *bolacak* (MT6); *berip* (KGT16-VÖ9); *bersin* (T/23); *bar* (VÖ6-E4; MGMM14); *barmağa* (VÖ11); *barsam* (T5); *barlığın* (CS14)

Kelime başı /v/'nin kullanıldığı örnekler:

veren (Kİ16); *var* (Aİ11)

1.2.3.1.2. /b/ > /m/

/b/>/m/ değişikliği Kırım-Tatar Türkçesinde kelime başında görülen bir değişikliktir. Bugün Türkiye Türkçesi dışındaki pek çok lehçedeki kelime başında gerçekleşen /b-/>/m-/ değişmesi Kırım-Tatar Türkçesinde de görülmektedir.⁶⁰

men (VÖ10- T5; KGT17-G14); *menim* (KH12-D6); *mına* (KC13); *mağa* (CS35)

1.2.3.1.3. /b/ > /p/

Kelime başındaki /b/ ön sesi Kırım-Tatar Türkçesinde korunmaktadır. “Türkçe kelimelerin ön sesinde bulunan /p/ sesi, aslî ses olmayıp ancak /b-/ > /p/ değişmesi neticesinde Türkçeye sonradan ön ses olarak girmiştir. Kırım-Tatar Türkçesindeki bu ön ses değişmesi birkaç kelimedede görülür. Bazı kelimelerde ise hem tonsuzlaşmış hem tonlu şekliyle birlikte kullanılmaktadır.”⁶¹

Şiir metinlerinde kelimenin hem tonsuz hem de tonlu şekliyle kullanımına rastlanmıştır. Tespit edilen bu değişime uygun örnekler:

pitse “*bitse*” (NS39); *bek* (< Uyg. *bek*) (YA14); *pek* (T10)

1.2.3.1.4. /k-/ > /g-/

“Eski Türkçedeki kelime başı /k/'ler Batı Türkçesine geçerken /g/ sesine dönüşmüştür.”⁶²

İncelenen metinlerinde bu değişime uyan üç kelimeye rastlanmıştır.

Gönül (MT19); *gözleri* (D3); *gene* < *kene* Krm T. (E14)

⁶⁰ Güllüdağ, Nesrin, agt., s.12.

⁶¹ Yüksel, Zühal, age., s.103.

⁶² Ergin, Muharrem, age., s.89

1.2.3.1.5. /k/ : /k/

İncelenen metinlerde Kırım-Tatar Türkçesindeki kelime başı /k-/ ünsüzü genellikle korunmuştur. Bu özelliğe uyan metinlerdeki örnekler:

kündüzini (Aİ2); *kün* (Aİ9-MT2; BKK1-KKT3-CS19; AÇMRA.12-E24-M1-M4); *köklerge* (AÇ3); *köp* (AÇ5- DSSK2); *kimdi* (AÇ10); *köz* (AÇ11); *közü* (E5); *keder* (AÇ13); *kördiñ* (AÇ13); *kim* (AÇ17) *keñ* (AÇ20); *kökte* (AÇ20); *küntuvuştan* (AÇ21); *köç* (AÇ21); *kölgeñe* (AÇ22); *keldi* (BKK1); *kelgende* (BKK6); *kördiler* (BKK8); *köylü* (BKK13); *közünü* (BKK15); *keçeyim* (D2); *küskünmisiñiz?* (BKK5); *kimde* (DÖ6); *kimler* (DÖ7); *ķulleler* (DÖ13) *küçümle* (DÖ15); *kinimdir* (DÖ19); *ķırılmayan* (DÖ21); *kıpkızıl* (E5); *kömkök* (E8); *kızargan* (E8); *kömür* (E8); *köre* (E9); *kele* (E11); *kanmay* (E11); *ķarlıķa* (E11); *keniş* (Gİ3); *küleyik* (MT1); *kerekmey* (MT3); *ķirgende* (MT17); *körgende* (MT20); *kökünde* (MK3); *küneş* (MK4); *künler* (MK5); *ketken* (MK5); *küzgidir* (MK10); *küneş* (MK12-DSSK7); *kökleri* (MK12); *közcaşların* (MK8); *künleri* (MK22); *külte* (MK25); *ķoparılgan* (MK26); *közcaşın* (MK30); *künler* (MK31); *köralģaçe* (MK31); *körermi* (KA11); *künni* (KA11), *künlerin* (Kİ8); *kibi* (Kİ8); *kök* (KC1); *köpüre* (KC5); *küneşniñ* (KKT9); *keçkende* (KKT16); *kürtüģi* (KKT23); *keñ* (KKT27); *küldürgeydim* (KKT/31); *ķırımni* (KKT732); *kören* (KB2); *kucanda* (KB4); *kuneş* (KB6); *kelsin* (KB11); *kopirsin* (KB15); *keçer* (KB16); *küyemen* (T4); *koremen* (T5); *kimge* (T11); *koz* (T18); *kol koterip* (T21); *koz* (TY/2); *köklerde* (TY11); *kibi kokke* (TY15); *köterip* (VÖ5); *küldirmege* (VÖ9); *kelir* (AÇMR.12); *kelsin* (AÇMR.21); *Körmedim* (CS/16); *küneş* (DSSK/7); *közlerge* (DSSK3); *közler* (E8 -E11); *köziñni* (E6); *Kelir* (E24); *keçe* (M1); *kelse* (M6); *közlerge* (DSSK3); *köklerde* (DSSK14); *ketirdim* (DSSK24); *ketirdim* (DSSK26); *keçe* (M1); *kün* (M1-17-19-23)

1.2.3.1.6. /ķ/ : /ķ/

Kırım-Tatar Türkçesinde /ķ/ ünsüzü genellikle korunmuştur. İncelenen metinlerde kelime başı gırtlak /ķ/'nın korunduğı örnekler:

ķatardı (Aİ2); *ķan* (Aİ9; BKK15) *ķalmış* (Aİ11); *ķusarken* (Aİ13); *ķorķar* (Aİ15); *ķudretniñ* (AÇ1); *ķurģan* (AÇ9); *ķıřta* (AÇ12); *ķayday* (AÇ14); *ķayģı* (AÇ14); *ķay* (AÇ14); *ķarartıp* (AÇ15); *ķollarman* (AÇ16); *ķurtborüñni* (AÇ18); *ķıřtap* (AÇ18); *ķonıp* (AÇ22); *ķal!* (AÇ24); *ķayıp* (BKK6); *ķaldılar* (BKK7); *ķozudaym* (BKK11); *ķorķarmı* (D10); *ķorkmaģan* (D10); *ķan* (D10); *ķızıl* (DÖ11); *ķıģılķımlar* (DÖ15); *ķarşıında*

(DÖ20); kuvvet (Ġ1); kalmadı (Ġ3); kaygısı (Ġ5); kavurulmuş (Ġ6); kısmeti (Ġ11); karanlık (Ġ17); kurduğu (Ġ9); kalan (Ġ15); kurban (Ġ18); kunaylan (Ġ19); koşturan (Ġ19); kalıp (MT7); korçalasın (MK2); karanlık (MK3); kara (MK5-Ġ20-KC7); kız (MK13); kayıp-kayıp (MK7); kumral (MK25); koparılgan (MK25); kutlu (MK31); kurdu (Kİ2); koşsun (Kİ4); kana! (Kİ4-MK8); kuturan (Kİ6); karaman (Kİ14); karara (KC1); kabarta (KC2); kızday (KC13); kırına (KC16); katseñ (KC19); karlar (KKT1); kızdırıp (KKT3); kalğan (KKT8); koqusı (KKT11); koşulğaydı (KKT12); kıştan (KKT19); kalğan (KKT19); kaygını (KKT19); kulan (KKT21); kar (KKT23); koşulup (KKT27); kızıl (KB1); kuvet (KB7); kara (KB16); kayda (T5); koqlamağa (T7); kalteceksiñ (T9); kattı (T13); kutlı (T22); kordigiñ (TY1); kan kanıdır (TY4); kanıdır (TY8); kan (TY14); kığılçım (TY15); kalbindeki (TY16); kılıcıñle kalemiñle, kuçüñle (TY19); kozudayın (VÖ2); karağanda (VÖ5); kurbanıman (VÖ7); kaysı (VÖ5); karañğı (M/1); korkılı (M/1); karatқан (M/9)

1.2.3.1.7. /k/ > /ğ/

Kırım-Tatar Türkçesinde ön seste bulunan /k/ gırtlak ünsüzü bazı istisna kelimeler dışında korunmuştur. Şiir metinlerinde alıntı kelimelerde kırtlak /k/'sı ile değil yumuşak g /ğ/ ile kullanıldığı tespit edilmiştir. Tek bir örnek yer alır.

“Türkiye Türkçesine Arapçadan dilimize giren “ğayb” kelimesi “kayıp” şekline dönüşürken Kırım Türkçesinde kelime başındaki /ğ/ sesi korunmakta ve keime “ğayıp” şeklinde söylenmektedir.”⁶³

ğayıp (DÖ20)

1.2.3.1.8. /t/ : /t/

Kırım-Tatar Türkçesinde kelime başı /t/ korunmuştur. İncelenen metinlerde Kırım-Tatar Türkçesinde ses özelliği olan kelime başı /t/ sesinin korunması özelliğine uyan örneklerle raslanmıştır. Bununla beraber kelime başındaki /d/'nin hiçbir değişikliğe uğramadan aynı şekilde kullanıldığı kelimeler de aşağıdaki örneklerle gösterilmiştir.

Şiir metinlerinde kelime başı /t/ sesinin korunduğu örnekler:

⁶³ Yüksel, Zuhale, age., s.101.

tilsiz (AÇ6); tuman (AÇ11); turğan (AÇ12); taviñni (AÇ17); targā (AÇ18); tilim (DÖ9); tilegim (DÖ10); tūs (E9); tüşüne (E11); turmayıķ (MT6); tolsun (MT12); tuvacaķtır (MK4); tolacaķ (MK5); tökecek (MK8); tavı (MK9); tumanın (KA9); tolķunlarını (KC2); tolup (KC4); turmay (KC8); tilinden (T10); til (T12); tavģa (T14); tiktım (T20); tökülsin (VÖ8); tuvganım (VÖ10); tura (E2); tuvacaķtır (MK4); turma (MK29); tokken (MK23); tolup (KC4); tura (E2); tirilikler (AĖMRAMM/21); tıñlamaysıñ (CS/31); tolsa (DSSK/3); tuydıķ (DSSK/5); tuyıp (DSSK/10); tuşken (MK13); tüşken (E27-29); tögecekler (E29); tamla (E29); tuvsā (M5-11); tolsa (DSSK3); tavdan (DSSK7); tuyıp (DSSK10); tamla (E30); tuvmaz (M1); taralsa (M22); turıp (MĖ8); tışlarda (NS45); tilekler (ÖYG17); tüz (YA2)

Kelime başı /t/’nin ötümlleşerek /d/ olarak kullanıldığı kelimeler:

demir (DÖ2); deģen (DÖ3); diñlerken (DÖ4); derendir (KA1); deren (KC4); dolsun (KB15)

1.2.3.1.9. /y/ > /c/

Kırım-Tatar Türkçesinin kelime başındaki /y/ > /c/ değışmesi korunmuştur. Aynı zamanda bazı kelimelerde kelime başında hem /y/’nin hem de /c/’nin kullanıldığı kelime örneklerine de rastlanmıştır. Kırım-Tatar Türkçesinde çöl ağzında görülen ses değışmesi, edebî dilde yaygın değildir.⁶⁴

Şiir metinlerinde kelime başı /c/’nin korunduğı örnekler:

cüralmay (E1); cüreyyik (MT2); cürmeyik (MT17); curtlarını (MK2); cerdir (MK7); curtta (MK27-DSSK8); cüreklenden (MK29); cerniñ (KC7); castap “yaslayıp” (KC16); cetmey (KC20); cıl (VÖ3); curtķa (VÖ11- DSSK4); cıgıla (E2); cürgende (MT18); celleri (MK15); cürekk (MK19); cel (KC1); camık (MK16); caşların (AĖMRAMM8); caşını (AĖMRAMM/11); cür, (AÇMR.13); curttır (CS5); curtımızdır (CS/8); DSSK10-M2); cüregime (CS34); colını (CS38); curtımızda (CS42); col (DSSK4); caşlar (DSSK12); caş cigitler (DSSK12); cer (E9); curtıñ (E10); curtnı (E29); colda (M1); col (M2 – DSSK4); curtķa (DSSK4); cigitler (DSSK12); cerine (NS13-NS34); cürgen (NS15); cigitke

⁶⁴ Yüksel, Zuhul, age., s.110.

(NS25); *cılan* (NS37); *cılandan* (NS56); *camanga* (ÖYG22); *cıl* (KS2); ET. *yağı* > *Krm ağz. cav* “düşman”

kelime başında /y/’nin korunduğu örnekler:

yıl (DSSK13-Ğ18); *yılım* (T18); *yıldız* (M8); *yeri* (MGMM1-MK/20); *yarın* (AĞOMR.17); *yeşil* (MK14)

1.2.3.2. Kelime İçinde Görülen Ünsüz Değişimleri

1.2.3.2.1. /-b/ > /-v-/

Kelime içindeki Eski Türkçesinin patlayıcı /-b-/ ünsüzünün sızıcılaşılarak /-v-/ olmasına dayanan bir değişmedir.

Şiir metinlerde rastlanan örnekler:

suvı (MK10); *suvundan* (MK11); *suvuñda* (KA2); *sav* (<*sab* ET.) (AĞOMR. 2-22); *suv* (<*sub* ET.) (E21)

1.2.3.2.2. /-c-/ > /-ç-/

“Kırım-Tatar Türkçesinde çok az görülen bu ses olayı, gerileyici yakın benzeşme neticesinde ortaya çıkmıştır.”⁶⁵

Şiir metinlerde rastlanan örnekler:

keçe (<Uyg. *kice* / *keçe* < Kaşg. *keçe*) “gece” (M1)

1.2.3.2.3. /-ğ-/ > /-v-/

Eski Türkçe kelimelerde görülen kelime içindeki /g/, /ğ/ seslerinin /v/’ye dönüşmesidir. Bu ses hadisesi Kıpçak lehçelerinin genel karakteristik dil özelliğidir.

Şiir metinlerde rastlanan örnekler:

avuz “ağız” (E3); *tavı* “dağı” (MK9-KH-10); *tavga* (T14); *tavından* (AÇ9); *taviñni* (AÇ17); *sav* (12KA); *bavı* (KC20); *tuvacaqtır* (MK4); *tuvıp* (MK21); *tavdan* (DSSK7); *tuvmaz* “doğmaz” (M/1); *tuvsa* (M5-10-11); *bavur* “bağır” (MK13); *savlıknı* “sağlığını” (NS12); *cavıp* “yağıp” (KKT2)

⁶⁵ Yüksel, Zuhul, *age.*, s.99.

1.2.3.2.4. /-g/ > /-k/

Eski Türkçede tek heceli kelime sonunda bulunan /g/’ler Türk lehçelerinde korunmuştur. Ancak zamanla bu /g/’lerde bir yumuşama olmuş /ğ/ (yumuşak g) sesine çevrilmiştir. Bu ses bugün artık tamamiyle /y/ sesinden dönüşmüştür.⁶⁶

İncelenen şiir metinlerinde Eski Türkçedeki tek heceli isimlerin sonunda bulunan /g/’nin tek örneğine rastlanmıştır.

tükleri (< *tüg* < ET. *tü* ~ *tük* ~ *tüü* ~ *tüy*) “*tüyleri*” (MK13)

1.2.3.2.5. /-k-/ > /-g-/

İki ünlü arasında kalan /k/ sesi kelime tabanında korunur. /k/ ünsüzü ile biten kelimeye, ünlü ile başlayan bir çekim eki geldiği zaman iki ünlü arasındaki /k/ sesi genellikle fonolojik olarak tonlulaşıp /g/ olur.⁶⁷

İncelenen metinlerde bu kurala uyan iki örneğe rastlanmıştır.

yüregiñ (AÇ15); *yüregiñde* (AÇ19)

1.2.3.2.6. /-k/ > /-ğ/

İncelenen şiir metinlerde kelime sonunda yer alan patlayıcı /k/ ünsüzü, kendinden sonra ünlü geldiğinde ya da ünlü ile başlayan ek aldığı anda /ğ/’ye dönüşmüştür.

yatağından (Aİ10); *senegini* (BKK13); *tüfeğini* (BKK14); *ocağıñ* (DÖ8); *dileği* (Ğ16); *cığıp* (NS18)

1.2.3.2.7. /-k-/ > /-h-/ > /-ø/

“Kelime ortasında bulunan /k/ sesi Karahanlı ve Harezmi dönemlerinde /h/ olurken, Kırım-Tatar Türkçesinde düşmüştür.”⁶⁸ Şiir metinlerinde yer alan tek örnekte /h/ sesi düşmeden kullanılmıştır.

ohşayanı (D4) (< Kaşg. *ohşa-* < *oşa* < Uyg. *okşa-*)

⁶⁶ Ergin, Muharrem, age., s.83.

⁶⁷ Yüksel, Zuhale, age., s.100.

⁶⁸ Yüksel, Zuhale, age., s.119.

1.2.3.2.8. /-p/ > /-b/

İncelenen metinlerde kelime kökündeki /p/ sesi devam eden hecede ünlüyle başlayan ek aldığında tonlularak /b/ sesine dönüşmüştür.

tabın (tap-ı-n) “tapınmak” (TY17); *tabılmay* (tap-) “bulunmaz” (Kİ20)

1.2.3.2.9. /-v-/ > /-w-/ > /-v-/

“Karahanlı Türkçesi döneminde /-w-/ olan /-v-/ ünsüzü Kıpçak Türkçesi ve devamında Kırım Türkçesinin bazı kelimelerinde /-v-/ olmuştur.”⁶⁹

ķavuşķaydıķ (< Kaşg. *ķawuş-* < Uyg. *ķawış-*) (O122); *ķavuşıp* (NS20); *ķavurılmış* (<Kaşg. *ķawur-* < Uyg. *ķawır*) (Ĝ6)

1.2.3.2.10. /-v-/ > /-w-/ > /-y-/

“Karahanlı Türkçesi döneminde /-w-/ olan /-v-/ ünsüzü Kıpçak Türkçesinde /-v-/ şeklini korurken Kırım-Tatar Türkçesinde veya ağızların bazı kelimelerinde /-y-/ olmuştur.”⁷⁰ Bu değişime uyan metinlerde tespit edilen örnekler:

tüye (< Kaşg. *tewe* < Uyg. *teve*) (Gİ4); *süyrip* (< Kıp. *süyri* < *süvrü~sivri* < Kaşg. *süwri* < Uyg. *süvri/sivri*) (AÇ4); *süyemen* (< Krm ağız. *süy-* Krm. *sev*, Kıp. *sev-/siv-* < Kaşg. *sew-* < Uyg. *sev-*) (T2)

1.2.3.2.11. /-y-/ > /-c-/

Kelime başında görülen /-y-/ > /-c-/ ses değişimi kelime içi ve sonunda da görülür.

közcaşları (MK23)

1.2.4. Ünsüz Düşmesi

Kelime içinde veya kelime sonunda veya kaynaşma olayı ile iç seslerin sızıcılışarak kaybolması olayıdır.⁷¹ “Türkçe tarihi devrelerinden günümüze birçok yerli ve yabancı kelime çeşitli ünsüzleri düşürmüştür. Bu olayın da yine en önemli sebebi kolayca kaçma, daha az enerji harcama, sözü kestirmeden ifade etme, yani “en az çaba yasası”dır.”⁷²

⁶⁹ Yüksel, Zuhale, ege., s.108.

⁷⁰ Yüksel, Zuhale, ege., s.114.

⁷¹ Korkmaz, Zeynep, age. s.162.

⁷² Efendioğlu, Süleyman, Adem, İşcan, agm., s.121-143.

1.2.4.1. Kelime Başında Görülen Ünsüz Düşmesi

“Türkçe ses düzenine aykırı olan yabancı kökenli kelimelerin başındaki /h/, /n/, /v/, ünsüzleri Kırım-Tatar Türkçesinde çoğunlukla düşmüştür.”⁷³ Aşağıdaki örneklerde incelenen metinlerde bulunan kelime başı /h/, /g/, /v/, /y/ seslerinin düştüğü kelimeler gösterilmiştir.

1.2.4.1.1. /h/ Sesi Düşmesi

/h-/ sesi düşmesi çok görülen bir ünsüz düşmesidir. Şiir metinlerinde Türkçe ve alıntı kelimelerde kelime başında ve ortasında /h/ sesinin sistemli bir şekilde düştüğü görülmüştür.

aşlatır “*atlatır*” (NS40)

Arapça ve Farsça kelimelerde kelime başı /h/ düşmesi:

er (Aİ1-9 – Gİ2-23 – MT20-10 – KH14 -DÖ18- AÇMRA. 14 -E2-ÖYG8); *asret* (G5); *asretli* (MT24); *angi* (Gİ9); *ağ* (Aİ10); *ağkım* (Aİ3); *avañ* (KH6); *avalanıp* (KGT); *ep* (Aİ10- AÇMR.9; MGMM12); *asretlikten* (DSSK/3); *avaman* (YA6); *ağkı* (MGMM20); *em* (CS24; M9); *iç* (CS31- E12); *azır* (KŞ4); *ağikatler* (YA19); *esapsız* (Gİ17); *erifler* (BKK3)

1.2.4.1.2. /g/ Sesi Düşmesi

Kelime başında /g/ sesinin düşme olayıdır. İncelenen metinde tek örneğine rastlanmıştır.

üçümle (DÖ21)

1.2.4.1.3. /v/ Sesi Düşmesi

Şiir metinlerinde geçen örneklerde kelime başı /v-/’nin düştüğü düşünülen kelimeler Eski Türkçede /ur-/ şeklindedir.

urmayık (<ET., OT. ur) (MT8); *uruşta* (DÖ18)

⁷³ Yüksel, Zuhul, *age.*, s.118.

1.2.4.1.4. /y/ Sesi Düşmesi

Kelime başındaki /y/ sesinin düşme olayıdır.

aşattım “yaşattım” (ÖYG18)

1.2.4.2. Kelime İçinde Görülen Ünsüz Düşmesi

Kelime içindeki /-h-/ sesinin düşmesi olayıdır. Kelime içi /-h-/ düşmesi kelime başı /h/ düşmesi örneklerinde de olduğu gibi çoğunlukla alıntı kelimelerde rastlanmıştır.

ķaraman (Kİ14); şeitle (Kİ14; TY8); cian (DÖ24); caillik (MGMM7); baar (ÖYG7); merameti (KS15)

1.2.4.3. Ünsüz İkizleşmesi

Kırım-Tatar Türkçesinde kelime sonunda düşen bir ünsüzden dolayı bir önceki hecede bulunan ünsüz ikizleşir.⁷⁴

accılar (Ġ1); accı “acı, ağrı” (MK23); ķattı (< Uyg katıĝ) “katı” (T13)

Bazen de anlamı kuvvetlendirmek, mübalağa etmek için ünsüz ikizleşmesi yapılır.

Krm ağz. cıllı “sıcak” (KS24)

1.2.4.4. Hece Kaynaşması

Kırım-Tatar Türkçesinde hece kaynaşması ünlü birleşmesiyle meydana gelir. Ünlüyle biten bir kelime, ünlüyle başlayan bir kelimeyle birlikte kullanıldığında yanyana gelen ünlüler tek hecede birleşip kaynaşır.⁷⁵

İncelenen şiir metinlerinde tanıma uygun örnek:

neçün (<ne+içün)

İncelenen şiir metinlerde kelime içindeki /-h-/ sesinin düşmesiyle farklı hecede yer alan iki ünlü kaynaşarak ikiz ünlü hâline gelir ve uzun ünlü şeklini oluşturur.

baar (ÖYG7)

⁷⁴ Yüksel, Zuhale, age., s.117

⁷⁵ Yüksel Zuhale, age., s.123.

“Eski Türkçesdeki “teg” edatının isimlere yükleme hâl ekiyle bağlandığı göz önüne alındığında, Kırım-Tatar Türkçesinde ekleşmiş şekli olan /-DAY/ bu, şu, o işaret zamirlerine bağlandığı zaman hece kaynaşması meydana gelir.”⁷⁶

İncelenen şiir metinlerinde tanıma uygun örnek:

şunday (<şunı+teg); *bunday* (<bunu+teg)

2. ŞEKİL BİLGİSİ

Bir kelimenin en küçük birimi köküdür. Kök hareketi bildirmeyen isim ve hareketi bildiren fiil olmak üzere iki şekilde oluşur. Kelime kök ve eklerden oluşur. Bir dilin isim ve fiilden oluşan kelime köklerine çeşitli ekler getirilerek türetilen yeni kelimelerin anlam ve şekil bakımından incelendiği gramer dalına şekil bilgisi denilir. Şekil bilgisi aynı zamanda dildeki kelime türlerini de inceler.

2.1. Yapım Ekleri

İsim ve fiil olmak üzere kelimenin köküne eklenerek yeni kelimelerin türetilmesini sağlayan eklerdir. Bu eklerle türetilen yeni kelimeler kendi köküne yakın ya da uzak anlam taşıyabileceği gibi tamamen yeni anlam taşıyan kelimeler de türetilir.

2.1.1. İsimden İsim Yapma Ekleri

İsimden isim yapan ekler, isim köklerine eklenerek yeni isimler yapmak için kullanılan yapım ekleridir. Bu ekler isimden oluşup isim köküne gelebileceği gibi hareket bildirip isim köküne eklenen ekler de olabilir.

Tablo 1.1. İsimden İsim Yapma ekleri

+ca/+ce:	Eşitlik ve küçültme yapan -ca, -ce,	yaşadık +ça (AKOM.18);
+ça/+çe	-ça, -çe, eki aynı zamanda millet ve	asırlar +ca (DÖ11);

⁷⁶ Yüksel Zuhall, age., s.123.

	halk isimlerine gelerek dil isimleri yapar. ğan/-gen/ -kan/-ken sıfat-fiil ekleriyle -ğance/-gence/-kance/-kence zarf-fiiller oluşur. ⁷⁷	çıkkan+ce “ çıkana kadar” (VÖ12); yüzler+ce (Ġ18); asurlar+ce (KB16)
+çaķ/-çek /-caķ	Kırım-Tatar Türkçesinde Küçültme ve sevgi anlamlarında sıfat yapan ektir. ⁷⁸	aña +caķ (M4)
-çık/-çik	Bu ek sıfat olarak kullanılan isimler türetir. Çok az da olsa, tek heceli kelimelerde bu ek bulunabilir. ⁷⁹	avuç+çık (VÖ9)
+daş/+deş	Yer bildiren isimlere gelerek yer ortaklığı anlatan isimler türetir. Beraberlik, ortaklık, yoldaşlık bildirir. ⁸⁰ Metinlerde bulunan örnekler daha çok beraberlik ve yoldaşlık anlamıyla kullanıldığı görülmüştür.	kol+daş+ları (M22); arka +daş+ lar (MGMM19); curt +daş+ lar (NS54); kar+daş+ı (TBDS4); kol+daş+ıp (YC9); kar+ daş +lıktır (YC11); kavm-kar+daş (Ġ5); kar+deş+ler+i (DSSK19)
	İsimlere gelen ek sıfatlar türetir. Üzerinde bulundurma, o özelliği	dert+li (AÇ24); köy+lü (BKK9 -13); şefkat+lı

⁷⁷ Çeneli, ilhan, *age.*, s.6

⁷⁸ Çobanzade, Bekir, *age.*, s.7

⁷⁹ Çobanzade, Bekir, *age.*, s.7.

⁸⁰ Gabain A. Von, *age.*, s.46.

+lı/+li: +lu/lü	taşıma ifade eder. Ek Orhun Türkçesinden itibaren kullanılarak isimlerde sahip olan anlamında sıfatlar türetmektedir.⁸¹	(AÇOM. 4); nur+lı (AÇOM.19); zaval+lı (CS23); tat+lı (CS23); at+lı (NS3); car+lı+lar (O7); �ar+lı (KKT12); buz+lı (KS12); �an+lı (TBDS6); hayalat+lı (MK3); aytuv+lı (MK22); dalga+lı (Kİ6); destan+lı (Kİ9); �ut+lı (T3); �uvet+lı (MGMM7); dert+lı (MK14-YC14); sis+lı (MMGM.24); ses+lı (YC4); asret+lı (MT24); t�r+l� (KKT11); ba�+lı+l��ımız (MGMM21); zaval+lı (NS34); tat+lı (�YG17); �ar+lı (KS12; AÇOM.13); buz+lı (KS12); ses+lı (YC4)
+lı�/+lik: +lu�/+l�k	Kırım-Tatar T�rk�esinde de i�lek olarak kullanılan ek soyut ve somut isimler, e�ya ve yer adı t�retir.⁸² Ekin asıl i�levi sıfatlardan isim t�retmektir sıfat g�revinde kullanılmadı�ı h�lde isimlerden sıfat yaptı�ı da g�r�l�r.⁸³	�aran+lı�+lar (DSSK5); tatar+lı� (DSSK13); o��an+lı� (M5); han+lı� (M6-12); �arda�+lı�+tır (YC11); osal+lı�+lar (MT3); yah�ı+lı� (MT-4); �aran+lı� (MK3-M16); o��an+lı�+lar (MK 6); bala+lı�+tan (T2); a�sız+lı�+�a (TY20);

⁸¹ Ercilasun, A. Bican, age., s.829.

⁸² Ercilasun, A. Bican, age., s.829.

⁸³ Ergin, Muharrem, age., s. 146.

		toğay+lık (KKT17); tiri+lik+ler (AÇOM.19-TBDS9); dilber+lik+le (YA28); bağlı+lığ+ımız (MGMM21); kart +lık (MÇ4); sav+lık+nı (NS12); moñ+lık (ÖYG5); han+lık+larnı (TBDS9); bar+lık+larnı (AÇOM.19); toğay+lık (KKT17); sav+lık+nı (NS12);
+sız/+siz: suz/+süz	Kırım-Tatar Türkçesinde sık kullanılan ek ünlü uyumuna girer ve sıfat olarak kullanılan isimler yapar. -li / -lu ekinin olumsuz şeklidir. Yokluğu bildirir.⁸⁴	til+sız (AÇ6); yigit+sız (Gİ15); ad+sız-esap+sız (Gİ17); bilgi+ sız (M-2); ar+sız (CS17); ak+sız+lıkka (TY20); kün+sız (YC2); can+ sız (M10); ök+süz (MGMM20); oy+sız (MÇ1); curt+sız (MÇ16); ök+sız (MK3-MÇ16; KS-18); tüz+sız+siñ (ÖYG1); ümit+sız (ÖYG4); çek+sız (ÖYG13); çiray+sız (ÖYG3); soy+sız+largâ (TBDS7); kan+sız+largâ (TBDS10); kimse+sız (YC5);

⁸⁴ Gabain A. Von, age., s.8.

2.1.2. Fiilden İsim Yapma Ekleri

Fiilden ad türetme ekleri, fiil kök veya gövdelerinden ad yapmak için kullanılan eklerdir. Bu ekler, fiil köklerine, addan ve fiilden türetilmiş fiil gövdelerine eklenirler.

Tablo 1. 2. Fiilden İsim Yapma Ekleri

-ğ/-gi; -ğu/-gü; -kı/-ki; -ku/-kü	İsimlere gelerek soyutluk anlamı verir.	bil+gi+siz (M2); bil+gi (MGMM3); tile-gi+m (DO11)
-ğın/gin; -ğun/gün; -kın/-kin; -kun/-kün	Kırım-Tatar Türkçesinde ünlü uyumuna giren ek tonlu ve tonsuz seslerden sonra -ğın/gin; -ğun/gün; -kın/-kin; -kun/-kün şekillerde kullanılır.	küs-kün+misiñiz (D5); coş-ğun (D1); aqqın (Aİ3); coşkun (D1)
ış/-ış; -uş/-üş	Fiile getirilen ek kalıcı isimler yaparak fiilin yapılma işini anlatır.	kül+ış (MÇ7 tur+ış (O2)
-k/-k	Fiile gelen ek yapılan edilgenlik, bazen ve işin sonucunu anlatır. Genellikle sıfat olarak kullanımı daha fazladır. ⁸⁵	parla+k+tır (MGMM4)
-uv/-üv/-v	Kıpçak Türkçesinin mastar eki olarak kullanılan ek Kırım-Tatar Türkçesinde fiil tabanına gelerek kullanılmıştır. ⁸⁶	ayt-uv+lı (MK22); aç-uv (VÖ12)

⁸⁵ Gabain A. Von, age., s.54.

⁸⁶ Çeneli, ilhan, age., s.33.

-mağ/-mek	Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Kırım-Tatar Türkçesinde de mastar eki durumunda kullanılır. ⁸⁷	coyt+mağ (E3); coytılma+mağ (YC18); yüksele-mek (YC18); bağ-mağ (Gİ21) yağı-mağ (Gİ22); yap-mağ (Gİ24)
-vığ/-vik: -vuk/-vük	Kırım-Tatar Türkçesinde ses uyumuna giren ek kalıcı isimler yapar. Ünsüzle biten fiillere -avuk şeklinde gelir ⁸⁸	gürle-vik “uğultu” (KGT29)

2.1.3. İsimden Fiil Yapma Ekleri

İsimden fiil türeten ekler, kök veya gövdelerinden fiil yapan eklerdir. Bu ekler, isim köklerine, isimden türetilmiş isim gövdelerine veya fiilden türetilmiş isim gövdelerine gelirler. İsimden fiil türetme ekleriyle yapılan fiiller daha çok isimlerle ilgili, olma, yapma anlamı taşıyarak farklı hareketleri karşılamak için getirilirler.

Tablo 1. 3. İsimden Fiil Yapma Ekleri

+ay-/ +ey-	Başlama ve giriş anlamlı geçişsiz fiiller yapar. ⁸⁹	sor+ay+mız (M2); kar+ay+mız (M4); cıl+ay (M19)
+l-	İsimlere gelerek olma ifade eden fiiller yapar. ⁹⁰	duru+l+ıñ (D11); doğru+l (AĞOM.13)

⁸⁷Çobanzade, Bekir. *age.*, s.58.

⁸⁸Ercilasun, A. Bican, *age.*, s.836.

⁸⁹Çeneli, İlhan, *age.*, s.38.

⁹⁰Ercilasun, A. Bican, *age.*, s.837

+la-/+le-	İsimlere eklenerek işi yapma anlamı taşıyan fiiller türetir. ⁹¹	top+la+yık (MT6); taş+la+tır (NS38); parça+la+rken (Kİ2)
+lan-/+len-	+lA ekiyle -n- dönüşlülük ekinin birleşip kaynaşmasıyla +lAn- şeklinde kullanılmaktadır. ⁹²	dalga+lan+dı (Aİ17); bağ+lan+mıştı (DO10); yeşil+len+gen (DSSK6); kara+lan+dı (MŞ13); sal+lan+dırğan (DSSK15); dalga+lan (KB5)
+laş-/leş-	İlk önce geçişsiz, sonra da geçişli olan, sıfatlardan ve isimlerden işteşlik anlatan fiilleri türetir. ⁹³	bir+leş-tirdi (BKK10)
+sıra/ +sire	Birleşik ek olan +sıra eki ve isimden fiil yapan +sI eki ile fiilden fiil yapan -rA ekinin eklenmesiyle oluşan birleşik bir ektir. Bu ek Kırım Tatar-Türkçesinde tek başına kullanılmaz. ⁹⁴	müñ+sire+p “üzölüp” müñ+sire+ “üzölmek” (AÇ12)

⁹¹ Ercilasun, A. Bican, *age.*, s.838.

⁹² Çeneli, İlhan, *age.*, s.41.

⁹³ Çeneli, İlhan, *age.*, s.42.

⁹⁴ Çeneli, İlhan, *age.*, s.43.

2.1.4. Fiilden Fiil Yapma Ekleri

Fiilden fiil türeten ekler, fiil köklerinden ve gövdelerinden yeni fiiller türetmede kullanılırlar. Fiil gövdeleri isimlerden fiil veya fiilden fiil yapan eklerle oluşan yapılardır.

Tablo 1. 4. Fiilden Fiil Yapma Ekleri

-ş-	Hareketin karşılıklı yapıldığını anlatan fiiller türetir. ⁹⁵	oyna -ş+ tı (DSSK12); oyna-ş (YA26)
-dır/-dir; -dur- /dür; tır/-tir-; -tur- /-tür-	Kırım-Tatar Türkçesinde sıkça kullanılan ek fiillerde hareketin başka birine yaptırma anlamı ifade eden fiiller türetir. ⁹⁶	sallan- dır +ğan (DSSK15) ön-dir+miy (M20) bil-dir+genler (NS27); kız-dır+ıp (KKT3); kül-dir+mege (VÖ9)

2.2. Çekim Ekleri

Bağlı oldukları kelimeler arasında hal, iyelik, çokluk, kip, zaman, şahıs, sayı gibi ilişkiler kuran eklerdir. Bu ekler kelimelerin hangi durumda olduğunu anlatır.

2.2.1. İsim

Canlı ve cansız bütün varlıkları karşılayan her türlü soyut, somut varlıkları, duygu, düşünce ve durumları bildiren sözcükler isim olarak adlandırılmaktadır.

⁹⁵ Ercilasun, A. Bican, age., s.842.

⁹⁶ Ercilasun, A. Bican, age, s.843.

bugün (AKOMR.1-17); sav (AKOMR.2); zaman (AKOMR.17); anam (CS5); Kırım (CS5); halk (CS6); Gülsüm (CS13); ağız (CS22); burın (CS22); ateş (CS34); tatlı (CS36); canım (CS36); bilgi (CS40; MGMM3); edep (CS40); mektep (CS42); haber (DSSK2); küneş (DSSK7); millet (DSSK8); bayram (DSSK8); vatan (DSSK18); selâm (DSSK26); taş (E4); ümit (E14); kör (E15); halk (M/13); Tañrı (M10); ilim (MGMM1); vakıt (MGMM4); nur (MGMM5); Baykuş (MGMM9); el (MGMM10); zalim (MGMM16); kuş (NS41); insan (NS56); toprak (NS59); bayrak (KB1)

2.2.1.1. İsim Çekim Ekleri

İsim çekim ekleri kelimenin kök veya gövdesine eklenerek kelimeyi çeşitli şekilde niteleyip kelimeler arasında geçici bağlantı kuran eklerdir. Sadece ve her zaman isim soylu kelimelere eklenir

2.2.1.1.1. Çokluk Eki

+lAr

Çokluk eki isimlere gelerek bir ismin karşıladığı sayının birden fazla olduğunun anlamını veren ektir. Çokluk eki Türk lehçelerinin tamamında işlev bakımından aynıdır. Çokluk ekinin Türk lehçelerinde görülen farkı bazı lehçelerde ekin /l/ ünsüzünün ünsüz benzeşmesi sonucu /n/ ünsüzüne dönüşerek kulanılmasıdır. /+lAr/ ekinin kullanımı Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Kırım-Tatar Türkçesinde de aynıdır.

İncelenen şiir metinlerinde de çokluk ekinin kalınlık-incelik uyumuna uyduğu görülmüştür.

Damak uyumuna girmektedir. Metinler tespit edilen çokluk ekine örnek kelimeler:

adım+lar (AKOM.1/20); efendi+ler (AKOM.2-21); tirilik+ler (AKOMR.19); fikir+ler+den (AKOM.19); fikir+ler+den (AKOMR.19); hanım+lar (AKOM.2-21); dağ+lar (Aİ5 - Aİ13-KB15); tirilik+ler “dirilikler” (AKOM.19); atılğan+lar+ı (T13); mazlum+lar+ı (Aİ14); el+ler (Aİ14); uyku+lar+da (Aİ1); yel+ler (Aİ5); bulut+lar (AÇ15); kol+lar+man (AÇ16); er+ler+i (Aİ10); erif+ler (BKK3); yürdi+ler (BKK2); sürdü+ler (BKK4); kaldı+lar (BKK7); oldı+lar (BKK7); kördi+ler (BKK8); zalım+lar+ın (BKK15); kırtanay+lar “babaanneler” (CS11); kırtbabay+lar “dedeler” (CS11); kız+lar (CS22-DSSK12); kim+ler+dir (CS6); biz+ler (CS10);

kardeş+ler+i (DSSK19); caş+lar “gençler” (DSSK11); cigit+ler (DSSK12); yaş+lar+nı dalga+lar (D1-5-9); kulle+ler (DÖ18); kılçım+lar (DÖ19); düşman+lar+ım (DÖ21); köpük+ler+den (D-9-10); kim+ler (DÖ7-Gİ12); çelik+ler+den (DÖ18); asır+lar+ca (DÖ11); ilik+ler+den (D12); karanlık+lar (DSSK5); vakit+lar (DSSK2); göz+ler+i (D3); tırnak+lar+man (E11); yıldız+lar+ı (E13); tögecek+ler (E29); köz+ler (E8); tüs+ler+i “renkleri” (E22); dere+ler (E/9); yıldız+lar (E/27); kan+lar+nı (E/24); yıl+lar (G1-G10); ocağ+lar (Gİ9-12); yurt+lar (Gİ9); yigit+ler (Gİ11), çöl+ler (Gİ12); çöl+ler+de (Gİ3); kim+ler+le (Gİ6); er+ler+den (Gİ11) yurt+lar+da (Gİ12); yurt+lar+a (Gİ14); kim+ler+e (Gİ19); yer+ler+de (Gİ22);); bayğuş+lar+a (Gİ10); at+lar (Gİ18); meydan+lar (Gİ19); yüz+ler+ce (G18); ay+lar (G10); accı+lar (G1); ocağ+lar+ı (Gİ21); kün+ler+in (Kİ9); yaprağ+lar (KKT5); toprağ+lar (KKT6); zalım+lar (KB16); nur+lar+ı (KKT10); dağlarıñ (Kİ5); yer+ler+ge (KKT710); yel+ler+ge (KKT12); dalğa+lar+ıñ (KB13); ufuk+lar+da (KB2); zulum+lar+le (Kİ/11); tolğun+lar+nı (KC2); çöl+ler+de (KKT11); baş+lar (VÖ1); çokrağ+lar “çeşmeler” (KKT8); cel+ler+i (MK14); tel+ler+i (MK24); közcaş+lar+ı (MK22); kök+ler+i (MK12); kün+ler (MK5-27); tük+ler+i “tüyleri” (MK12); deniz+ler+i (MK13); gül+ler+i (MK-13-23); bülbül+ler+in (MK15); ses+ler+i (MK15); es+ler+i “akılları” (MK16); ayneni+ler+i “ninnileri” (MK17); er+ler+i (MK20); kün+ler+i (MK21); yaprağ+lar+ıñ (YA3); bal+lar+day (MT15); soğak+lar+da (MT18); curt+lar+nı (MK2); onğanlık+lar “mutluluk” (MK6); közcaş+lar+ın (MK8); yıldız+lar+nı (MK12); melek+ler+nin (MK13); ana+lar+nın (MK23); saç+lar+ından (MK24); Tatar+lar+nın (MK27); cer+ler+de (MK24); cürek+ler+den (MK25); nur+lar (ÖYG16); şan+lar (MGMM/13); ata+lar+dan (MGMM/13); şükir+ler (MK11); osallık+lar “kötülükler” (MT3); zaman+lar+ı (MK21); alğan+lar (NS12); cekken+ler (NS17); dalğan+lar (NS21); er+ler+ni (NS36); tış+lar+da (NS45); davul+lar (NS23); köy+ler (NS25); avul+lar “köyler” (NS25); çeçek+ler (ÖYG8); çimen+ler (ÖYG9); terek+ler (ÖYG9); suv+lar (ÖYG10); melek+ler (ÖYG11); peri+ler (ÖYG12); tilek+ler “dilekler” (ÖYG17); özen+ler+de (ÖYG12); köl+ler+de (ÖYG12); olen+ler+niñ (TY8); evel+ler+i (TY710); bu+lar+nı (T12); yer+ler+de (TY10); hanlık+lar+nı (TBDS9); barlık+lar+nı (TBDS9); mazlum+lar+niñ (TY16); bağca+lar+da (MK15); soysız+lar+ğa (TBDS7); kansız+lar+ğa (TBDS10); zindan+lar+da (TY7); asır+lar+ca (TY3); can+lar (VÖ1)

2.2.1.1.2. İyelik Ekleri

İsimlere eklenerek ismin karşılandığı nesneye bağlanarak kime ait olduğunu gösteren eklerdir. İyelik ekleri, küçük ses farklılıkları dışında Türk lehçelerinde ortaktır.

Teklik	Çokluk
1. Kişi + (I)m /+ (U)m	+(I)mIz /+(U)mIz
2. Kişi + (I)ñ /+(U)ñ	+(I)ñIz /+(U)ñIz
3. Kişi +I /+U; +sI /+sU	+lArI /+I /+U

2.2.1.1.2.1. Birinci Teklik Şahıs İyelik Eki

+ (I)m

Kırım-Tatar Türkçesinde birinci tekil şahıs iyelik eki *+m*'dir. Ek ünlü ile biten adlara doğrudan, ünsüz ile bitenlere ise araya ünlü uyumuna göre /I/, /U/ yardımcı ünlülerin birine alarak eklenir.

azm+im (Aİ3); yas+ım+ı (Aİ6); ders+ım+i (Aİ7); üst+üm+e (Aİ19); ses+ım+den (Aİ21); sorayım (AÇ8); ana+m (BKK1); baba+m (BKK1 –BKK5-CS-27); keçey+ım (D2); gidey+ım (D2); anneciğ+ım+iñ (D3); aşk+ım+dan (D6); oğrunday+ım (D7); döneme+m (D7); azm+i+m+den (D8); çöküç+ım+niñ (DÖ1); urs+ım (DÖ2-DÖ13); çöküç+ım+den (DÖ4); aqqı+m (DÖ5); ter+ım (DÖ6); tileğ+ım (DÖ11); bileğ+ım (DÖ12); çöküç+ım (DÖ14 – DÖ23); düşman+ım+nı (DÖ-15-DÖ-19); küç+üm+le (DÖ17); aqqı+m+nı (DÖ18); üç+üm+le (DÖ19); kin+ım+dir DÖ-21); din+ım+dir (DÖ23); tanrı+m (E15); çektiğ+ım (Ğ14); cedd+ım+ın (Ğ13); baba+m+dan (Ğ15); dede+m (Ğ15); dede+m+ın (Ğ14-19); geçtiğ+i+m (Ğ18); şiir+ım+den (Ğ19); özgarsa+m (MĞ5); kalb+ım+de (ÖYG17); ömr+ım+ni (ÖYG/18); tuvğan+ım (TBDS-3); adı+m (TBDS5)

2.2.1.1.2.2. Birinci Çokluk Şahıs İyelik Eki

Kırım-Tatar Türkçesinde birinci çokluk şahıs iyelik eki *+(I)mIz /+(U)mIz*'dir. Ek ünlü ile biten kelimelere doğrudan, ünsüz ile bitenlere ise araya uyumuna göre /I/, /U/ yardımcı ünlüleri alarak eklenir. Kelimelere eklenen çokluk ekinin kalınlık-incelik uyumuna uyduğu ve düz şeklinin yaygın olarak kullanıldığı görülürken yuvarlak şeklinin kullanımına raslanmamıştır.

mekteb+imiz (AKOM.18); uçacak+mız (AKOM.17); Tatar+mız (CS7); curt+ımız+dır (CS8); bar+mız (CS9); kartlar+ımız “yaşlılarımız” (DSSK9); ayrılğan+mız “ayrılmışız” (DSSK16); kaytacak+mız “döneceğiz” (DSSK17); bolğan+ımız (DSSK18); kan+ımız+dır “kalmışız” (E21); kaltıray+mız “kalkmayız” (KS14); alay+mız (KS14); kalğa+mız (M23); soray+mız (M2); karay+mız (M4); bağlılığ+ımız (MGMM21); şonlar+mız (NS45); çege+miz “çekiyoruz” (NS46); uçmağ+ımız (ÖYG13); bayrağ+ımız (ÖYG13)

2.2.1.1.2.3. İkinci Teklik Şahıs İyelik Eki

Kırım-Tatar Türkçesinde birinci tekil şahıs iyelik eki +*ñ/(I/U)ñ*’dir. Ek, tıpkı teklik birinci şahıs iyelik ekinde olduğu gibi ünlü ile biten kelimelere doğrudan, ünsüz ile bitenlere ise araya yardımcı seslerden birini alarak eklenir.

baş+iñ+dan (AÇ7); yaş+iñ+dan (AÇ7); taş+iñ+dan (AÇ8); tav+iñ+dan (AÇ9); yaş+iñ+mı (AÇ11); baş+iñ+da (AÇ11); baş+iñ (AÇ13); saç+iñ (AÇ13); yüreg+iñ (AÇ15); eruv+iñ “Hürriyetin” (AÇ20); can+iñ (AÇ20); ber+iñ (D2); durul+iñ (D11); bul+iñ (D11); köz+iñ+ni (E8); ald+iñ+mı (E15)

2.2.1.1.2.4. İkinci Çokluk Şahıs İyelik Eki

Kırım-Tatar Türkçesinde ikinci çokluk iyelik eki +*(I)ñIz / +(U)ñIz*’dır. Ekin ünlüsü çoklukla düzlük-yuvarlaklık uyumuna girmez. Ünsüzle biten adlara bir yardımcı ünlü ile bağlanır.

kırtar+iñız (DSSK18); cıyıl+iñız (M15); turma+ñız (M15)

2.2.1.1.2.5. Üçüncü Teklik Şahıs İyelik Eki

Üçüncü tekil şahıs iyelik eki ünlüyle biten isimlere +*sI* ünsüzle biten isimlere ünlü uyumuna göre +*I* eki getirilir.

közün+ü (BKK16); ayag+ı (E1); çanag+ı (E5); söz+ü (E6); yüz+ü (E8); omür+u+n (E9); bala+sı (E15); kayğ+ı+sı (Ĝ5); asret+i (Ĝ/5); sürü+si (ĜI13)

2.2.1.1.2.6. Üçüncü Çokluk Şahıs İyelik Eki

Kırım-Tatar Türkçesinde üçüncü çokluk iyelik şahıs ekleri +*ları, +leri* şeklindedir.

ayak+ları (KS19); *es+leri* “akılları” (MK16); *ayneni+leri* “ninnileri” (MK17); *er+leri* (MK20)

2.2.1.1.3. Hâl Ekleri

İsimleri cümleler içinde diğer kelimelerle ilişkisini çeşitli durumlardan anlatan eklerdir. Türkçede hâl ekleri isimlerin kendisinden sonra gelen isimlerle olan ilişkisini gösterir. Kırım-Tatar Türkçesinde başlıca hâl ekleri şunlardır:

2.2.1.1.3.1. İlgi Hâl Eki

+nİñ

Eklendiği isim ile başka bir isim arasında ilgi bağı kuran ektir. İlgi hâl eki ismin başka bir isimle ilgisi olduğunu, kendisinden sonra gelen isme bağlı olduğunu bildirir.

Ek tek şekilli olup şiir metinlerinde geçen aşağıdaki örneklerde de gösterilmiştir.

qudret+niñ (Aİ2); *başıñ+nıñ* (AÇ16); *tütü+niñ* (AÇ19); *halqım+nıñ* (AÇ24); *biz+niñ* (AÇOMR.8-CS8-E21-O1); *siz+niñ* (CS37-E28); *Tatarlıq+niñ* (E13); *Tatarnıñ* (E25); *han+nıñ* (MGMM14); *halq+nıñ* (MÇ11); *curt+nıñ* (NS226); *zavallı+nıñ* (KS20);

2.2.1.1.3.2. Yükleme Hâl Eki

+nİ

Yükleme hâli eki bir ismin kendinden sonra gelen başka bir isimle ilişkisi olduğunu gösterir. Kırım-Tatar Türkçesinde +nİ, +nU olan yükleme hâli eki Türk lehçelerinde ekin tonlu ve tonsuz şekilleri de bulunmaktadır. Yükleme hâl eki tek şekilli olup ekin yuvarlak şekli yoktur.

iz+ni (AÇ8); *tavıñ+nı* (AÇ17); *qurtborüñ+nı* (AÇ18); *Tatarlıq+nı* (AÇOMR.6); *edep+nı* (AÇOM.5); *ilim+nı* (AÇOM.5); *yüzü+nı* (BKK12); *senegi+nı* (BKK13); *tüfeği+nı* (BKK14); *ohşaya+nı* (D4); *düşmanım+nı* (DÖ15); *baban+nı* (CS30); *anañ+nı* (CS31); *köziñ+nı* (E6); *insanlık+nı* (E17-18); *bilgiler+nı* (E19); *oquv+nı* (E19); *kanlar+nı* (E24); *Biz+nı* (CS10; DSSK22); *Tatarlıq+nı* (DSSK23); *Köziñ+nı* (E8); *aldıñ+nı* (E15); *kün+nı* (E26); *curt+nı* (E28); *col+nı* (M/20); *yaşlar+nı* (MGMM11); *savlıq+nı* (NS/12); *cer+nı* (NS/34); *erler+nı* (NS36); *düşman+nı* (NS42); *ölüm+nı*

(NS44); *ömrüm+ni* (ÖYG18); *hanlıklar+nı* (TBDS9); *barlıklar+nı* (TBDS/9); *kuş+nı* (NS37); *yaşlar+nı* (MGMM17); *taş+nı* (VÖ5); *yüziñ+nı* (VÖ9); *aqqın+nı* (V Ö10)

2.2.1.1.3.3. Yönelme Hâl Eki

+a, e; +ğA/+ge; +kA /+ke

Yönelme hâli eki ismi fiile doğru yaklaştığını yöneldiğini gösteren ektir. Kırım-Tatar Türkçesinde ek +GA biçimindedir. Kırım-Tatar Türkçesinde Yönelme hâli ekin düzlüklüdür. Kırım-Tatar Türkçesindeki ekin +a / +e şekli üçüncü şahıs iyelik ekleri ve +ki aitlik ekinden sonra ise önce zamir n'si daha sonra +a / +e şeklinde kullanılır.⁹⁷

Şiir metinlerinde yönelme hâli eki tonlu ile biten kelimelerden sonra +gA; tonsuz biten kelimelerden sonra +kA şekliyle kullanılır.

kökler+ge (AÇ3); *bulut+ka* (AÇ3); *yurt+ka* (AÇ4); *tar+ga* (AÇ18); *çık+a* (AÇ19); *ev+ge* (BKK6-MT17); *bay+ga* (BKK2-BKK12); *abdırı+ga* (E1); *toz+ga* (E2); *söğün+e* (E3); *tüşün+e* (E12); *karlı+ga* (E13); *burlu+ga* (E14); *biz+ge* (AĞOM.2-6-DSSK1); *bala+ga* (AĞOM.5); *üy+ge* (CS26); *curtımız+ga* (CS39); *kız+ga* (CS41-DSSK25); *közler+ge* (DSSK3); *caşlar+ga* (DSSK23; DSSK25); *kuvet+ke* (E5); *kan+ga* (E10); *insanlar+ga* (E18); *art+ka* (M7); *caşlar+ga* (M6); *bizler+ge* (M13); *Tatarlık+ka* (M21); *car+ga* (T13); *yerler+ge* (KKT10); *kim+ge* (T11); *küldirme+ge* (VÖ9); *curt+ka* (MGMM3); *biz+ge* (MGMM13); *cürek+ke* (MŞ8); *toy+ga* (NS19); *yar+ge* (NS20); *oñganlık+ka* (NS21); *er+ge* (NS25); *cigit+ke* (NS25); *it+ke* (NS26); *ot+ka* (NS40); *dal+ga* (NS41); *al+ga* (NS44); *tış+ka* (NS52); *halk+ka* (O1); *caman+ga* (O9); *millet+ke* (ÖYG/6); *curtımız+ga* (ÖYG16); *caman+ga* (ÖYG22); *bay+ga* (KŞ1); *yoksıllar+ga* (KŞ6); *kış+ka* (KŞ26); *soysızlar+ga* (TBDS7); *kansızlar+ga* (TBDS10); *o+ga* (CS19); *cüregim+e* (CS34); *caşlar+ga* (M12); *alma+ga* (VÖ12); *ereklerge* “uzaklara” (T11)

2.2.1.1.3.4. Bulunma Hâl Eki

+dA/+tA

⁹⁷ Yüksel, Zuhal, age., s.226.

Fiilin başladığı yeri ve zamanı bildiren isim hâli. Bulunma hâli eki Kırım-Tatar Türkçesinde de -DA ekiyle kullanılır, aşağıdaki örneklerde tonlu ünsüzlerden ve ünlülerden sonra +dA tonsuz ünsüzlerden sonra +tA şeklinde kullanıldığı görülmüştür.

yaz+da (AÇ12); kış+ta (AÇ12); yüregiñ+de (AÇ19); bağrın+da (AÇ24); kelgen+de (BKK6); yanın+da (D4); altın+da (DÖ1); uruş+ta (DÖ16); karşısın+da (DÖ22); meyhane+de (E11); göz+de (Ğ3); diz+de (Ğ3); yurtun+da (Ğ12); gariplik+te (Ğ14); çöller+de (Ğİ3); ülkelerin+de (Ğİ8); ocağlar+da (Ğİ9); yurtlar+da (Ğİ12); yol+da (MT2); dünya+da (MT7); çıkkan+da (MT11); kirgen+de (MT17); körgen+de (MT20); hayalin+de (CS15); mektep+te (CS17-37); curtımız+da (CS42; MGMM1); aldımız+da (M8); üstimiz+de (MGMM14); ömrin+de (MĞ9); köy+de (MS3); üy+de (MS4); tışlar+da (NS45); kalbim+de (OYG7); tüş+te (OYG8); örnek+te (ÖYG8); üstin+de (ÖYG14); katın+da (KS4); vaktin+da (KS3); toylar+da (E27); soğuşlar+da (NS47); col+da (KS15); mektepler+de (KS18); üy+de (KS24)

2.2.1.1.3.5. Çıkma Hâl Eki

+dAn /+tAn

Çıkma hâli fiilin gösterdiği eylemin kendisinden uzaklaştığını anlatmak için kullanılan isim hâl ekidir. Metinlerde geçen çıkma hâli eki aşağıdaki kelimelerde tonlu ünsüzle biten ve tonlu ünlü ile biten kelimelerden sonra +dAn; tonsuz ünsüzle biten kelimelerden sonra +tAn şeklinde kullanılmıştır.

başıñ+dan (AÇ7); yaşıñ+dan (AÇ7); taşıñ+dan (AÇ8); taviñ+dan (AÇ9); küntuvuş+tan “gündoğumundan” (AÇ21); töben+den “aşağıdan” (AÇ21); bay+dan “zenginden” (BKK5); köpükler+den (D9); ilikler+den (D12); çelikler+den (DÖ16); ayrılık+tan (Ğ7); yoksulluk+tan (Ğ7); ölüm+den (Ğ7); üçün+den “gücünden” (Ğ8); babam+dan (Ğİ5); erler+den (Ğİ11); ocağ+tan (MT11); anasın+dan (AÇOMR.6); tav+dan “dağdan” (DSSK7); Kırım+dan (DSSK16); Dobruca+dan (DSSK24); köp+ten (MK29); ocağ+tan (MGMM3); atalar+dan (MGMM13); el+den (MĞ4); toy+dan “düğünden” (NS19); cılan+dan “yıldandan” (NS56); yüksek+ten (ÖYG/16); kapı+dan (KS/13); tabiat+tan (YA1); çeçek+ten (YA1); biz+den (E5); bilgimiz+den (MGMM11); biz+den (MGMM16); balalık+tan “çocukluktan” (T2); yatağın+dan (Aİ10)

2.2.1.1.3.6. Eşitlik Hâl Eki

Kırım-Tatar Türkçesinde eşitlik hâli +CA ve +DAy eki ile ifade edilir. Ünlü ve ünsüz uyumuna göre ek, tonlu isimlere +ca tonlu ünsüzle biten ince ünlülü kelimelere +ce; tonsuz ünsüzle biten kalın ünlülü isimlere +ça tonsuz ünsüzle biten ince ünlülü isimlere +çe şekilleriyle eklenir.

+cA/+çA

Çağdaş Türk lehçelerinin tamamında eşitlik hâli eki için +çA eki kullanılmaktadır. Eşitlik hâli eki Kırım-Tatar Türkçesinde +çA olarak görülmektedir.

yüzler+ce (Ġ18); yaşadık+ça (AĞOMR.18)

+cA eşitlik hâl eki aşağıdaki örnekte kalın sıradan heceye ince ek gelmesiyle kalınlık-incelik uyumunu bozduğu görülmüştür.

asurlar+ce (ĖB16)

+day /+dayın

Kırım-Tatar Türkçesindeki eşitlik eki olan /+day/ ekinin /-n-/ ekiyle genişletilmiş /+dayın/ şekli de Kırım-Tatar Türkçesinde sıkça kullanılmaktadır.⁹⁸

Zamirlere ve isimlere gelerek, benzerlik, gibilik ifadesinden, cümlede zarf görevinde kullanılan isimler türetir.

/+day/ şekli ile tespit edilen örnekler:

halk+day “halk gibi” (TBDS14); minberler+day “kürsüler gibi” (YA14); uruv+day “soy gibi” (YC12); cever+day “cevher gibi” (YA17); men+day “benim gibi” (YA20); çil+day “keklik gibi” (VÖ4); ballar+day “çocuklar gibi” (MT15); kız+day “kız gibi” (KC18) anaday (MK18); Tunaday “Tuna gibi” (MK19)

/+dayın/ tespit edilen örnekler:

kozu+dayın “kuzu gibi” (BKG-11); ölü+dayın “ölü gibi” (E6)

Sıfat görevinde kullanılan isimler türetir.

⁹⁸ Yüksel, Zuhale, age., s.253.

kuyaş+day “güneş gibi” (MGMM4); çeçek+day “çiçek gibi” (YC2); gül+day “gül gibi” (E7)

Zamirle birlikte kullanılan ek benzerlik, benzerlik ifadesi verir.

sen+day “senin gibi” (YA14); men+day “benim gibi” (YA20)

Kuvvetlendirme ifadesi verir.

şon+day “şunun gibi”(NS49; KŞ-13); bon+day “bunun gibi” (AKOM.1/20)

2.2.1.1.3.7. Vasıta Hâl Eki

+mAn; +le

Vasıta hâli fiildeki hareketi neyle, nasıl ve ne zaman yapıldığını anlatmak için kullanılan ektir. Kırım-Tatar Türkçesinde vasıta hâli eki “minen” edatının ekleşmiş şekli olan /-mAn/’dir.⁹⁹ “Eski Türkçeden beri kullanılan +n vasıta hal eki kalınlık-incelik uyumuna uymamaktadır.

Şiir metinlerinde aşağıdaki örneklerde gösterilen kelimelerde ekin çoğunlukla /+mAn/ şeklinde; nadiren de /+le/ şekliyle kullanıldığı görülmüştür. Ek kalınlık-incelik uyumuna uyar.

bilgiler+men (MGMM6); kollar+man (AÇ16); dert+men (AÇ14); gayretler+men (AŞMR.10); tırnaklar+man (E11); külkiler+men “kahkahalarla” (MŞ5); kasvet+men “kederle” (MŞ13); kaygılar+man (ÖYG5); sayılar+man (OYG6); şanları+man (ÖYG15); yaşım+man (TBDS12); kolu+man “koluyla” ” (YA5); ava+man “havayla” (YA6); biz+men (YA11); kanat+man “kanat ile” (YC21); küçüm+le “gücümle” (DÖ17); selâm+man (KŞ10)

2.2.1.1.3.8. Sınırlama Hâli

“Kırım Türkçesinde sınırlama hâli, +ğAce /+ kAce eki ile ifade edilir. Bu ek, +GA yönelme hal ekine +ca eşitlik hal ekinin eklenmesiyle oluşur. Ünlü uyumuna giren ek, tonlu ünsüz veya ünlü ile biten isimlere +ğace/ +gece; tonsuz ünsüzle biten isimlere ise

⁹⁹ Sağlam, Bilgit, *agt.*, s.25.

+kace / +keçe fonetik varyantları ile eklenir.”¹⁰⁰ İncelenen şiir metinlerinde tek örneğe rastlanmıştır.

köralğaçe “görene kadar” (MK31)

2.2.1.1.3.9. İsimlerde Soru

+mI

Soru eki ismin soru şeklini yapan ektir. Türkçede bugün soru ekinin ünlü uyumuna bağlı olarak -mı, -mi, -mu, -mü olmak üzere dört şekli kullanılmaktayken Kırım-Tatar Türkçesinde -mı, -mi şeklinde sadece düz şekilli kullanılmaktadır. Ekin yuvarlak ünlülü kullanımı yoktur ve eklendiği kelimeye bitişik yazılır:

çok+mı (AÇ1); bar+mı (AÇ19-AKOM.7-TBDS1); yaşıñ+mı (AÇ11); yok+mı (AÇ20-CS-40-42-KS6); korkar+mı (D10); küskün+misiñiz (D5); üstün+misiñiz (D69); tuvul+mı (AKOM.8)

Soru edatı ile ‘imek’ fiilinin birleşmesi sonucu oluşan ek

“İsim-fiilin ekine öğrenilen geçmiş zamanının sorusu şahıs ekinen sonra /-mi/ soru eki getirilerek yapılır.¹⁰¹ Kırım Tatar Türkçesinde soru ekinen sonra “eken”’in kullanımı çok yaygındır.¹⁰²

İncelenen şiir metinlerinde iki örneğe rastlanmıştır.

ölirm'ekenmiz “ölür müyüz?” (NS48) bolırm'eken “olur muyuz” (O8)

2.2.1.1.3.10. İsimlerde Bildirme

Kırım-Tatar Türkçesinde isimlerin bildirme çekimi Türkiye Türkçesinde olduğu gibi /-DIr/ eki ile yapılır.

tarih+tır (AKOMR.1); mektep+tır (AKOM.5); kuyaş+tır (AKOMR.16); curtımız+dır (CS8); yok+tır (TBDS10); kanımız+dır (E21); kırmızı+dır (E22); kıızı+dır (E23); parlağ+tır (MGMM4); kinim+dir DÖ21); dinim+dir (DÖ23); kanımız+dır (E21); curtımız+dır (CS8)

¹⁰⁰ Zuhail, Yüksel, age., s.271.

¹⁰¹ Gökbayır, Mehmetcan, agt., s.17.

¹⁰² Güllüdağ, Nesrin, agt., s.371.

2.2.2. Sıfat

İsimleri niteleme, belirtme, gösterme gibi çeşitli yönlerden açıklayan, sınırlayan kelime türüdür. Sıfatlar tek başlarına kullanıldıklarında isim olan kelimelerdir. Ancak cümle içerisinde kullanılıklarında kendisinden sonra gelen bir ismi niteledikleri için sıfat görevini alırlar.¹⁰³

2.2.2.1. Niteleme Sıfatları

İsimlerin önüne gelerek onların özelliklerini, vasıflarını, niteliklerini bildiren kelimelerdir. Niteleme sıfatları genelde zıt anlamlı kelimelerden oluşurlar ve “nasıl” sorusuna cevap verirler.

Metinlerde aşağıdaki isimleri niteleyen sıfatların bir kısmı örnek olarak verilmiştir.

coşkun dalgalar (D15-9); *ağ* köpüklerden (D9); *kan* köpüklerden (D10); *kızıl* ocağ (DO15) *yeşil* curtının (AĞOM.16); *aruvçe* kız (CS1); *güzel* Kırım (DSSK6); *ağ* yürekten (DSSK26); *kara* kuvet (E19); *al* alcavlığını “al mendili” (NS/14); *eñ* şefkatlı (AĞOM.4); *nurlu* fikirlerden (AĞOM.19); *büyük* namı (AĞOM.18); *nurlu* közler (E/11); *uzun* künler (E25); *köp* zamanlar (NS61); *kızıl* bayrak (KB1) vb.

2.2.2.2. Belirtme Sıfatları

Belirtme sıfatları isimleri işaret, soru, sayı, belirsizlik bakımından belirten sıfatlardır. Genelde “hangi” sorusuna cevap verirler. Belirtme sıfatları, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi kendi içerisinde işaret sıfatları, sayı sıfatları, belirsizlik sıfatları ve soru sıfatları olmak üzere dört gruba ayrılırlar.

Metinlerde tespit edilen belirtme sıfatları aşağıdaki örneklerde gösterilmiştir.

2.2.2.3. İşaret Sıfatları

İşaret sıfatları varlıkların yerlerini işaret etmek suretiyle belirten sıfatlardır. Kırım-Tatar Türkçesinde kullanılan temel işaret sıfatları: bu “yakında lan için” şu “yakın” , o “uzakta nesneler için” anavı “işte”, mınavı “işte”, buradaki, şuradaki, mındaki, andaki,

Metinlerde tespit edilen işaret sıfatları:

¹⁰³ Güllüdağ, Nesrin, agt., s.222.

bu

Bekçisiñ *bu* yerde bir kudretniñ (AÇ2)

Tanıssıñ sen *bu* eski, öksüz yurtқа (AÇ4)

Fağat, hayır, bundan soñra *bu* ursım (DO14)

Bu çöküçim, kızıl yanan *bu* ocağ (DO15)

Elbet, artık *bu* iñleyen, *bu* yanan (DO21)

Bu gürleyen ocağ benim kinimdir (DO22)

Bükti gitti *bu* bükülmez ilimi (Ğ2)

Bu ocağtan çıkğanda (MT11)

Bu da insan balası, ne de bolsa, (E15)

şu

İşte, yavrum, *şu* kordigiñ al bayrağ (TY1)

Urs başında *şu* sızlayan bileğim (DO13)

şo

Şo sebepten tüşleri kırmızıdır. (E17)

Şo toylarda, ey siz, tüşken yıldızlar (E22)

bo

Bo mekteptir curtımızniñ bir tek ana ocağı, (AÇMR.3)

Bo mekteptir, üyretecek bizge ilimni, edepni, (AÇMR.5)

o

Uçacağımız *o* zaman biz yanında bugün de. (AÇOM.17)

2.2.2.4. Sayı Sıfatları

Önüne geldikleri isimlerin miktarlarını, sıralarını ve sayılarını belirten sıfatlardır. Temel sayı sıfatları şunlardır: bir, eki “iki”, üç dört, beş, altı, yedi, sekiz, dokuz, on yigirmi “yirmi”, otuz, kırk, vb. sıfat tamlaması kuruluşundaki sayılar: eki yüz, bir biñ beş yüz bin, skiz miilion. Metinlerde tespit edilen sayı sıfatları:

Bir kün oldı, ƙan bürüdi er yeri; (Aİ19)

Alev saçıñ *bir* ocağıñ ateşi (DO8)

Elbet, niçün tek *bir* tilim ekmege (DO10)

Yaşı boldı *altı-yedi*. (CS3)

Yüz elli yıl tusnaƙ ƙalğan tatarlık (DSSK13)

Dobrucadan *biñ* itiram ketirdim. (DSSK24)

Dört bir yakƙa taşƙaydım. (KKT28)

Yüz otuz cıl içinde tap negizinden cıgılıp (VÖ4)

2.2.2.5. Belirsizlik Sıfatı

Varlık ve nesnelerin sayı ve miktarını kesin olarak değil, yaklaşık, belirsiz olarak bildiren sıfatlardır. İsimlerin önce gelerek onları çeşitli yönlerden anlatan sıfatlardır. Kırım-Tatar Türkçesinde kullanılan temel belirsizlik sıfatları: bütün, bir takım, bir çok, çok, bazı, er yer, birkaç, az, bayağı “epey” er kün.

Metinlerde tespit edilen belirsizlik sıfatları:

alay “bütün”

Ep cılağan, ep acınğan, *alay* ömrin sarf etken, (AĞOMR.12)

Kesek-kesek ƙanğa tolğan *alay* cer, (E10)

Alay halk da talk bolğan bizlerge uşap, (M13)

İnler *bütün* insanlıkñ begenmiy (T11)

Azmim ile yeñdim *bütün* yasımı, (Aİ6)

Gür sesimden *bütün* barlık iñledi, (Aİ21)

köp “çok”

Köp yaşadıñ, *köp* kördiñ, *köp* çektiñ belki, (AÇ5)

Neler ötti başıñdan, *köp* yaşıñdan, (AÇ7)

O coşƙun dalğalar, yükselmeyin *çok*, (D1)

Benimki de onun gibi *çok* çile (Ė19)

İç suvundan, "çok şükirler!"- de, Tanrığa bir duva et! (MK11)

Can acırsız, baş tavsız em çok karatқан, (M9)

Men ömrimde az küldim, köp cıladım. (MҚ9)

biraz “biraz”

Doğrıl biraz, aldın cür, tatar қарlı bolırsıñ (AMҚOR.13)

Dayanalmay biraz can (NS51)

Açıl biraz Yeşil Curt, açıl biraz güzel kız! (ÖYGM30)

Degen: Bo cıl biraz erte kelirmen, (KŞ2)

2.2.2.6. Soru Sıfatı

Varlıkları soru yoluyla belirten sıfatlardır. Ergin’e göre “Sıfatı iki veya daha çok şeyden birini belirtecek cevap almak için kullanılan bir soru sıfatıdır.”¹⁰⁴

Metinlerde tespit edilen soru sıfatları:

nasıl

Oylanmaymız akaylar, bizge nasıl tañ bolır? (YC20)

angi “hangi”

Angi ocaqlarda ateş yakmıştı? (Gİ9)

Angi bir bayğuşlara mesken olmuştır? (Gİ10)

Angi canavara қurban olmuştır? Gİ18)

қaysı “hangi”

Қaysı taşını көтеріп қарағанда аstında (VÖ5)

2.2.3. Zarf

Görev bakımından zarf niteliğindeki kelimelerin anlamlarını zaman, ölçü, niteleme, yer, yön gibi çeşitli bakımlardan etkileyerek sınırlayan kelime türüdür.¹⁰⁵ Muharrem

¹⁰⁴ Ergin, Muharrem, age., s.240.

¹⁰⁵ Korkmaz, Zeynep, age., s.178.

Ergin'e göre zarflar tek başlarına kullanılmayıp kendinden sonraki hareketi, nitelik ve nicelik yönünden etkileyerek bu sözcükleri kuvvetlendirmektedir.¹⁰⁶

2.2.3.1. Yer Zarfları

Fiilin yerini ve yönünü belirleyen zarflardır. Temel olarak kullanılan başlıca yer zarfları şunlardır. Ogden “önden” yan yanaşa, ıra, “uzak” tüben “aşağı” uzakta, sağda, solda, önda, yakında, anda, mında, andan “oradan” mından “buradan”

Şiir metinlerde tespit edilen yer zarfları:

Vatan oğrundayım, *geri* dönemem, (D7)

Mında Tuvğan kartlarımız canlandı, (DSSK9)

Biz carlılar anda, *mında* oy talk boldık, (O7)

2.2.3.2. Zaman Zarfları

Cümlede fiili zaman bakımından niteleyip belirgin hâle getiren ve sınırlandıran zarflardır. Zaman bildiren temel zarflar şunlardır: şimdi “şimdi”, tünevin “dün” akşam “akşam” bükün “bugün” erten “sabah” evel “önce” evelsi “öncesi” evelden “önceden, eskiden” taında “tan vaktinde” endigece “şimdiye kadar” öbürsü kün “öbür gün” yarın “yarın” saba “sabah” alâ “hâlâ” kündüz “gündüz” çoktan “çoktan” burunğı devir “eski dönem” vaıtında “vaktinde” tüşte “sabah ile akşam vaktinde” saatlernelen “saatlerce”

Metinde geçen zaman zarfları:

Soñra tuydık: karanlıklar aşılğan, (DO14)

Uçacaımız o zaman biz yarında *bugün* de (AKOM.20)

Bugün bizge bir tarihtır, artsın bonday adımlar. (AKOM20)

Sav bol, aruv millet! *Bugün* yuklasañ da (TBDS11)

Biz yarınını *bugünden* oylamaymız. (YA23)

Nerde? Yokmı *bugün* bir Altın Ordu, (Kİ3)

Diy ki, ğayret kerek *endi* sizlerge! (YA21)

¹⁰⁶ Ergin, Muharrem, age., s.244-249.

Tozalmaymız, kaytacağımız, *artık* biz (DSSK17)

Bek *az evel* ayrılğanmız Qırımdan DSSK16)

O şanlarını yaşatacaq ordu bizmiz, *er zaman*. (MGMM15)

Degen: Bo cıl biraz *erte* kelirmen, (QS2)

Endiden soñ duşman bizni bölmesin. (O11)

O yurtlarda şimdi kimler kalmıştır? (Gİ12)

Mına *şimdi* bir kızday KC14

Erten, akşam eteklerin öperler. (YA8)

Yazda, kışta müñsirep, bürkürep turğan.(AÇ12)

Bo tatlı ses *keçken künden* bizlerge (YA18)

Soñra tıydık: karanlıklar aşılgan, (DSSK5)

Eşitmesin... *Soñra* meni toñdırar. (QS16)

2.2.3.3. Tarz Zarfları

Bir oluş veya kılışın nasıl olduğunu, ne durumda bulunduğunu bildirir. Kırım-Tatar Türkçesinde kullanılan temel tarz zarfları şunlardır: neday “nasıl” ne tarzda “ne surette” bütünley “tamamen”, tez “çabuk”, vira “devamlı”, olay “öyle”, birdenbirge “apansız”, vıznen “hızlıca”, siyrek “seyrek”, beraber “beraber”. Metinlerde tespit edilen tarz zarfları şunlardır:

tez

Bizge nurlı fikirlerden, tirilikler *tez* kelsin. (AMOMR.19)

Qayda babam, *tez* ayt endi! (CS27)

Arkadaşlar! Gayret-gayret, *tez* açılın bahtımız! (MGMM19)

Ya Rab, *tezden* sen yarlığa, bizden kesme rahmetin. (MGMM22)

Ters cel esip cabılsa, *tez* künde viran bolır. (YC14)

Yol beriñ, keçeyim, gideyim çabuk (D2)

türlü

Türlü çeçek kokuşu (KKT11)

besbelli

Besbelli şay tüşüne! Şay kele tav! (E11)

elbet

Elbet, yavrum, şu kordigiñ al bayraq (TY13)

Elbet, akkıım nerde edi? (DÖ5)

Elbet, niçün tek bir tilim ekmeğe (DÖ10)

Elbet, artık bu inleyen, bu yanan, (DÖ22)

2.2.3.4. Miktar Zarfları

Miktar ve derece bildiren zarflardır. Temel olarak Kırım-Tatar Türkçesinde kullanılan miktar zarfları şunlardır: eñ, çok, pek, az, biraz, şayet, oldukça, soñ derece, fevkulade, pek çok, defalarca, kat (üç kat ziyede), tekraran (biraz), azaçık, az azdan, bayağı, ep eyi(ce), ziyadesinen, birley birley (teker teker), az buçuk, bir talay (bir miktar), artkaçinen (fazlasıyla), kadar, kısmen, siyrek, bütünley. Metinlerde tespit edilen miktar zarfları aşağıda verilmiştir.

biraz

Doğrıl biraz, aldın cür, tatar qarlı bolırsıñ (AĞOM.13)

Dayanalmay biraz can (NS51)

Açıl biraz Yeşil Curt, açıl biraz güzel kız! (ÖYG30)

Degen: Bo cıl biraz erte kelirmen, (KS2)

az

Men ömrimde az küldim, köp cıladım. (MK9)

Tuvğan cerdir, bir talay halk kaytıp-kaytıp gelecek, (MK7)

2.2.3.5. Soru Zarfları

Fiilde belirtme durumunu ya da hareketi soru yoluyla belirleyen zarflardır. Temel olarak kullanılan soru zarfları şunlardır: nasıl, qaysı “hangi”, neday “nasıl”, neden, qayda,

ķaydan, ne kadar, ne dep “niçin”, neçün, nişlep, nege “neye”, neçe, ne, nedayın “nasıl”, ķaçan, ne vaķıt, ne vaķıtķaķa “ne zamana kadar”

Metinlerde tespit edilen soru zarfları şunlardır:

Bo dertni men *ķaydan* aldım? Ķaydayman? (MĶ15)

Neçün curtta bıkķanlar? (NS32)

Neçün, neçün çıķķanlar? (NS33)

Men de şaştım, *neçün* dertli bolaman? (MĶ14)

Ķay bulutlar ķarartıp, yüregiñ yaķtı? (AĶ14)

Ķay ķollarman silindi başıñnıñ baķtı? (AĶ16)

2.2.4. Zamir

İsimlerin yerini tutan isim gibi kullanılan kelime türüdür.¹⁰⁷ Nesneleri temsil veya işaret suretiyle karşılayan kelimelerdir.

2.2.4.1. Şahıs Zamirleri

Kırım-Tatar Türkçesinde 1. teklik şahısta kelime başı /b-/>/m-/ değişikliği ile 3. çokluk şahısta zamir "n" sinin kullanılmaması dışında her iki lehçede de aynıdır.

Tablo 1. 9. Şahıs Zamirleri

Teklik 1. Şahıs	men	(CS37-ÖYG6-19-25-DSSK-37-MĶ-9-14-15 TBDS-1-12-15-YC-23-Ķ14-ĶKT-17-T5-VÖ10)
Teklik 2. Şahıs	sen	(AĶ6; MGMM/5; ĶS/9/11; TBDS/14; E/15; T/12);
Teklik 3. Şahıs	o	
Çokluk 1. şahıs	biz	(CS7-M3-MGMM5-11-17-MĶ11-DSSK17-20-AQOMR.17)

¹⁰⁷ Korkmaz, Zeynep, age., s.178.

Çokluk 2. şahıs	siz	(D6)
Çokluk 3. şahıs	olar	(BKK8)

Şahıs Zamirlerinin Hâl Ekleri ile Çekimlenmesi

Tablo 1. 10. Şahıs Zamirlerinin Hâl Ekleri ile Çekimlenmesi

	İlgi Hali	Yükleme Hali	Yönelme Hali	Bulunma Hali	Ayrılma Hali	Vasıta Hali
Teklik 1. Şahıs	menim (D6- KA12)	meni (KS16)				
Teklik 2. Şahıs		seni (Kİ2-5 KB3)				
Teklik 3. Şahıs	onıñ AKOMR .12-15- Ğ18-19)	onı (AKOMRA MM7-CS1)	oğa (CS19)	onda (CS6-40)	ondan (YA10)	
Çokluk 1.Şahıs	bizniñ AKOMR .8-CS8- DSSK21 -O1)	bizni (CS12- DSSK22- MGMM23)	bizge (AKOM RAMM/ 1/5/20/1 9; YC/20; MK/18);	bizde (YC/17	bizden (DSSK5- MGMM 16)	bizmen (YA11)

Çokluk 2.Şahıs	Sizniñ (E28- CS38)					
Çokluk 3.Şahıs			Olarğa (QS/11			

2.2.4.2. İşaret Zamirleri

Varlıkları işaret yoluyla belirten zamirlerdir. “İşaret zamirlerinden bu, şu, o bulunma ve çıkma hâl eklerine, zamir n’si yardımıyla bağlanırlar. Kırım-Tatar Türkçesinde zamirler “mına” “işte” kelimesi ile güçlendirilmektedir.

O tuvulmı bizniñ içün köz caşların silmegen? (AQOMR.8)

O tuvulmı kartnı-caşnı gece-kündiz okıtkan? (AQOMR.11)

O degendir: korkma, bir kün kelir, barlı bolırsıñ, (AQOMR.12)

Mına şimdi bir kızday (QC13)

2.2.4.3. Belirsizlik Zamirleri

Kişileri ve nesneleri, kavram olay ya da onların durumunu, yer ve zamanını belirsiz bir şekilde temsil eden zamirlerdir. Belirsizlik zamirlerinin bir kısmı birleşik kelime veya kelime grubundan oluşur. Bunlar genellikle ikinci kelimenin iyelik eki almasıyla birlikte zamire dönüşmüş olan kelimelerdir.

İsmail bey *kimdir*? Aytsın, barmı onı bilmegen? (AQOM.7)

Er kes bilir onıñ üyken maqsatların, emelin. (AQOM.14)

2.2.4.4. Soru Zamirleri

Varlıkları soru yoluyla temsil eden kelimelerdir. İncelenen şiir metinlerinde aşağıdaki soru zamirlerine rastlanılmıştır.

Onda bolğan halk kimlerdir? (CS6)

Mañlay terim kimler içün aqmıştı? (DÖ7)

Kimlerle düşmüş, kimlerle kalkmıştı? (Gİ6)

Kimdi sende burunğı iş buyurğan? (AÇ10)

2.2.4.5. Dönüşüklük Zamiri

Dönüşüklük zamiri asıl şahıs zamirlerinden daha kuvvetli anlama sahip olan şahıs zamirleridir. Dönüşlülük zamirleri, kişi zamirleri gibi çekimlenir, çekim sırasında kendi sözü ile 3. şahıs iyelik eki arasına bir zamir n'si girer.¹⁰⁸ Dönüşlülük zamiri olarak Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Kırım-Tatar Türkçesinde de “öz” ya da “kendi” kelimeleriyle yapılır. Metinlerde daha çok “öz” dönüşüklük zamiri kullanılır.

Kendi aqqım, saadetim oğrunda (DO16)

Curt süygisi can bilip, öz ömrimni aşattım. (ÖYG12)

Keldim, kördim. Tavsingen halk suvınğan özinden. (ÖYG20)

2.2.5. Fiil

Bir hareketi veya bir durumu anlatan olumlu ve olumsuz şekillere de girebilen kelimelerdir. “Nesnelerin zaman ve mekân içindeki her türlü yapma, oluşları gibi her türlü durumlarıdır.”¹⁰⁹ Fiil çekimi, fiil kök veya gövdesine belirli bir kurallar çerçevesinde bir araya getirilerek işin oluşunu veya hareketi karşılayan unsurdur.

2.2.5.1. Şahıs Ekleri

Çekimli fiillerdeki şahıs ekleri, hareketin kim veya kimler tarafından yapıldığını gösteren eklerdir. Hareketin belirli şekilde gerçekleştiği ve gerçekleşen hareketin hangi şahısa ait olduğu bu eklerle belirlenmektedir.¹¹⁰ Şahıs ekleri zamir kökenli, iyelik kökenli ve emir kökenli olmak üzere aşağıdaki tablolarda üçe ayrılarak gösterilmiştir.

2.2.5.1.1. Zamir Kökenli Şahıs Ekleri

Zamir kaynaklı olan bu ekler Kırım-Tatar Türkçesinde ‘öğrenilen geçmiş zaman (-GAn)’, ‘şimdiki zaman (-A / -y, -mAktA)’, ‘gelecek zaman (-AcAk)’, ‘geniş zaman (-

¹⁰⁸ Güllüdağ, Nesrin, *age.*, s.252.

¹⁰⁹ Ergin, Muharrem, *age.*, s. 266.

¹¹⁰ Korkmaz, Zeynep, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2019, s. 114.

(A)r)', 'gereklilik (-mAlI)' çekimlerinde kullanılır. Aşağıdaki şiir metinlerinde geçen kelimelere göre Kırım-Tatar Türkçesindeki zamir kökenli ekler düzlük – yuvarlaklık uyumuna uymaktadır.

Tablo 1. 5. Zamir Kökenli Şahıs Ekleri

Teklik 1.Şahıs	+ (I)m	
Teklik 2.Şahıs	+sİñ	ķatecek+sİñ (CS30); bolır+sİñ (AQOM. /12/13); aytacaķ+sİñ (T11); ķır+er+sİñ (TBDS14)
Teklik 3.Şahıs	+ø	
Çokluk 1.Şahıs	+mIz	ķorer+miz (O8); ķaltıray+mız (KŞ14); ķayt+acaķ+mız (DSSK/17)
Çokluk 2.Şahıs	+sİñIz	
Çokluk 3.Şahıs	+lAr	atıl+gan+lar (T11); çıķ+ķan+lar (NS30-NS33); al+ġan+lar (NS/12); bıķ+ķan+lar (NS/32); bol+ġan+lar (NS/35); öp+er+ler (YA/8)

2.2.5.1.2. İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

“İkinci tip şahıs ekleri, isimlerin üzerine gelerek onlarla zamirler arasında sahiplik bağı kuran iyelik ekleriyle ortaklık gösterirler.”¹¹¹ Zamir kaynaklı olan bu ekler ‘görülen geçmiş zaman (-DI)’ ve ‘dilek-şart (-sA)’ çekimlerinde kullanılır.

¹¹¹ Öztürk, Muhammet Raşit, *age.*, s.24.

Tablo 1. 6. İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

Teklik 1.Şahıs	+m	ketirdi+m (DSSK26); küldi+m (MŞ9); cıladı+m (MŞ9); muğaydı+m (O5); yaşattı+m (ÖYG17); aşattı+m (ÖYG18)
Teklik 2.Şahıs	+ñ	çıkıtı+ñ (AÇ2); yaşadı+ñ (AÇ/); kördi+ñ (AÇ/5); çekti+ñ (AÇ5)
Teklik 3.Şahıs	+ø	
Çokluk 1.Şahıs	+k	ölse+k (DSSK20); tabalmadı+k (DSSK4); tuydı+k (DSSK5); körmedi+k (O8); öginse+k (ÖYG15); yaşadı+k+ça (AŞOM.18)
Çokluk 2.Şahıs	+ñİz	
Çokluk 3.Şahıs	+lAr	

2.2.5.1.3. Emir Kökenli Şahıs Ekleri

Tek şekil bildiren eklerdendir. Tasarlama kipi eklerinden olan ek hareketin emirle yapılmasına işaret ederler.¹¹² Emir köknli ekler duruma göre istek, şart, davet, sitem, kabullenme gibi çeşitli görevlerde de kullanılmaktadır

Teklik	Çokluk
1. Kişi -AyIm/-yIm	-AyIĞ/-yIĞ
2. Kişi Ø	-ñ/-(I)ñİz/-(U)ñİz
3. Kişi -sIn/-sUn	-sInlar/-sUnlar

¹¹² Ergin, Muharrem, age., s.288.

Kırım-Tatar Türkçesi Kuzey Ağzına has birinci tekil şahıs eki

+man, men

bala+man “çocuğum” (MĖ1-16); Ėala+man (MĖ1); caynay+man “oynuyorum” (MĖ3); yala+man “ utanıyorum” (MĖ4); diy+men “diyorum” (MĖ5-ÖYG8-14); toğtala+man “duruyorum” (MĖ6); sala+man “salıyorum” (MĖ8); ala+man (MĖ10); oylana+man (MĖ12); bola+man (MĖ14); Ėozğala+man “canlanıyorum” (MĖ20); aytalmay+man “söylemiyorum” (O5); batalmay+man “bırakamıyorum” (O6); catalmay+man “yatamıyorum” (O8); bekliy+men “bekliyorum” (ÖYG6); kelir+men (ĖS2); selâmıñ+man “selanıyorum” (ĖS7); aytar+man “söylüyorum” (ĖS12-TBDS8); bolar+man (TBDS10); sorar+man “soruyorum” (TBDS16); cılar+man “ağlıyorum” (TBDS18); bilmiy+men “bilmiyorum” (YC23); soray+man (YC23)

2.2.5.2. Zaman ve Şekil Ekleri

Şekil ve zaman ekleri fiil kök veya gövdesinin karşıladığı hareketi nesneler birtakım şekiller içinde yaparlar bu hareket şekillere dökülerek nesnelere bağlanır. Nesnelere bağlanmak hareketin girdiği şekilleri karşılamak için fiil kök veya gövdesi şekil eklerini alarak fiil şekilleri olarak adlandırdığımız gramer şekillerine girer.¹¹³

2.2.5.2.1. Bildirme Kipleri

Bildirme kipleri tasarlanan hareketin yapılmış ya da yapılacak hareketi haber verme anlamı taşıyan kiplerdir. Kök ve gövde halindeki tüm fiilleri kapsarlar. Bu ekler hem kipin anlamını taşıyan şekil kalıbını hem de zaman içine alan kiplerdir.¹¹⁴

2.2.5.2.1.1. Geçmiş Zaman Kipleri

2.2.5.2.1.1.1. Görülen Geçmiş Zaman

+DI

¹¹³ Ergin, Muharrem, age., s.273.

¹¹⁴ Öztürk, Muhammet Raşit, *agt.*, s.34.

Görülen geçmiş zaman kipi, geçmişte gerçekleşen hareketin veya durumun anlatı kişisi tarafından görüldüğünü, bilindiğini bildirir. Bu ek şekil ve zaman ifade eden bir ektir. Şekil bakımından bildirme, zaman bakımından görülen geçmiş zaman ifade eder.¹¹⁵

Görülen geçmiş zaman eki Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Kırım-Tatar Türkçesinde de ünlü ve tonlu ünsüzle biten kök ve gövdelerden sonra -dı, -di; tonsuz ünsüzle biten gövdelerden sonra ise -tı, -ti şeklindedir. Ekin yuvarlak şekilleri yoktur.

Görülen geçmiş zaman eki olan -DI Kırım-Tatar Türkçesinde ve diğer çağdaş Türk lehçelerinin tamamında aynı şekilde kullanılmaktadır.

bağır+dı+m (Aİ4-8); uyan+dı+m (Aİ4); al+dı (Aİ5); kes+ti (Aİ5); öğren+di+gim (Aİ7); ol+dı (Aİ9); bürü+di (Aİ9); dağıt+tı (Aİ10); coş+tı (Aİ17); dalgalan+dı (Aİ17); iri+di (Aİ18); kapan+dı (Aİ19); iñle+di (Aİ21); sus+tı (Aİ22); diñle+di (Aİ22); de+di+m (Aİ23); çıñla+dı (Aİ23); bağır+dı+m (Aİ24); yık+tı AÇ17); bol+dı (CS/3); sor+dı (CS4); süy+di (CS15); kayt+tı (CS26); tebin+di (CS28); cılaş+tı (DSSK10); oynaş+tı (DSSK12); kur+dı (AÇOMR.10); kül+di+m (MÇ9); cıla+dı+m (MÇ9); karalan+dı (MÇ13); kör+di+m (NS58); muğay+dı+m (O5); ozğar+dı (ÖYG5); yaşat+tı+m (ÖYG17); de+di+m (ÖYG19); aylan+dı+m (ÖYG19); kayt+tı+m (ÖYG19); bil+di (CS13); de+di (CS16); küy+di (CS19); eriştir+di (CS20); tırıştır+dı (CS21); canlan+dı (DSSK9); atlan+dı (DSSK11); kal+dı+k (M12)

Olumsuz

Sus+ma+dım (Aİ16); kör+me+dim (CS16); alal+ma+dık (DSSK2); tabal+ma+dık (DSSK4) kör+me+dik (MÇ11-O8); kal+ma+dım (ÖYG25)

2.2.5.2.1.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman

-GAn

Öğrenilen geçmiş zaman kipi, geçmişte gerçekleşmiş hareketin anlatan kişisi tarafından bilinmediğini sonradan başka bir yolla öğrenildiği bildirir.¹¹⁶ Kırım-Tatar Türkçesinde aşağıdaki örneklerde de görüldüğü üzere Öğrenilen geçmiş zaman eki kalınlık-incelik uyumuna uyar, kalın ünlülü olup tonlu ünsüzle biten fiillere -ğan, ince

¹¹⁵ Ergin, Muharrem, *age.*, s.233.

¹¹⁶ Ergin, Muharrem, *age.* s.284.

ünlülü olup tonsuz ünsüzle biten fiillere -gen; kalın ünlülü olup tonsuz ünsüzle biten fiillere -ğan, ince ünlülü olup tonsuz ünsüzle biten fiillere -қан şeklinde eklenir. Türkiye Türkçesinde bugün -mış, -miş, -muş, -müş şeklinde olan ek Kırım-Tatar Türkçesinde -mış, -miş, -muş, -müş anlamını veren -GAn eki ile yapılır.

İncelenen şiir metinlerinde öğrenilen geçmiş zamanla ilgili örnekler:

kal+gan (E7); sol+gan (E7); kızar+gan (E8); saçıl+gan (T7); atıl+gan+lar (T11); yeşillen+gen (DSSK7); şeñle+gen (DSSK7); eglen+gen (DSSK8); kör+gen (MŞ11); ör+gen (NS8); kör+gen (NS/9); cür+gen (NS15); sür+gen (NS16); sindir+gen+ler (NS25); sarf et+ken (AŞOMR.9); tüket+ken (AŞOMR.10); cet+ken kızlar (DSSK12); karat+қан (M9); talķ bol+ğan (M13); tap+қан (M14); cap+қан (M16); coyıl+ğan (M21); yıķıl+ğan (MGMM21); tuv+ğan (NS5); soķ+қан (NS/8); ör+gen (NS8); kör+gen (NS9); buv+ğan (NS10); al+ğan+lar (NS12); cür+gen (NS15); sür+gen (NS16); cek+ken+ler (NS17-18); al+ğan+lar (NS22); çal+ğan (NS23); tol+ğan (NS25); çık+қан+lar (NS30-33); bıķ+қан+lar (NS32); bol+ğan+lar (NS35); ķorķut+қан (NS36); al+ğan (NS/44); tala+ğan (NS50); cıla+ğan (NS52); suvın+ğan (ÖYG20); eriş+ken (ÖYG24); keç+ken (YA18); cet+ken (DSSK12); tırış+қан (E3); saçıl+gan (T6); Ak — aķ eken (Aİ15)

Olumsuz

Kırım-Tatar Türkçesinde öğrenilen geçmiş zamanın olumsuzu için'- mA' eki kullanılır. 'Yok' kelimesiyle de olumsuz yapılabılır

Örneğine rastlanmamıştır.

2.2.5.2.1.2. Şimdiki Zaman

Kırım-Tatar Türkçesindeki şimdiki zaman -A/ -y eki ile ifade edilir. Ek kalınlık-incelik uyumuna uyar.¹¹⁷ "Bu ek zaman ve şekil ifade eden eklerdendir. Şekil eki olarak bildirme, zaman eki olarak şimdiki zaman ifade eder. Fiilde belirtilen hareketin konuşma anında yapıldığını anlatır. -A/ -y ekinin her zaman yapılan ve karşılayabilen hareket veya durumu ifade etmesi Kırım-Tatar Türkçesinde çok sık karşılaşılan bir durumdur."¹¹⁸

¹¹⁷ Yüksel, Zuhul, age., s. 304.

¹¹⁸ Yüksel, Zuhul, age., s.300-304.

İncelenen şiir metinlerinde şimdiki zamana uyan örnekler:

ayt+a (YA15); *oķu+y* (YA16); *anlat+a* (YA19); *cayna+y+man* “*utanıyorum*” (MĖ3); *di+y+men* “*diyorum*” (MĖ5); *bekli+y+men* (ÖYG6); *oylan+a+man* “*düşünüyorum*” (MĖ12); *ķayda+y+man* “*bakıyorum*” (MĖ15); *sal+a+man* “*koyuyorum*” (MK9)

Olumsuz

Kırım-Tatar Türkçesinde şimdiki zamanın olumsuzu için -mA eki kullanılır.

Şiir metinlerinde şimdiki zamanın olumsuzu anlamı veren -mıy/-miy şeklinde yapıya raslanmıştır. Bu yapı Kırımçcak Türkçesiyle benzerlik gösterir.

körimmiy “*görünmüyor*” (M8); *öndirmiy* “*düşünmüyor*” (M20); *körmiy* “*görmüyor*” (ÖYG14); *tözilmiy* “*sabretmiyor, dayanmıyor*” (E12); *üzilmiy* “*üzülüyor*” (E14); *yeşillenmiy* “*yeşillenmiyor*” (ÖYG1); *külmıysıñ* “*gülmüyorsun*” (ÖYG1); *bilinmiy* (YC3); *eglenmiy* (T13)

2.2.5.2.1.3. Gelecek Zaman

Gelecek zaman eki henüz gerçekleşmemiş, fakat sonraki bir zaman diliminde kesin olarak gerçekleşeceği kesin olan bir zaman ekidir. Beklenti, istek gibi ifadeler ise gelecek zamanın içindeki kullanımlarıdır. Kırım-Tatar Türkçesinde gelecek zaman eki olarak “-AcAk / -AcAķ / ycAk; ycAķ” ekleri kullanılmaktadır.

üyret+ecek (AĞOM.5) *köter+ecek* (AÇMR.6); *yülselt+ecek* (AÇMR.10; MGMM11); *ķayt+acaķ+mız* (DSSK17); *yaşat+acaķ* (DSSK23-MGMM15); *ķurtar+acaķ* (MGMM6); *doğ+acak* (KB6); *ayt+acaķ+sıñ* (T11)

Olumsuz

Kırım-Tatar Türkçesinde gelecek zamanın olumsuzu için -mA eki kullanılır.

Örneğine raslanmamıştır.

2.2.5.2.1.4. Geniş Zaman

Geniş zaman kipi geçmişten geleceğe olan dilimi içerisindeki hareket ve olayları kapsayan kiptir. Bu ekte zaman içinde süreklilik söz konusudur. Bundan dolayı devamlı

yapılan veya alışkanlığa dönüşen ya da her zamanı kapsayan ve genellik ifadesi taşıyan hareketler bu kiple anlatılır.¹¹⁹ Kırım-Tatar Türkçesinde geniş zaman -r; -ar, -er; -ir, -ır; ekleriyle yapılır. -r ünlülerden sonra gelir kalınlık-incelik uyumuna uyar.

yat+ar+dı (Aİ1); kat+ar+dı (Aİ2); tut+ar+dı (Aİ3); bağ+ır+dım (Aİ4); kus+ar+ken (Aİ13); ket+ir+dim (DSSK24-26); sus+ar (MGMM9); kaç+ar (MGMM16); saçıl+ır (MGMM/); kör+er+miz (MŞ12-O8); lüpild+er (NS43); kondır+ar (ŞS15); toñdır+ar (ŞS16); yoqt+ır (TBDS/10); kör+er+siñ (TBDS14);öp+er+ler (YA8); fırlan+ır+ken (DÖ19); gid+er (Ş9); lüpilde+r “çarpar” (YC/43); kel+ir (AŞOMR.12-CS12); bil+ir (AŞOM.14); açıl+ır (MGMM8)

2.2.5.2.2. Tasarlama Kipleri

Tasarlama kipleri, istek, dilek-şart, emir ve gereklilik kavramlarına bağlayarak henüz gerçekleşmemiş hareketin olumlu ve olumsuz yönde gerçekleşmesini tasarlayan kiplerdir. Bu kiplerde doğrudan doğruya zaman anlamı olmamasına rağmen, düşünülen, tasarlanan hareketlerin yapılacağına yönelik olduğundan bu kiplerde kapalı bir gelecek zaman anlamı mevcuttur.¹²⁰ Zaman anlamı taşımayan kiplerdir.

2.2.5.2.2.1. Şart Kipi

Bir hareketin yapılmasını şarta bağlayan, yargı ifade etmeyen, dilek görevi yapan tasarlama kipidir.¹²¹ Diğer Türk lehçelerinde olduğu gibi Kırım-Tatar Türkçesinde de şart kipi -sa, -se ekiyle ifade edilir. Olumsuz şekli -ma ekiyle yapılır. Metinlerde geçen şart kipi ile ilgili örnekler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1. 7. Tasarlama Kipleri

Teklik 1.Şahıs	-m	ozğar+sa+m (MŞ5); cür+se+m (ÖYG25)
Teklik 2. Şahıs	-ñ	bol+sa+ñ (E16)

¹¹⁹ Korkmaz, Zeynep, age., s. 637.

¹²⁰ Öztürk, Muhammet Raşit, agt., s.55.

¹²¹ Korkmaz, Zeynep, age s.142.

Teklik 3.Şahıs	ø	aytsa (CS32); bol+sa (M5-6-11-12-NS23); açıl+sa (M5-11) tuv+sa (M5); kel+se (M6); taral+sa (M22); tut+sa (MK3); tüş+se (MK4); pit+se (NS39); saç+sa (ÖYG16); ezil+se (YC5); baylan+sa (YC/9); cabıl+sa “örtülse” (YC14); taşlan+sa (YC15); karal+sa (YC17); talpın+sa (YC22); tüş+se (YC7); bol+sa (E14); kel+se (M12)
Çokluk 1.Şahıs	-k	öl+se+k (DSSK20); sür+se+k (ÖYG14); cür+se+k (ÖYG15); ögin+se+k “öğünsek” (ÖYG15); aylan+sa+k “dönsek” (O14); saylan+sa+k “boşaltsak” (O16)
Çokluk 2.Şahıs	-ñİz	tıfıla+sa+nız “dinleseniz” (MK17)
Çokluk 3.Şahıs	-lAr	

Olumsuz

öl+me+sin (DSSK20); cür+me+señ (M20); kal+ma+saydı (ÖYG22); kör+me+sem (TBDS15); alal+ma+sam (TBDS18)

2.2.5.2.2. Emir Kipi

Emir kipi, yapılması istenilen işi ve kesin olarak gerçekleşmesi istenilen bir hareketi ifade etmektedir. Emir kipinde tam anlamıyla bir emir, yapılmasını istenilen hareketi buyurma söz konusudur. Diğer tasarlama kiplerinde olduğu gibi, emir kipinde de doğrudan bir zaman anlamı yoktur.¹²² Emir kipi, Kırım-Tatar Türkçesinde de Türkiye

¹²² Yüксе, Zuhale, age., s.320-327.

Türkçesinde olduğu gibi çekimlendiği şahsa göre farklılık göstermektedir. Emir kipinin çekimi aşağıdaki tabloda metinde geçen örneklerle göre verilmiştir. Birinci teklik şahıs çekimi /-AyIm/, birinci çokluk şahıs çekimi /-AyIk/, ikinci çokluk şahıs çekimi /-ñIz/ ve üçüncü teklik şahıs çekimi /-sIn/, üçüncü çokluk şahıs çekimi ise /-sInlAr/ şeklindedir. Ekin kalınlık-incelik uyumuna uyduğu görülür.

Tablo 1. 8. Emir Kökenli Şahıs Ekleri

Teklik 1.Şahıs	+ (A)yIm	sor+ayım (AÇ8); keç+eyim (AÇ2); gid+eyim (AÇ2)
Teklik 2.Şahıs	+ø	
Teklik 3.Şahıs	+sIn	coyılma+sın (MGMM20); aç+sın (ÖYG8); yeşillen+sın (ÖYG9); öt+sın (ÖYG10); ak+sın (ÖYG10); bol+sın (ÖYG14); kül+sın (KS26); yüksel+sın (AÇOM.18); kel+sın (AÇOMR.19); anlaşıl+sın (DSSK18); et+sın (KB4); canlan+sın (KB4)
Çokluk 1.Şahıs	+(A)yIk	birleşiyik DSSK20); çalışayık (YC27); küleyik (MT1); cüreyik (MT2); bileyik (MT4); ketiyik (CS39)
Çokluk 2.Şahıs	+(I)ñIz, +(U)ñIz	kurtarñız (DSSK18); cıyılñız (M15); aydıñız(YC27); bolıñız (AMKQR.2)
Çokluk 3.Şahıs	+sInlAr	oynaş+sınlar (ÖYG11)

2.2.5.2.2.3. İstek Kipi

-ĠAy eki

Tarihi Türk yazı dillerinde gelecek zamanı ifade etmek için /-ĠAy/ eki kullanılmıştır. Gelecek zaman bildirmesinin yanında bu ek, istek, rica ve emir işlevlerinde de kullanılmıştır. Türk yazı dillerinde gelecek zaman eki olarak kullanılan /-ĠAy/ eki Kırım-Tatar Türkçesinde istek ifadesi ile kullanılmıştır. Şiir metinlerinde geçen kelimelerde -ĠAy eki istek anlamıyla kullanımı aşağıdaki örneklerde verilmiştir. Ek kalınlık-incelik uyumuna uymaktadır.

İncelenen şiir metinlerinde ekin kullanıldığı örnekler:

ket-key+di, (KKT1); *yeşer-gey+di* (KKT7); *et-key+di* “*ederken*” (KKT2); *bit-key+di* “*biterken*” (KKT4); *ebin taptır-ğay+dı* “*kolaylık sağlasaydı*” (M10) *saçıl-ğay+dı* (KKT10); *yırla-ğay+dım* “*mırıldansaydım*” (KKT/30)

2.2.5.2.2.4. Gereklilik Kipi

İncelenen şiir metinlerinde gereklilik kipi örneklerine rastlanmamıştır.

2.2.5.2.3. Birleşik Kipler

Bildirme ve tasarlama kiplerinin bağlı oldukları şekil ve zamanın görülen geçmiş zaman (hikâye), duyulan geçmiş zaman (rivayet) içinde meydana geldiğini veya şarta bağlı olarak ortaya çıktığını ifade etmek için kullanılan zamandır.

2.2.5.2.4. Fiillerin Birleşik Çekimleri

2.2.5.2.4.1. Hikâye Birleşik Zaman

Birleşik çekimin hikâye şekli asıl fiilin gösterdiği hareketin geçmiş zamanda yapıldığını bildirir. Geçmiş zamanda yapılan hareketleri hikâye şeklinde anlatmak için kullanılan fiil şeklidir.¹²³

2.2.5.2.4.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi

-GAn edi

¹²³ Ergin, Muharrem, *age.*, s. 304.

Kip ve zaman eklerinden sonra öğrenilen geçmiş zaman -GAn ekine +edi ekinin eklenmesiyle yapılır. Metinlerde sık kullanılmamaktadır. Tonlu ünsüzlerden sonra -ğan +edi eki ile gösterilir.

tuv+ğan edi (CS2)

2.2.5.2.4.1.2. Şimdiki Zamanın Hikâyesi

-A / -y edi

Kip ve zaman eklerinden sonra şimdiki zaman -A, -y ekine +edi ekinin eklenmesiyle yapılır. Metinlerde geçen örnekler aşağıda verilmiştir.

kül+e edi (CS22); kız+a edi (CS23); can+a edi (CS24)

2.2.5.2.4.1.3. Geniş Zamanın Hikâyesi

-r edi

Kip ve zaman eklerinden sonra geniş zaman -r, -ar, -er, eklerine +edi ekinin eklenmesiyle yapılır.

iste+r edi+m (Ġ4)

2.2.5.2.4.2. Rivayet Birleşik Zaman

Rivayet çekimi, bir zaman diliminde gerçekleşmiş veya gerçekleşecek bir hareketin duyulduğunun anlamını ifade eder. Kırım-Tatar Türkçesinde rivayet çekimi “eken” kelimesi kullanılarak yapılır.

2.2.5.2.4.2.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Rivayeti

-GAn eken

kal+mış eken (Aİİİ)

2.2.5.2.4.2.2. Şimdiki Zamanın Rivayeti

-A /-y eken

Örneğine rastlanmamıştır.

2.2.5.2.4.2.3. Gelecek Zamanın Rivayeti

-A /-ycAk eken

Örneğine rastlanmamıştır.

2.2.5.2.4.2.4. Geniş Zamanın Rivayeti

-r eken

Örneğine rastlanmamıştır.

2.2.5.3. Tasviri Filler

Fiildeki hareketi anlatma niteliği taşıyan yardımcı fiilin birleşip kaynaşmasından oluşan birleşik fiil.¹²⁴

Al- “almak”

Bu fiil -a/-e,-y zarf fiil eki almış fiillerden sonra olumsuzluk eki alarak kullanıldığında, zarf fiille birlikte -alma- > -ama- şeklinde ekleşerek olumsuz yeterlik bildirir. İncelenen metinlerde iki örneğine rastlanmıştır.

al-alma-dık (DSSK2); al-alma-sam (TBDS18)

Ber- “bermek”

Yardımcı fiil esas fiile -A; -y, -p zarf fiil ekiyle esas fiile bağlanır.

sıypay berip (KKT16)

Tur- “turmak”

-p zarf-fiil ekiyle esas fiile bağlanan bu yardımcı fiil, esas fiile süreklilik anlamı katar.

küle turıp (MŞ8); Cırlay tura (YA22) bürkürep turgan (AÇ12); ese turgan (MK15)

Yür- “yürümek”

Bu tasviri fiil, -p zarf fiil ekiyle esas fiile bağlanır ve süreklilik anlamı verir.

¹²⁴ Korkmaz, Zeynep, age., s.146.

dertlenip yürdiñ (AÇ14)

2.2.5.4. İsim-Fiil

Fiilin isim gibi kullanıldığı eklerdir.¹²⁵ İsim-fiil bir veya birden çok ögeye bağlanarak tamamlanır.¹²⁶

İsim- fiil, fiillerin cümlede isim görevinde kullanılan hâlidir. Kırım-Tatar Türkçesinde isim fiiller -mağ/-mek, -ma/-ma, -ış/-iş, uş/-üş, -uv/- üv isim fiil ekleriyle yapılır.

2.2.5.4.1. -mAk

Fiil kök ve gövdelerine getirilen ek Türkçenin fiilden isim yapma eklerinin başında gelmektedir. Fiil kök ve gövdeleri hareketleri karşılar ancak tek başlarına kullanılmazlar şahıs, zaman ve şekil gibi unsurlara bağlanarak kullanılan eklerdir.¹²⁷

coytılma-mağ (YC/18)

2.2.5.4.2. -(U)v

Eski Türkçede fiilden kalıcı isimler yapan ek günümüz Kıpçak grubu Türk lehçelerinin tamamında isim-fiil eki olarak kullanılmaktadır.¹²⁸

ayt+uv+lı (MK22)

2.2.5.5. Sıfat-Fiil

Sıfat-Fiiller nesnelerin hareket niteliklerini karşılayan ve hareket hâlindeki nesneyi ifade eden kelimelerdir. Fiil kök ve gövdelerine getirilerek yapılırlar.¹²⁹

Kırım-Tatar Türkçesinde en çok rastlanan sıfat-fiil ekleri -ğan/-gen, -kan/- ken ve -dık/-dik, -duğ/-dük, -tık/-tik, -tuğ/-tük olup nadiren -mış/-miş, -muş/-mü, - acak/-ecek, -maz/-mez, -ar/-er, -r ve -an/-en sıfat fiil ekleri de görülür. Şiir metinlerinde geçen en çok kullanılan sıfat-fiil ekleri aşağıdaki örneklerde verilmiştir.

¹²⁵ Ergin, Muharrem, age., s.89.

¹²⁶ Hakyemez, Betül, age., s.49.

¹²⁷ Ergin, Muharrem, age., s.175.

¹²⁸ Zuhal, Yüksel, age., s.189.

¹²⁹ Ergin, Muharrem, age., s.315.

2.2.5.5.1. -ğan/-gen: -kan/-ken

Kırım Türkçesinde kullanılan en işlek sıfat-fiil ekidir. Kırım-Tatar Türkçesinde ünlü ve ünsüz uyumuna göre dört şekillidir.

İncelenen şiir metinlerinde bulunan sıfat-fiille ait örnekler:

kurgan (AÇ9); *buyurgan* (AÇ10); *ağar+ğan* (AÇ11); *ket+ken* AÇ22 *öt+ken* (AÇ21); *kelgende* (BKK6); *korğmağan* (D10); *çık+kan* (DO4); *bilme+gen* (AÇOMR.7); *silme+gen* (AÇOM.8); *sarf et+ken* (AÇOM.9); *tüket+ken* (AÇOMR.10); *okıt+kan* (AÇOM.11); *çaç+kan* (AÇOM.16); *bol+ğan* (CS6); *tut+kan* (CS38); *süy+gen* (CS41); *aşıl+ğan* (DSSK5); *tuv+ğan* (DSSK9); *çek+ken* (DSSK11); *kal+ğan* (DSSK/13); *cıy+ğan* (DSSK/14); *Sallandır+ğan* (DSSK15); *ayrıl+ğan+mız* (DSSK/16); *bol+ğan+ımız* (DSSK/18); *çekken* (DSSK25); *taşkan* (DSSK26); *karış+kan* (E5); *avdarıl+ğan* (E7); *bolğan* (E9); *tolğan* (E10); *coyılğan* (E11); *parlağan* (E17); *carla+ğan* (E18); *ez+gen+den* (E20); *toktat+kan* (E20); *ağ+kan* (E20); *kül+gen* (E26); *tüş+ken* E27-30 *kur+ğan* (E30); *ket+ken* (M3); *bat+kan* (M7); *etken* (M8); *de+gen+dir* (AÇOM.12); *bildir+gen+ler* (NS27); *saçıl+ğan* (T6); *atıl+gan+lar* (T13); *tanılğan* (MGMM1); *yükselgen* (MGMM2); *saçıl+ğan* (MGMM3); *taşı+ğan* (MGMM13); *üy+ken* (MGMM13); *kal+ğan* (MGMM18); *kör+gen* (MÇ11); *kal+ğan* (MÇ16); *dal+ğan+lar* (NS21); *korğut+kan* (NS37); *eşit+ken* (NS57); *cılıra+ğan* (ÖYG28); *beğenme+gen* (TBDS7); *kel+gen* (TBDS9); *geç+ken* (TBDS9); *toplanıl+ğan* (YA1); *al+gan* (YA7); *kel+gen* (YA13); *bergen* (YA19); *tur+ğan+da* (YC7); *üzilme+gen* (YC10); *kopma+ğan* (YC10); *ayrılma+ğan* (YC12); *uçma+ğan* (YC13); *kon+ğan* (YC16); *öp+ken* (NS59); *bol+ğan* (O15); *cıla+ğan* (KKT32); *açıl+ğan* (T8)

2.2.5.5.2. -maz/-mez

-r / -Ar geniş zaman ekinin olumsuz şekli olan -mAz eki daha çok sıfat olarak kullanılan sıfat-fiil şekilleri oluşturur.

ağ+maz (E9); *unutıl+maz* (Ġ/1); *tuv+maz kün* (M1); *korğ+maz+mız* (NS55); *korğ+maz* (NS56); *anla+maz* (KS10); *uçal+maz* (YC22); *ol+maz* (Ġ16); *sön+mez* (MGMM.4); *ölmez* (MGMM.13); *bükül+mez* (Ġ2); *tüt+mez* (Ġ14) *uçal+maz* (YC12); *ağ+maz* (E9); *tuv+maz* (M1); *korğ+maz+mız* (NS55); *korğ+maz* (NS56) *añla+maz*

(KŞ10); uçal+maz (YC22); unutul+maz (Ġ1); ol+maz (Ġ16); kork+maz+mız (NS/55); kork+maz (NS56)

2.2.5.6. Zarf-Fiil

Zarf-fiiller şahsa ve zamana bağlanmadan hâreketin durumunu karşılarlar. Anlam bakımından fiil olan kelimelerdir. Yardımcı fiillerin önüne gelerek birleşik fiil yaparlar.¹³⁰

Kırım-Tatar Türkçesinde zarf-fiiller -p, -a/-e, -y, -arak/-erek, -may/-mey/-madan/-meden, -ğanda/-gende, -ınca/-ince gibi eklerle yapılır.

2.2.5.6.1. -a/-e: -y

Cümlede yapılan işin ya da hareketin biçimini belirten zarflar oluşturur. Ek, Türk lehçelerinin tamamında kalınlık-incelik uyumlarına girer.

Şiir metinlerinde geçen örnekleri aşağıdaki örneklerde göstermiştir.

cıla+y, cıla+y (MŞ10); oyna+y cayna+y (NS6); uşa+y (NS13); sora+y (TBDS1); ana+y (CS26); taşıylar (KŞ8); çalış+a+yık (YC27)

2.2.5.6.2. -p / -İp

Türkçenin her döneminde ve lehçesinde çok sık kullanılan işlek bir ektir. “Cümlede işin ya da hareketin tarzını bildirir.”¹³¹

süy+rip (AŞ3); kes+ip (AŞ9); dertlen+ip (AŞ14); karart+ip (AŞ15); baltala+p (AŞ17); yak+ip (AŞ17); kısta+p (AŞ18); et+ip (AŞ21); kon+ip (AŞ22); tınışla+p (AŞ22);öp+üp (D4); kışkırıkla+p (CS27); tuy+ip (DSSK10); abaylay+ip (E7); oylap (E26); al+ip (M14); uşa+p (M13); turmañız kara+p (M15); cür+ip (M19); yaz+ip (Kİ16); kül+ip (MŞ3); tur+ip (MŞ8); kuyaşla+p (NS11); cabın+ip (NS15); kuşan+ip (NS16); cıg+ip (NS18); avuş+ip (NS19); kavuş+ip (NS20); kötekle+p (NS28); bastır+ip (NS30); taşla+p (NS34); bol+ip (NS35); kon+ip (NS42); çıg+ip (NS52); koğla+p (NS59); ber+ip (ÖYG/2); cay+ip (ÖYG11); bil+ip (ÖYG18); bol+ip (ÖYG15); sağın+ip (ÖYG26); cat+ip (KŞ24); kal+ip (YC1); koldaş+ip “elele verip” (YC9); ber+ip (YC23);

¹³⁰ Ergin, Muharrem, age., s.320.

¹³¹ Sağlam, Bilgit, agt., s.72-74.

yasa+p (DSSK8); sar+ıp (DSSK14); buzla+p (KKT8); car+ıp (T12); toқта+p (T18); yasa+ p (T20); sarğay+ıp (VÖ1); mañıray+ıp “meleyip” (VÖ2); sığay+ıp “sığınıp” (VÖ4); salp-sul et+ıp “sallanıp” (MT16)

2.2.5.6.3. -may/-mey

Fiildeki asıl hareketin, zarf-fiilin belirttiği harekete bağlı olmadan gerçekleştiğini bildirir.¹³²

cap+may “kapatmaz” (E3); tıñla+may+sıñ “dizlemezsin” (CS31); tozal+may+mız “dayanamayız” (DSSK17); bol+may “olmaz” (M19) oz+may “geçmez” (M19 dayanal+may “dayanılmaz” (NS51); cıyıl+may (NS62); tıyılmay “dinmez” (NS64); aytal+may+man (O5); batal+may+man (O/6); çatal+may+man (O8); bol+may (O13); açıl+may (ÖYG2); cayıl+may (ÖYG3); yet+mey (ÖYG21); tur+may “durmaz” (YC6); tabıl+may (YC8); karal+may (YC15); oñğarıl+may (YC15); oylan+may+mız (YC20); aytal+may+man (O5); batal+may+man (O6)

2.2.5.7. Birleşik Zarf-Fiiller

2.2.5.7.1. -madan/-meden

şaşıır+madan (Aİ7)

2.2.6. Bağlaçlar

Söz içinde iki kelimeyi, birine çeşitli yönlerden ilgi kuran ve söz içindeki iki düşünceyi bütünleştiren görevli kelimelerdir.¹³³

2.2.6.1. Sıralama Bağlaçları

Kelimeler arasına girip kelimeleri birbirine bağlayan bağlaçlarıdır. Kırım-Tatar Türkçesindeki temel sıralama bağlaçları şunlardır: ve, ile / -le, da / de, em, hem “ve”, ise, bir de, yani. Metinler içerisinde tespit edilen sıralama bağlaçları:

da/ de

Kelime, kelime grubu ve cümleleri birbirine bağlarlar.

¹³² Hakyemez, Betül, *agt.*, s.48.

¹³³ Korkmaz, Zeynep, *age.*, s.18.

Uyandım *da*: — Aşkım! — diye bağırdım (Aİ4)

Ozüne köre bu *da* zevk, bu *da* yaşav (E9)

Uçacağımız o zaman biz yarın *da* bugün *de* (AÇ17)

Alay halk *da* talk bolğan bizlerge uşap (M13)

Karlı, buzlı cavidırır *da* aytarman (KS12)

Talk bolsak *da* halk katında şüretiñ bar (TBDS13)

Millet degen ocağ *da* kardeşliktır: İnsanniñ (YC15)

Külgenim *de* çayna bir küliş, kül bolsın (BÇ7)

Men *de* şaştım, neçün dertli bolaman (BÇ14)

Dertim *de* şo: “Curt!” diye *de* kızgalaman (BÇ18)

Omürün kömür etse *de* içken zehri, (E8)

Benimki *de* onun gibi çok çile (Ğ19)

Öksüzün, esirsin *de* şimale (Kİ7)

İle

Azmim *ile* yeñdim bütün yasımı, (Aİ6)

Em “ve”

Can acırsız, baş tavsız *em* çok karatқан (M9)

Ketti Kırım, cılay kaldık *em* Kazanğa! (O10)

2.2.6.2. Denkleştirme Bağlaçları

Bu bağlaçlar birbirine denk ya da birbirinin yerini tutan iki ögeyi bağlayan bağlaçlardır.

yaki “yahut”

Yaki tokken közcaşları, accı yürek munleri (MÇ23)

2.2.6.3. Cümle Başı Bağlaçları

Cümle başı bağlaçları bağlacın bulunduğu cümleyi kendisinden önce veya kendisinden sonraki cümle ile bağlayan kelimeler.

belki

Belki onıñ soyı kurdı bo mektebin temelin (AQOMR.15)

Belki onıñ soyı kurdı bo mektebin temelin (MŞ16)

Belki cartı bir üyde (NS)

Coyılmamak, yükselmek *belki*, bir iman bolır (YC18)

fakat

İnlersin, *fakat* dinlegen kana! (Kİ8)

Fakat, hayır, bundan soñra bu ursım, (DÖ14)

Fakat bugün ta koklerde yükselmiş, (TY11)

lakin

Lakin zulumlarle saçın ağardı, (Kİ11)

Lakin kimge aytacağsın (T11)

çünkü

Çünkü onm mübarektir tavı, taşı, toprağı, (MK9)

Çünkü anda tuvıp ölgen Altın Ordu erleri. (MK21)

2.2.6.4. Karşılaştırma Bağlaçları

Cümlelere kattıkları eşitlik, üstünlük, kıyaslama gibi anlamlarla iki veya daha çok öge arasında bağlantı kuran bağlaçlar. Karşılaştırma bağlaçları, karşılaştırılan en az iki unsuru birbirine bağlarlar.

ne kızara *ne* utana (CS18); *ep* cılağan, *ep* acınğan (AŞOMR.8)

2.2.7. Edatlar

Yalnız başına bir anlam taşımayan edatlar isim ve isim yerine kullanılan kelimelerden sonra gelerek cümledeki diğer kelimelerle arasında ilişkisi kuran kelimelerdir..

2.2.7.1. Çekim Edatları

Çekim edatları hâl eki almış isimlere gelerek kullanılırlar. Bu isimler diğer cümledeki arasında benzerlik, başkalık anlamlarıyla alaka kuran edatlardır.

evel

Evelleri sürünirdi yerlerde. (TY10)

içün

Tuvulmı bizniñ *içün* köz caşların silmegen? (AÇOMR.8)

Tatarlıknı coytmaq *içün* tırışkan (E3)

Mañlay terim kimler *içün* akmıştı? (DÖ7)

Onlar *içün* kop vaqıtlar (T3)

Akkı *içün* zindanlarda çürügen, (TY7)

Ödeyiesem akkınnı, men ne *içün* tuvğanım? (TY10)

başka

Başka kızlar küle edi, (CS22)

-bu üçünden *başka* yokmuş yamanı. (Ğ8)

Esni *başka* toplayık – (MT5)

kibi

Deñiz coştı, dalğalandı *dağ kibi*; (Aİ17)

Ak — ak eken, *korğar kibi* susarken, (Aİ15)

Dağ iridi karşısında *yağ kibi*, (Aİ18)

Kök kapandı üstüme bir *ağ kibi*, (Aİ19)

Cennet kibi o curtlarnı qorçalasın tanrımız! (MK2)

Güneşin bir *melek kibi* doğardı! (Kİ10)

Dolsun deñiz –*al kan kibi* kopırsın! (Kİ14)

Bir *kan kibi* kokke fırlanmış (TY15)

sayın “her”

Bu sürgeklî kâra künler *ketken sayın* tolacağ, (MK5)

aldın “önce”

Doğrıl biraz, *aldın* cür, tatar qarlı bolırsıñ (AĞOMR.13)

2.2.7.2. Benzerlik İfade Eden Edatlar

Birbirine yakın olup birbirinin yerini tutabilecek iki unsuru birbirine bağlarlar.

sanki

Sanki Kudret kolıman işlengensiñ! (YA5)

Hutbe okuy *sanki* vatan perisi, (YA16)

Ah, *sanki* bir ümitsiz, hasta, güzel bir kızsıñ! (ÖYG4)

2.2.7.3. Pekiştirme Edatları

Anlamı kuvvetlendirmek için kullanılan edatlardır.

bile

Âşık ğarip *bile* çekmiş degildir (Ğ13)

Dağlar *bile* şevke kelsin, uyansın! (KB10)

2.2.7.4. Cevap Edatları

Cümle içinde diğer kelimelere bağlantısı olmayan tek başlarına onay veya ret anlamı taşıyan edatlardır.

elbet

Elbet, yavrum, şu kordigini al bayrak (TY13)

Elbet, akkıym nerde edi? (DÖ5) *Elbet*, niçün tek bir tilim ekmeğe (DÖ10)

hayır

Faakat, *hayır*, bundan soñra bu ursım, (DÖ14)

yok

Yok bir guli açılğan (T8)

degen “diyen”

O *degender*: kórğma, bir kün kelir, barlı bolırsıñ, (AĞOMR.12)

Kırım *degen* curt barlıgın. (CS14)

Curt *degende* cüregimden ot çığa. (MĞ17)

“At aylansa qazıgına” *degen* qartlar! (O3)

Degen: Bo cıl biraz erte kelirmen, (ĞS2)

Ğış ökirip *degen*: Sen sus qırav taz. (ĞS9)

Yoktır, *degen* qansızlarğa cav bolarman. (TBDS10)

Millet *degen* ocaq da qardaşlıqtır: İnsannıñ (YC11)

"Aqqıq nerde?"— *degen* bir ses eşittim, (DÖ3)

dep “diye”

Oh, balam, *dep* suqlansın, (MT19)

Bizni kelir *dep* qaraylar. (CS12)

Körmedim *dep* candı küydi. (CS16)

Körermiz *dep*, kimerde oylanaman. (MĞ12)

Tañ cerine uşay *dep* (NS13)

Öziñni de muğayır *dep* batalmayman. (O6)

Kün körmedik, körermiz *dep* catalmayman. (O8)

Tatar bar mı *dep* kim soray? Men barman. (TBDS1)

Şanlı adım Tatar, şay *dep* yazarman. (TBDS6)

2.2.8. Ünlemler

Korku, sevinç, acıma, şaşkınlık gibi türlü duyguları anlatan ve seslenmeye, çağırmaya yarayan kelimelerdir.

ey

Köziñni aç, coytılma, ey tatar caş! (E6)

Cıyılıñız ey caşlar, turmañız qarap... (M15)

Ey, coşkun dalğalar, küskünmisiñiz? (D5)

ah

Ah, sanki bir ümitsiz, hasta, güzel bir kızsıñ! (ÖYG4)

Ah... bek töben qalğanmız qaranlıqlar içinde, (YC19)

— Aqkımı, ah, aqkım!— diye bağırdım.(Aİ24)

2.2.9. İkilemeler

Anlamı güçlendirmek için aynı ya da zıt anlamlı iki kelimenin yanyana gelmesi.

İsim Soylu Kelimelerle Oluşanlar

Kesek-kesek qağa tolğan alay cer, (E10)

Parça-parça yırtkandan soñ qaranlıqlar açılır. (MGMM8)

Tanış-tanış cermen kök (KC4)

Yelpir-yelpir eskende, (KKT14)

Gülsüm totay cılay cılay (CS25)

Yüksek-yüksek minberlerday tavların, (YA12)

Köziñ açıp-açıp azır tutsın qatında. (KS4)

Köldirmege yüziñni süye-süye can berip (VÖ9)

Tuvğan cerdir, bir talay halk qaytıp-qaytıp kelecük, (MK)

Yansıma Kelimelerle Oluşan İkilemeler

Turmay şap-şap tüküre. (KC9)

Şırıl-şırıl akkaydı, (KKT7)

Demir ursım *iñim-iñim* iñlerken, (DÖ2)

Niçün beni *çıyır-çıyır* yakmıştı? (DÖ9)

Fış-fış yuklay çağınıñ (KC16)

Mañray-mañray cüremiz, bir kozudayın mañırayıp. (VÖ2)

İKİNCİ BÖLÜM

METİNLER

ÇEVİRİ YAZILI METİNLER VE TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARMA

ŞEVKİ BEKTÖREYE AİT ŞİİRLER

Akım İçin	Hakkım İçin
Er Şey derin uykularda yatardı, Kündüzini gecesine katardı, Zulum akkın pancasında tutardı, Uyandım da: — Akım! — diye bağırdım.	Her Şey derin uykularda yatardı, Gündüzünü gecesine katardı, Zulum hakkın pençesinden tutardı Uyandım da: “Hakkım!” diye bağırdım
Yeller aldı, aydını kesti sesimi, Azmim ile yendim bütün yasımı, Őaşırmadan öğrendiğim dersimi dersimi: — Akım! Akım! Akım! — diye bağırdım.	Yeller aldı, dağlar kesti sesimi, Azmim ile yendim bütün kederimi, Őaşırmadan öğrendiğim dersimi: “Hakkım! Hakkım! Hakkım!”- diye bağırdım.
Bir kün oldu, kan bürüdi er yeri; Ep dağıttı yatağından erleri. Kalmış eken ben yalnız serseri, Yene: — Akım! Akım! —diye bağırdım.	Bir gün oldu, kan bürüdi her yeri; Hep dağıttı yatağından erleri. Kalmıőken ben yalnız serseri, Yine: “Hakkım! Hakkım!..” diye bağırdım.
Dağlar ateş, yerler ateş kusarken, Cellât eller mazlumları asarken, Ak — ak eken, kôrkar kibi susarken, Ben susmadım: — Akım! — diye bağırdım.	Dağlar ateş, yerler ateş kusarken Cellat eller mazlumları asarken, Hak hâkken, korkar gibi susarken, Ben susmadım: “Hakkım, Hakkım!..” diye bağırdım.
Deñiz coştı, dalğalandı dağ kibi; Dağ iridi karşıısında yağ kibi, Kök kapandı üstüme bir ağ kibi,	Deniz coőtu, dalğalandı dağ gibi; Dağ eridi karşıısında yağ gibi, Gök kapandı üstüme ağ gibi,

Tüpten kene: — Akkım! — diye
bağırdım.
Gür sesimden bütün barlık inledi,
Er şey sustı, feryadımı dinledi,
Dedim insan, zalım insan çınladı:
— Akkımı, ah, akkım! — diye bağırdım.

Ayt, Çatırtav!

Ayt, Çatırtav, sırnı, çokmı derdiñ?
Bekçisisiñ bu yerde bir kudretniñ.
Süyrip çıktıñ köklerge, ak bulutka,
Tanışsıñ sen bu eski, öksüz yurtka.
Köp yaşadıñ, köp kördiñ, köp çektiñ
belki,
Sen bir tilsiz tarihsıñ — eñ evelki.
Neler ötti başıñdan, köp yaşıñdan,
Kaysı izni sorayım ak taşıñdan?
Ağaç kesip taviñdan yurtlar kurgan,
Kimdi sende burunğı iş buyurgan?
Köz yaşıñmı başıñda ağargan tuman?
Yazda, kışta muñsirep, Bürkürep turğan.
Başıñ, saçın ağargan, ne keder kördiñ?
Kıyday kavgı, kıy dertmen dertlenip
yürdiñ?
Kıy bulutlar karartıp, yüregiñ yaktı?
Kıy kollarman silindi başıñnıñ bahtı?
Kim baltalap taviñnı yakıp yıktı?
Kurtborüñni kim kıstap, tarğa tıktı?
Yüregiñde ot barmı, tütüñiñ çıka?
Eruviñ yokmı keñ kökte, ne canıñ sıka?
Küntuvuştan köç etip, töbeñden ötken,

Dipten yine hakkım diye bağırdım.

Gür sesimden bütün varlık inledi,
Her şey sustu, feryadımı dinledi,
Dedim: insan zalım insan çiğnedi
Hakkım ah hakkım diye bağırdım.

Söyle Çadır Dağ

Söyle, Çadırdağ, sırnı, çok mu derdin?
Bekçisisin burada bir kudretin.
Sivrilerek çıktın göklere, ak buluta,
Tanıdıksın sen bu eski, öksüz yurttan.
Çok yaşadın, çok gördün, çok çektiñ, belki,
Sen bir dilsiz tarihsin, en eski.
Neler geçti başından, çok yaşından,
Hangi izini sorayım ak taşından?
Ağaç kesip dağından yurtlar kuran,
Kimdi sende eski iş buyuran?
Gözyaşın mı başında ağaran duman?
Yazın, kışın hüznüñleñ, fıskırıp duran?
Başın, saçın ağarmış, ne keder gördün?
Hangi tasa, hangi dertle dertlenip yürüdün?
Hangi bulutlar karartıp, yüregini yaktı?
Hangi ellerle silindi başının bahtı?
Kim baltalayıp dağını yaktı?
Kurdunu kim kıstırıp sıkıntıya soktu?
Yüregiñde ateş mi var, dumanın çıkar?
Hürriyetin yok mu geniş gökte, ne canını
sıkar?
Doğudan göç dip, üstünden geçmiş,

Kölgeñe konup, köp vaqıt tınışlap ketken.

Bitsin derdiñ, tükensin, bir nefes al,
Menim dertli halkımnıñ bağrında ǵal!

Bir Kün Keldi...

Bir kün keldi: anam, babam
Bayǵa ırgat yürdiler.
Bay aqaylar, bay erifler
Zevkh ömür sürdüler.
Babam baydan sögünç asap
Evge ǵayıp kelgende,
Aç ǵaldılar, hor oldılar...
Olar neler kördiler...
Bir kün keldi: işçi, köylü
Birleştirdi sözünü,
Kozuday yuvaş köylü
Sıttı bayǵa yüzünü.
Köylü aldı senegini,
İşçi aldı tüfegini,
Ǵan içici zalımların
Çıkardılar közünü.

Dalǵalara

O coşkun dalǵalar, yükselmeyin çok,
Yol beriñ, keçeyim, gideyim çabuk.
Gözleri yoldadır anneçigimiñ,
Yanında öpüp de ohşayanı yok.
Ey, coşkun dalǵalar, küskünmisiñiz?
Siz benim aşkımdan üstünmisiñiz?
Vatan oğrundayım, geri dönemem,
Söyleyin, azmimden üstünmisiñiz?

Gölgende konup, çok zaman dinlenip
gitmiş.

Bitsin derdin, tükensin, bir nefes al,
Benim dertli halkımın bağrında kal!

Bir Gün Geldi...

Bir gün geldi; anam, babam
Zengine ırgatlık yaptılar.
Zengin adamlar, zengin herifler
Zevkli hayat sürdüler.
Babam zenginden azar işitip
Eve dönüp geldiğinde,
Aç kaldılar, horlandılar...
Onlar neler gördüler...
Bir gün geldi; işçi, köylü
Birleştirdi sözünü,
Kuzu gibi mazlum köylü
Astı zengine yüzünü.
Köylü aldı yabasını,
İşçi aldı tüfegini,
Kın içici zalimlerin,
Çıkardılar gözünü.

Dalgalara

Coşkun dalgalara, yükselmeyin çok
Yol verin, geçip gideyim çabuk.
Gözleri yoldadır anneciğimin,
Yanında öpüp de okşayanı yok.
Ey, coşkun dalgalara, küskün müsünüz?
Siz benim aşkımdan üstün müsünüz?
Vatan uğrundayım geri dönemem,
Söyleyin, azmimden üstün müsünüz?

Ey, coşkun dalgalar, ak köpüklerden,
Korkarmı, korkmağan kan köpüklerden?
Durulñ, diyurum, sükûnet bulñ,
Yurd aşkı sızıyor ta iliklerden.

Demirciniñ Oçı

Büyük çelik çöküçimniñ altında
Demir ursım inim-iñim inlerken,
"Ağkññ nerde?"— degen bir ses eşittim,
Çöküçimden çıkkan sesi dinlerken.
Elbet, ağkım nerde edi?
Kimde edi?
Mañlay terim kimler için ağmıştı?
Alev saçan bir ocağññ ateşi
Niçün beni çıyır-çıyır yakmıştı?
Elbet, niçün tek bir tilim ekmege
Bağlanmıştı asırlarca tilegim?
Saadetler azırlarken illere,
Urs başında şu sızlayan bileğim.
Fakat, hayır, bundan soñra bu ursım,
Bu çöküçim, kızıl yanan bu ocak,
Kendi ağkım, saadetim oğrunda
Duşmanımññ ateş-kinle boğacak.
Çeliklerden er uruşta kulleler,
Kıgılçımñlar fırlanırken küçümle,
Niçün benim ağkımññı gayıp iden
Duşmanlarım titremesin üçümle?
Elbet, artık bu inleyen, bu yanan,
Bu gürleyen ocak benim kinimdir.
Karşısında bütün cian titreyen
Şu çöküçim — kırılmayan dinimdir!

Ey, coşkun dalgalar, beyaz köpüklerden,
Korkar mı, korkmayan kan köpüklerden?
Durulun diyorum sükûnet bulun,
Yurt aşkı sızıyor ta iliklerden.

Demircinin Öcü

Büyük çelik çekicimin altında
Demir örsüm inim inim inlerken,
"Hakkım nerde?" diyen bir ses işittim,
Çekicimden çıkan sesi dinlerken.
Elbet, hakkım neredeydi?
Kimdeydi?
Alın terim kimler için ağmıştı?
Alev saçan bir ocağññ ateşi
Niçün beni cayır-cayır yakmıştı?
Elbet, niçün tek bir dilim ekmege
Bağlanmıştı yüzyıllarca dileğim?
Saadetler hazırlarken ellere,
Örs başında şu sızlayan bileğim,
Fakat, hayır, bundan sonra bu örsüm,
Bu çekicim, kızıl yanan bu ocak,
Kendi hakkım, saadetim uğrunda
Duşmanımññ ateşiyle boğacak.
Çeliklerden her vuruşta gülleler,
Kıvılcımñlar saçar gücümle,
Niçün benim hakkımñı kaybeden
Duşmanlarım titremesin gücümle?
Elbet, artık bu inleyen, bu yanan,
Bu gürleyen ancak benim kinimdir.
Karşısında bütün cihan titreyen
Şu çekicim- kırılmayan dinimdir!

Esirik

Abdırıga 95ydın, cüralmay,
 Bir cıgıla bir tura, tozga avnay,
 Avuz capmay söğüne din, iman, kitap,
 Silekiyi çıbırıp, til-uyulanmay
 Kan 95ydını mekiyim? Kıp kızıl közü,
 Anlaşılmay mırıldap aytkan sözü.
 Ne tüs kalan ne çıray, ölüday solgan,
 Kömkök bölüp kızargan gülday yüzü!..
 Omürün kömür etsede, içken zehri,
 Ozüne köre bu da zevk, bu da yaşav
 Meyhanede kurusa, manlay teri,
 Besbelli şay tüşüne! Şay kele tav!
 Kanmay içe öletni, kan karlıga,
 Miy aylana, es kete, aç burluga.
 Bu da insan balası, ne de bolsa,
 Sen yarattın, Tanrım, sen yarlıga!
 Kuruözen, 1919

Gariplik

Uzun yıllar – unutulmaz accılar
 Bükti gitti bu bükülmez ilimi.
 Gözde kuvvet, dizde gayret kalmadı,
 Can sağ görmek ister edim ilimi.
 İl kaygısı, kavm-ğardaş asreti
 Yakar, yakar kavurılmış adamı,
 Ayrılıktan, yoksullıktan, ölümünden
 -bu üçünden başka yokmuş yamanı.
 Güneş doğar, yine batar-gün gider,
 Aylar dolar, yıllar dolar-yaş geçer.
 Kısmeti var-bahtiyardır o adam,

Sarhoş

Dolanıyor ayağı, yürüyemiyor,
 Bir yıkıla, bir kalka, toza bulanıyor,
 Ağzını kapatmadan küfrediyor din, iman,
 kitap,
 Salyaları akarak dili dönmüyor.
 Kan çanağı mıdır? Kıp kızıl gözü,
 Anlaşılmıyor mırıldanıp söylediği sözü.
 Ne renk kalmış ne beniz, ölü gibi solmuş,
 Mosmor olup kızarmış gül gibi yüzü.
 Ömrünü kömür etse de içtiği zehir,
 Kendine göre bu da zevk, bu da hayat.
 Meyhanede kurusa alın teri,
 Besbelli öyle düşünüyor, öyle geliyor keyfi!
 Kanmadan içiyor zehri, kan bozuyor.
 Beyni dönüyor, aklı gidiyor, aç
 Bu da insan evladı, ne de olsa,
 Sen yarattın ey Tanrım, sen yargıla!

Gariplik

Uzun yıllar unutulmaz acılar
 Büktü gitti bu bükülmez ilimi.
 Gözde kuvvet, dizde gayret kalmadı,
 Sağ görmek isterdim halkımı.
 Yurt kaygısı, kardeş hasreti
 Yakar, yakar kavururmuş adamı,
 Ayrılıktan, yoksulluktan, ölümünden
 -bu üçünden başka yokmuş yamanı.
 Güneş doğar, yine batar- gün geçer
 Aylar dolar, yıllar dolar –yaş geçer.
 Kısmeti var –bahtiyardır o adam,

Ömrü boyu öz yurtunda süt içer.	Ömür boyu öz yurdunda süt içer.
Âşık garip bile çekmiş degildir	Aşık garip bile çekmemiştir,
Gariplikte men çektiğim çileği.	Gariplikte ben çektim çileyi.
Neyleersin bahtı yaman yigidin	Neylersin bahtı yaman yiğidin
Dinlemekle olmaz emiş dileği.	Dinlemekle olmazmış dileği.
Kerem yandı aslıhannın aşkından,	Kerem yandı aslısının aşkından,
Onın sazi yüzlerce yıl çalınmış.	Onun sazi yüzlerce yıl çalınmış.
Benimki de onun gibi çok çile	Benimki de onun gibi çok çile
Çara yazı yazılan bir alınmış.	Kara yazı yazılan bir alınmış.
Çile, isdiral, azap.	Çile –ızdırıp, azap.

Gitmek İsterim

Gittim, gidiyorum, gitmek isterim,
 Er Türk ocağında tütmeğ isterim
 Ceddimin geçtiğı geniş çöllerde,
 Onun devesini gütmek isterim.
 Babamdan dinledim, dedem kim edi?
 Kimlerle düşmüş, kimlerle kalkmıştı?
 Geçmişin karanlık ülkelerinde
 Angi ocaklarda ateş yakmıştı?
 Kurduğı ocaklar, yaptığı yurtlar,
 Angi bir baykuşlara mesken olmuştur?
 O şanı yigitler, gurbuz erlerden
 O yurtlarda şimdi kimler kalmıştır?
 O tüten ocaklar, o yeşil çöller,
 Niçün tütmez olmuş, niçün solmuştur?
 Yigitsiz boş kalan güzel yurtlara
 Nereden gelmiş de baykuş dolmuştur?
 O adsız-esapsız davar sürüsü
 Angi canavara kurban olmuştur?
 Dedemin kunaylan atlar koşturan
 Meydanlar kimlere meydan olmuştur?..

Gitmek İsterim

Gittim, gidiyorum, gitmek isterim.
 Her Türk ocağında tütmeğ isterim,
 Ceddimin geçtiğı geniş çöllerde,
 Onun devesini gütmek isterim.
 Babamdan dinledim, dedem kimdi?
 Kimlerle düşmüş, kimlerle kalkmıştı?
 Geçmişin karanlık ülkelerinde
 Hangi ocaklarda ateş yakmıştı?
 Kurduğı ocaklar, yaptığı yurtlar,
 Hangi baykuşlara mesken olmuştur?
 O şahin yigitler, gurbüz erlerden,
 O yurtlarda şimdi kimler kalmıştır?
 O tüten ocaklar, o yeşil çöller,
 Niçin tütmez olmuş, niçin solmuştur?
 Yigitsiz boş kalan güzel yurtlara,
 Nereden gelmiş de baykuş dolmuştur?
 O hadsiz, hesapsız davar sürüsü,
 Hangi canavara kurban olmuştur?
 Dedemin küheylan atlar koşturan,
 Meydanlar kimlere meydan olmuştur?

Gittim, gidiyorum, bakmak isterim,
Sönen ocakları yakmak isterim.
Geçtiğim yerlerde er yigit için
Şiirimden bir çelenk yapmak isterim.

Gittim, gidiyorum, bakmak isterim,
Sönen ocakları yakmak isterim.
Geçtiğim yerlerde her yiğit için
Şiirimden bir çelenk yapmak isterim.

Kırım Akkında

Derendir deñiziñ,
Suvuñda — kayık!
Ne güzel adasıñ
Maqtavğa lâyıq!
Yüksektir dağlarıñ,
Serindir avañ.
Bilmeyim, ne vakıt
Bakılır davañ ...
Savarmı tumanıñ
Başıñdan, Çatır-Tav?
Körermi şu künni Menim başım sav?
(1912 s.)

Kırım Hakkında

Derindir denizin,
Suyunda kayık!
Ne güzel adasın
Övgüne layık!
Yüksektir dağların,
Serindir havan.
Bilmiyorum, ne zaman?
Görülür davan...
Savar mı dumanın,
Başıñdan, Çatır dağ?
Görür mü şu gözüm benim başım sağ?
(1912 s.)

Kırım İçün

Ah, ey, yeşil ada, ey, ana yurdu,
Parçalarken seni şimalnın kurdı,
Nerde? Yokmı bugün bir Altın Ordu,
İmdatka koşsun, isterim kana!
Benzeterim seni saçılan “ah” a,
Kuturan dalgalı Bahr-ı Siyâha.
Öksüzün, esirsin de şimale!
İnlersin, fakat dinlegen kana?
Altın destanlı künlerin vardı,
Güneşin bir melek kibi doğardı!
Lakin zulumlarla saçın ağardı,
Menkıbeni yazıp, söyleyen kana?

Kırım için

Ah, ey yeşil ada, ana yurdu,
Parçalarken seni şimalin kurdu,
Nerede? Yok mu bugün bir Altın Orda,
İmdada koşsun, isterim hani?
Benzetirim seni saçılan “ah” a,
Kuduran dalgalı Karadeniz’e.
Öksüzün, esirsin ya şimale!
İnlersin, fakat dinleyen hani?
Altın destansı günlerin vardı,
Güneşin bir melek gibi doğardı!
Lâkin zulümlerle saçın ağardı,
Menkıbeni yazıp, söyleyen hani?

Ey, Vatan, ey, Ana! Uluğsın, uluğ!
 Er köşen kıraman, şeitle dolu
 Bilirim, sendedir cennetin yolu,
 Gidip de oğruna can veren kana?
 1917 Eylül

Kırım Çağaları

Kök karara, cel arta,
 Tolğunlarını kabarta.
 Tanış-tanış cermen kök
 Deren tolup iç tarta.
 Öküne deñiz köpüre,
 Ökürükley, cekire,
 Cerniñ kara betine
 Turmay şap-şap tüküre.
 Artka-artka tartılıp,
 Bir epkinmen oğtala,
 Baş etalmay, soñunda,
 Parçalanıp toğtala.
 Mına şimdi bir kızday
 Sırında sırına,
 Fış-fış yuklay çağınıñ
 Başın castap kırına.
 Kimer eriş baladay
 Urunganda uruna,
 Qatseñ bavı tabılmay,
 Aqıl cetmey sırına.

Kış Kününde Tileğim

Qarlar cavıp ketkeydi,
 Yerni ap-aq etkeydi,
 Kün kızdırıp artından,

Ey Vatan, Ana! Ulusun, Ulu!
 Her köşen kahraman, şeitle dolu
 Bilirim, sendedir cennetin yolu,
 Gidip de uğruna can veren hani?
 1917 Eylül

Kırım Kıyıları

Gök karara, yel arta,
 Dalgalarını kabarta.
 Yavaş yavaş kararan gök
 Deren dolup hiç sığmaz.
 Kederli deniz, köpürse,
 Bağıra bağıra
 Üzüntün kara yüzüne
 Durmadan şap-şap tüküre.
 Hızlı hızlı gel-gitler
 Birlikte sallana,
 Baş edilmeyen, sonunda,
 Parçalanıp dağıla.
 Burada kuzeyli bir kız gibi
 Salına da salına
 Fış-fış yükler kıyısına
 Başın yaslayıp çayırına
 Bazı yaramaz çocuklar gibi
 Uysak da uysak
 Gitsen bağı gidilmez,
 Akıl yetmez sırına.

Kış Gününde Dileğim

Karlar yağıp, giderken
 Yerine bembeyaz ederken,
 Güneş kızdırır ardından,

Buzlar irip bitkeydi.	Buzlar eriyip biterken.
Yeşillenip yapraklar,	Yenilenir yapraklar,
Yeşergeydi topraklar,	Yeşerirdi topraklar,
Şırıl-şırıl akkaydı,	Şırıl-şırıl akardı,
Buzlap kalgan çoqraqlar.	Buzlayan çeşmeler.
Şeñ küneşniñ nurları	Şen güneşin ışıkları
Saçılğaydı yerlerge,	Sarılırdı yerlere,
Türlü çeçek kokuşu	Türlü çiçek kokusu,
Koşulğaydı yellerge.	Yayılırdı rüzgâra,
Toğay boyu o yeller	Çayır boyu o rüzgâr
Yelpir-yelpir eskende,	Hafif hafif eserken
Güzelimniñ yüzünden	Güzelliğin yüzünden
Sıypay berip keçkende,	İkram verip giderken
Men toğaylık içinde	Ben doğallık içinde
Tıgırğaydım, yatkaydım.	Yuvarlanır, yatardım
Kıştan kalgan kaygını,	Kıştan kalma kaygını,
Yüregimden atkaydım.	Yüreğimden atardım
Soñ da kulan çöllerde	Sonra geniş çöllerde
Cuvurğaydım, çapkaydım.	Koşardım
Kar kürtügi astında,	Kar yığını altında,
Coyğan ızım tapkaydım.	Kaybolan izimi arardım.
Avalanıp uçkayda,	Havalanıp uçtuğumda,
Çatırtavnı aşkaydım.	Çatır dağı aşardım.
Keñ Salğırğa koşulıp,	Geniş Salğır' a katılıp
Dört bir yakka taşkaydım.	Dört bir tarafa taşardım.
Bir gürlevik başında,	Bir uğultu başında,
Yırlağaydım yırımni.	Mırıldansaydım şarkımı,
Küldürgeydim, asırlap	Güldürseydim yıllarca
Şu cılağan Kırımni.	Şu ağlayan Kırımı.

Kızıl Bayraq

Kızıl bayrak, kızıl bayrak, dalgalan!

Kızıl Bayrak

Kızıl bayrak, kızıl bayrak, dalgalan!

Kızıl renkin ufuklarda allansın.	Kızıl rengin ufuklarda renklensin.
Seni kören bütün dünya işçisi	Seni gören bütün dünya işçisi
Secde etsin, kucanda canlansın.	Secde etsin, kucağında candansın.
Kızıl bayrak, kızıl bayrak, dalgalan!	Kızıl bayrak, kızıl bayrak, dalgalan!
Şarğa, garpta, ak kuneş doğacak	Doğuda, batıda ak güneş doğdukça
Sana iman iden kuvvet arttıkçe	Sana inanan kuvvet arttıkça.
Dalgaların zalımlağı boğacak	Dalgaların zalimliği boğacak
Kızıl bayrak, kızıl bayrak, dalgalan!	Kızıl bayrak, kızıl bayrak, dalgalan!
Dağlar bile şevke kelsin, uyansın!	Dağlar bile şevke gelsin, uyansın!
Çekmetigim eter artık, zalımlar	Çektiğim yeter artık zalimler
Beriñ aqqım, aqqım die dayansın.	Verin hakkımı, hakkım diye dayansın.
Kızıl bayrak, kızıl bayrak, dalgalan!	Kızıl bayrak, kızıl bayrak dalgalan!
Dolsun deniz –al kan kibi kopirsın!	Dolsun deniz al kan gibi köpürsün!
Mazlum, aqqı keçer kara üzlere	Mazlum, hakkı geçer kara yüzlere
İç durmasun, asurlarce tükirsın	Hiç durmasın, yıllarca tükürsün.
1923c	1923c

Mektepliler Türküsü

Biz oynayık, küleyik,
 Yolda doğru cüreyik,
 Osallıklar kerekmey –
 Tek yahşılık bileyik.
 Esni başka toplayık –
 Biz okuyuk, turmayık
 Cahil kalıp dünyada
 Boynumuznu urmayık.
 Mektep olsun bağçamız,
 Kitap olsun aqçamız,
 Bu ocaktan çıkıkanda –
 Bilgi tolsun bağçamız.
 Çirkin bir şey etmeyik,
 Sögüş nedir bilmeyik,

Mektepliler Türküsü

Biz oynarız, güleriz,
 Yolda doğru yürürüz,
 Kötülükler gerekmez-
 Tek güzellik biliriz.
 Başarayı başka toplarız-
 Biz okuruz, durmayız
 Cahil kalıp dünyada
 Boynumuzu vurmamız
 Okul olsun bahçemiz,
 Kitap olsun paramız
 Bu ocaktan çıkıkanda-
 Bilgi dolsun bahçemiz
 Çirkin bir şey etmeyiz,
 Kavga nedir bilmeyiz,

Oğumağan ballarday –	Okumayan çocuklar gibi
Salp-sul etip cürmeyik!	Sallanıp yürümeyiz!
Barıp evge kirgende,	Gidip eve girerken,
Sokaklarda cürgende –	Sokaklarda yürürken
Oh, balam, dep suqlansın,	Anne-baba görende
Ana-baba körgende.	Ah çocuk, diye imrensin.

“Azat Qırım” gazetasından, 1942

Milletnin Kâbesi

Küntuvuştı beşiğimiz, küntuvuştı
 kabrimiz,
 Cennet kibi o curtları qorçalasın
 tanrımız!

Onuñ öksiz, qaranlıq, hayalatlı kökünde
 Tuvacaqtır bir canq ay, ya bir küneş
 túbünde.

Bu sürgelik qara künler ketken sayın
 tolacaq,

Kün gelecek, onulmağan onğanlıqlar
 bolacaq!

Tuvğan cerdir, bir talay halk qayıp-
 qayıp gelecek,

Taran etip toprağına közcaşların tökecek
 Çünkü onu mübarektir tavi, taşı, toprağı,
 Aqқан suvı bir küzgidir, er mezarı-
 ziyaret.

İç suvundan, "çok şükirler!"- de, Tanrığa
 bir duva et!

Ay, küneş, yıldızlarını, aydın mavi
 kökleri,

Kız ballan meleklerin çağıp tuşken
 tükleri,

Milletin Kâbesi

Doğudur beşiğimiz, doğudur kabrimiz

Cennet gibi o yurtları korusun Tanrımız!

Onun öksüz, karanlık, hayaletli göğünde
 Doğacaktır bir aydınlık ay, ya da bir güneş
 altında.

Bu devamlı kara günler gitmiş gibi
 dolacak,

Gün gelecek, umulmayan mutluluklar
 olacak!

Doğulan yerdir, birtakım halk dönüp-
 dönüp gelecek,

Vurup toprağına gözyaşlarını dökecek,
 Çünkü onun mübarektir dağı, taşı, toprağı,
 Akan suyu bir aynadır, her mezarı ziyareti

İç suyundan, "çok şükür!" de, Tanrı'ya bir
 dua et!

Ay, güneş, yıldızların, parlak mavi gökleri,

Kız çocukları meleklerin uçuşarak düşen
 tüyleri,

Denizleri, yeşil çöli, toğayları, gülleri, Toğaylan tolkunlanıp ese turğan celleri, Bülbüllerin bağçalarda mufılı, canık sesleri	Denizleri, yeşil çölü, tarla kuşları, gülleri, Tarla kuşları dalgalanıp esen yelle, Bülbüllerin bahçelerde üzgün, yanık sesleri
Tıfilasanız, bu tuvğan el unutulğan esleri.	Dinleseniz, bu doğulan halk unutulmuş akılları,
Tatlı-tatlı ayneniler aytar bizge anaday Gönül irip, cürek irip, akar keter Tunaday.	Tatlı tatlı ninniler söyler bize anne gibi Gönül erir, yürek erir, akar gider Tuna gibi.
Er tatarım türbesidir küntuvuşım er yeri, Çünkü anda tuvıp ölgen Altın Ordu erleri.	Her Tatar'ın türbesidir doğunun her yeri, Çünkü orada doğup ölmüş Altın Orda erleri.
Bar aytuvlı zamanları, bar aytuvlı künleri,	Var şöhretli zamanları, var rahat günleri,
Yaki tokken közcaşları, accı yürek munleri-	Yahut döktükleri gözyaşları, acı yürek üzüntüleri,
Kömülgendir o toprakta, İdil, Altay boyunda,	Gömülmüştür o toprakta İdil Altay boyunda,
Yeşil curtta Azav tuzu, bir de Tuna suyunda.	Yeşil yurtta Azak tuzu, bir de Tuna suyunda.
Tatarlarnın bu çerlerde aziz milli kâbesi Şam derdinin cüreklerden ötti köpten avesi.	Tatarların bu yerlerde aziz millî kâbesi Şam derdinin yüreklerden geçti çoktan hevesi.
Garip tatar, turma, cila, kurumasin közcaşın	Zavallı Tatar, durma, ağla, kurumasin gözyaşın
Öz kâbende ıutlu künler köralğaçe bu başım!	Kendi kâbende mutlu günler görene kadar bu başın!

Tatarlıgım

Tatarlıgım tuvğan erim,
Balalıktan süyemen.
Onlar için kop vakıtlar

Tatarlıgım

Tatarlıgım, doğduğum yerim,
Çocukluktan sevdiğim
Onlar için uzun zamandır

Cılay- cana küyemen	Ağlayıp yandığım
Kayda barsam, men koremen	Nereye git sem, gördüğüm
Garip tatar saçılğan	Saçılan garip Tatar
Oz bağında koqlamağa	Kendi bahçesinde koklamaya
Yok bir guli açılğan	Bir gülü yok açılan
Kalteceksiñ, oz bağından	Kovulacaksın öz bahçenden
Öz tilinden pek garip	Öz dilinden pek garip
Lakin kimge aytacaksiñ	Fakat kime söyleyeceksin
Sen bularnı til carıp	Sen bunları dil uçurumunda
Kattı celmen atılğanlar	Sert yere atılanlar
Tavğa, taşka ya carga	Dağa, taş ya uçuruma
Cartı dünya mezar bolğan	Eski dünya mezar oldu
Tatarlıkka, tatarğa	Tatarlığa Tatara
Er mezarın başucunda	Her mezarın baş ucunda
Toқтаp tektim koz cilım	Durdum döktüm göz yaşı
Er birine çıñlarımдан	Her birine ağıtlarımdan
Yasap tiktım baş taşına.	Yaş döktüm baş ucunda
Kol koterip dua ettim Yüreğimden	Kol kaldırıp dua ettim Allah'a
hodayğa	
Uzun, kıtlı omür bersin	Uzun, mutlu ömür versin
Barı oksüz anayğa	Bari öksüz anama.

Türk Yavrusuna

İşte, yavrum, şu kordigiñ al bayrak
Mazlum halknıñ koz yaşıdır, ahıdır,
Asırlarca peltelenmiş, birikmiş,
Kan renkinde tamğan yurek kanıdır.
İşte, yavrum, şu kordigiñ al bayrak
Fakır halknıñ koz bebeği, canıdır.
Akķı içün zindanlarda çürügen,
Şeit olup, olenlerniñ kanıdır.
İşte, yavrum, şu kordigiñ al bayrak

Türk Yavrusuna

İşte yavrum bu gördüğün al bayrak
Mazlum halkının gözyaşıdır, ahıdır.
Asırlarca, söylenmemiş birikmiş,
Kan renginde damgalanmış yürek kanıdır.
İşte, yavrum, bu gördüğün al bayrak
Fakir halkının göz bebeği, canıdır
Hakkı için zindanlarda çürüyen
Şehit olup ölenlerin kanıdır.
İşte, yavrum bu gördüğün al bayrak

Evelleri sürünirdi yerlerde.
 Fakat bugün ta koklerde yükselmiş,
 Şarkta, ğarpda dolaşıyor seferde!
 Elbet, yavrum, şu kordigîñ al bayrak
 Kan ağlayan bir yapraktır tarihtan.
 Bir kığılçım kibi kokke fırlanmış
 Mazlumların kalbindeki yanıktan
 Tabın, yavrum, bayrağıña canıñle,
 Tarihına akkın butün yazılsın!
 Kılıcıñle, kalemîñle, kuçüñle
 Aksızlıkka teren mezar kazılsın!
 Yañı Çolpan, No 1

Vatan Özlemi

Canlar sınık, başlar töben, ölüdayın
 sarğayıp,
 Mañray-mañray cüremiz, bir kızudayın
 mañırayıp.
 Yüz otuz cıl içinde tap negizinden
 cıgılıp,
 Çilday tozdık, darkadık, cat-cav kaldı
 sıgayıp.
 Kaysı taşnı köterip karağanda astında
 Babayımñın bir parça süyeginden bar
 anda.
 Toprağınñın, taşınñın kurbanıman,
 Vatanım,
 Oğurñda tökülsin bir avuççık al kanım!
 Küldirmege yüziñni süye-süye can berip
 Ödeyesem akkınñı, men ne için
 tuvganım?

Önceleri sürünürdü yerlerde
 Ancak bugün göklerde yükselmiş
 Doğuda batıda dolaşıyor seferde.
 Elbet yavrum bu gördüğün al bayrak
 Kan ağlayan bir yapraktır tarihten
 Bir kıvılcım gibi göğe fırlanmış
 Mazlumların kalbindeki yanıktan
 Sarıl, yavrum bayrağına canınla,
 Tarihine hakkınñı bütün yazılsın!
 Kılıcınla, kaleminle, gücünle
 Haksızlığa derin mezar kazılsın.

Vatan Özlemi

Canlar kırık, başlar yukarıda, ölü gibi
 sararıp,
 Meleye meleye dolaşıyoruz, bir kuzu gibi
 meleyerek.
 Yüz otuz yıl içinde ta temelinden yıkılıp,
 Çil gibi ufalandık, dağıldık, yabancı
 düşman kaldı
 Hangi taşı kaldırıp baksan altında
 Babamın bir parça kemiğinden var orada.
 Toprağının, taşının kurbanıyım, Vatanım,
 Uğrunda dökülsün bir avuçcuk al kanım!
 Güldürmek için yüzünü seve seve can
 verip
 Ödemezsem hakkınñı, ben ne için
 doğmuşum?

Anayıma ant içtim yeşil curtka barmağa!

Can tenimden çıkķance, cavdan açuv

almağa!

İstanbul 1915s.

Anneme ant içtim yeşil yurda gitmeye!

Can bedenimden çıkana kadar, düşmandan

hıncımı almaya!

MEHMET NİYAZİYE AİT ŞİİRLER

Akmescit Kız Oca Mektebiniñ Resmî	Akmescit Kız Hoca Okulunun Resmî
Açılış Merasimi Munasebetimen	Açılış Töreni Merasim Münasebetiyle
Bugün bizge bir tarihtir, artsın bonday adımlar...	Bugün bize bir tarihtir artsın böyle adımlar...
Sav bolıñız cıyın yapқан efendiler, hanımlar.	Sağ olun toplanın efendiler hanımlar,
Bo mekteptir curtımıznıñ bir tek ana ocağı,	Bu okuldur yurdumuzun bir tek ana ocağı
Bo mekteptir curtımıznıñ bir tek ana ocağı,	Bu okuldur yurdumuzun bir tek ana ocağı
Kız balağa doğrı, açık eñ şefkatlı kucağı.	Kız çocuğuna doğru, en şefkatli kucağı.
Bo mekteptir, üyretecek bizge ilimni, edepni,	Bu okuldur öğretecek, bize bilgiyi, edebi,
Tatarlıknı köterecek, İsmail Bey Mektebi İsmail Bey kimdir? Aytsın, barmı onı bilmegen?	Tatarlığı yükseltecek İsmail Bey okulu İsmail Bey kimdir? Söylesin var mı onu bilmeyen?
Tatarlıknı köterecek, İsmail Bey Mektebi İsmail Bey kimdir? Aytsın, barmı onı bilmegen?	Tatarlığı yükseltecek İsmail Bey okulu İsmail Bey kimdir? Söylesin var mı onu bilmeyen?
O tuvulmı bizniñ içün köz çaşların silmegeñ?	O değil mi bizim için gözyaşlarını silmeyen?
Ep cılağan, ep acınğan, alay ömrin sarf etken,	Hep ağlayan, hep acıyan bütün ömrünü sarf eden,
Tatarlıknı yüseltecek gayretlermen tüketken...	Tatarlığı yükseltecek gayretlerle tüketen...
O tuvulmı kartnı-caşnı gece-kündüz oqıtқан?	O değil mi yaşlıyı, genci gece gündüz okutan?
O 106ydınız106: korkma, bir kün kelir, barlı bolırsıñ,	O der ki: Korkma bir gün gelir zengin olursun.

Doğrul biraz, aldın cür, tatar qarlı bolırsıñ	Doğrul biraz, önde yürü kazançlı Tatar olursun
Er kes bilir onıñ üyken maqsatların, emelin.	Herkes bilir onun güzel amaçlarını
Belki onıñ soyı kırdı bo mektebin temelin	Belki onun ailesi yok oldu bu okulu kurarken
Bir kıyaştır: nurın çaçқан Yeşil Curtınıñ üstinde,	Bir güneştir nuru saçar yeşil yurdun üstüne,
Uçacaqmız o zaman biz yarında bugün de.	Uçacağız biz o zaman bugün de yarın da
Mektebimiz yaşadıqça, büyük namı yükselsin,	Okulumuz var oldukça adı hep yükselsin,
Bizge nurlı fikirlerden, tirilikler tez kelsin.	Bize açık fikirlerden, dirlikler çabuk gelsin
Bugün bizge bir tarihtir, artsın bonday adımlar.	Bugün bize bir tarihtir, artsın böyle adımlar
Sav bolıñız, cıyın yapқан efendiler, hanımlar.	Sağ olun, toplanın efendiler, hanımlar.

Curt Süygisi

Gülsüm hanım, aruvçe kıız
 İstanbulda tuvğan edi.
 Yaşı boldı altı-yedi.
 Anasından sordı cañğız:
 – Anam, Kıırım kıayday curttır?
 Onda bolğan halk kimlerdir?
 Dedi: – Kıızım, biz tatarmız.
 Kıırım bizniñ curtımızdır.
 Ceri-köki ter-temizdir,
 Kıırında da bizler barmız.

Yurt Sevgisi

Gülsüm hanım, güzel kıız
 İstanbul’da doğdu.
 Yaşı oldu altı yedi
 Annesine sordu can kıız:
 -anne, Kıırım yurdu nerededir?
 Onun halkı kimlerdir?
 Dedi: -kıızım biz Tatarız.
 Kıırım bizim yurdumuzdur.
 Yeri göğü tertemizdir
 Kıırında bizi bekleyen var mı?

Qartanaylar, qartabaylar	Büyükanne, büyükbaba
Bizni kelir dep qaraylar.	Biz geliriz diye beklerler
Bildi Gülsüm Tatarlığım,	Anladı Gülsüm Tatarlığı
Kırım degen curt barlığın.	Kırım denen yurdun varlığını.
Hayalinde onı süydi,	Düşünde sevdi onu
Körmedim dep candı küydi.	Görmedim diye canı yandı.
Mektepte bir arsız bala,	Okulda arsız çocuk,
Ne kızara ne utana,	Ne kızarır ne utanır
Bir kün oğa tatar dedi,	Bir gün ona Tatar dedi
Eriştirdi, eriştirdi,	Alındı küstü
Ağız burın tırıştırdı.	Ağzını buruşturdu.
Başka kızlar küle edi,	Diğer kızlar güldü,
Bo zavallı kıza edi,	Bu zavallı kıza.
Em içinden cana edi.	Hem içinden üzüldü.
Gülsüm totay cılay cılay	Prenses Gülsüm ağlaya ağlaya
Qayttı üyge. Dedi: – Anay,	Gitti eve. Dedi: -anne.
Qayda babam, tez ayt endi!	Babam nerede, hemen söyle şimdi.
Qıçqırıqlap yer tebindi.	Hıçkırıqlarla tekmeledi.
– Ne boldı, şo? Qızım toқта.	Ne oldu kızım?
Qateceksiñ babañnı?	Ne yapacaksın babanı?
Tıñlamaysıñ iç anañnı.	Dinlemiyorsun hiç anneni
– Canım, aytsa, babam qayda?	Canım, söyle babam nerde?
Mektepte bir soysız bala	Okulda bir arsız çocuk
Cüregime ateş sala,	Yüregime ateş saldı
Mağa tatar dep eglene,	Bana Tatar der güler
Tatlı canım örselene.	Beni kızdırır.
O mektepte men oqımam.	O mektepte ben okumam
Sizniñ tutqan colnı qıvmam.	Sizi tutan yolu kovalamam.
Onda bilgi, edep yoğmı?	Orda bilgi, edep yok mu?
Tatarlığın süygen kızğa	Tatarlığı seven kıza
Biz ketiyik curtımızğa.	Biz gidelim yurdumuza.
Curtımızda mektep yoqmı?	Yurdumuzda okul yok mu?

Dobrucadan Sizge Selâm Ketirdim

Bizge Kırım bir çağrım bolsa da
 Köp vaqıtlar bir haber alalmadık...
 Asretlikten közlerge yaş tolsa da
 Yeşil curtka col tabalmadık.
 Soñra tuydık: karanlıklar aşılgan,
 Güzel Kırım yeşillengen, şeñlengen...
 Çatır Tavdan küneş nırı çaçılğan,
 Millet curtta bayram yasap eglengen.
 Mında Tuvğan kartlarımız canlandı,
 “Hanlık” tuyıp süyingenden cılaştı.
 Curt kaygısı çekken caşlar atlandı,
 Caş cigitler, cetken kızlar oynaştı.
 Yüz elli yıl tusnaq kalğan tatarlık
 Sarıp cıyğan “Kök Bayraq”nı köklerde
 Sallandırğan... oh ne aruv şo barlık.
 Bek az evel ayrılğanımız Kırımdan
 Tozalmaymız, kaytacakmız, artık biz
 Kurtarıñız, anlaşılsın bir vatan
 Kardeşleri bolğanımız gerçekten.
 Birleşiyik, biz ölsek de ölmesin
 “Tatar namı” eşitilsin yüksekten.
 Endiden soñ düşman bizni bölmesin.
 Tatarlıknı yaşatacak caşlarğa
 Dobrucadan biñ itiram ketirdim.
 Curt kaygısın çekken kızğa, caşlarğa,
 Aq yürekten taşqan selâm ketirdim.

Dobruca’dan Size Selam Getirdim

Bize Kırım’dan bir çağrım¹³⁴ olsa da
 Uzun zaman bir haber alamadık...
 Hasretlikten gözlere yaş dolsa da
 Yeşil yurda doğru yol bulamadık.
 Sonra duyduk, karanlıklar açılmış,
 Güzel Kırım yeşillenmiş, şenlenmiş.
 Çatır Dağdan güneş nuru saçılmış,
 Millet yurtta bayramını yapıp eğleniyor.
 Burada doğan yaşlılarımız canlandı!
 “Hanlık” duyup sevincinden ağlaştı.
 Yurt kaygısı çeken gençler atlandı
 Genç yiğitler, yetişmiş kızlarla oynaştı.
 Yüz elli yıl tutsak kalmış Tatarlık.
 Sarıp toplamış, gök bayrağı göklere
 Sallandırılmış... Oh ne güzel şu Bayrak;
 Kısa bir zaman önce ayrılmışız
 Kırım’dan
 Dayanamıyoruz döneceğiz artık biz
 Kurtarınız! Anlaşılsın bir vatan!
 Kardeşleri, olduğunuz gerçekten
 Birleşeceğiz, biz ölsek de ölmesek de!
 “Tatar nâmı” işitilsin yüksekten!
 Şimdiden sonra düşman bizi bölmesin!
 Tatarlığı yaşatacak gençlere...
 Dobruca’ dan bin sevgi getirdim
 Yurt kaygısını çeken kıza delikanlılara
 Ak, yürekten taşan Selam Getirdim.

¹³⁴ Çağrım: Uzaklık ölçüsü

Eşitemen	İşitemem
Eşitemen, şo Kırım'da, Kazanda.	İşitemem şu Kırım'da Kazan'da
Orenburgda, Türkistanda, er yaқта,	Orenburg' da Türkistan'da her yerde
Tatarlıknı coytmaq içün tırışkan	Tatarlığı kaybetmemek için çabalayan
Bir kuvet bar. Qolı kanlı, qalbi taş,	Bir kuvvet var, kolu kanlı, kalbi taş...
Bizden tügül şo kuvetke qarışkan.	Bizde değil bu şiddete qarışan.
Köziñni aç, coytılma, ey tatar caş!	Gözünü aç, kaybolma, ey genç Tatar
Abaylayıp cür! Avdarılğan car bolır.	Dikkatli yürü uçuruma devrilme
Köziñni aç! Açık közler bar bolır.	Gözünü aç, açık gözler var olur.
Eşitemen, akmaz bolğan dereler.	İşitemem, akmaz oldu dereler,
Kesek-kesek kanğa tolğan alay cer,	Bölüm- bölüm kanla doldu bütün yer...
Nurlı közler tırnaqlarman oyılğan.	Nurlu gözler tırnaklarla oyulur...
Tatar caşı, iç bonlarga tözilmiy.	Tatar genci, hiç bunlara dayanmaz.
Tatarlıknıñ yıldızları coyılğan.	Tatarların yıldızları kayıp,
Şay bolsada, gene ümit üzilmiy.	Dere olsa da ümit yine yüzülmez
Aldıñnı kör! Çukır capkan qar bolır.	Önünü gör! Yamaç çukur kar olur
Ötkir bolsañ, curtnı sağa yar bolır.	Keskin olsan, yurdun sana yar olur.
Eşitemen, insanlıknı parlağan,	İşitemem, insanlığı parlayan
İnsanlıknı insanlarga carlağan	İnsanlığı insanlığa vurduran
Kara kuvet bilgileri, okuvnı	Kara kuvvet bilgileri, okuyan
Ezgenden soñ, toktatқан aққан suvnı.	Ezilmeye son, durmadan akan suyun
Şo suv bizniñ kanımızdır, tatar caş!	O su bizim kanımızdır genç Tatar
Şo sebepten tüsleri kırmızıdır.	Bu yüzden rengi kırmızıdır.
Emgenleri Ana Curtnıñ kızdır.	Emenleri ana yurdun kızdır.
Kelir bir kün, o kanlarını bir quyaş	Gelir bir gün, o kanlara bir güneş
Coyar. Curtta uzun künler toy bolır.	Kayıp yurttan uzun günler düğün olur
Geçken künni oylap külgen oy bolır.	Gençken gülüp oyna çayır gülünce çayır olur
Şo toylarda, ey siz, tüşken yıldızlar,	Şu düğünlerde ey siz düşen yıldızlar
Sizniñ içün tatarnıñ qartı-caşı	Sizin için Tatarın genci yaşlısı
Tögecekler cılay küle közyaşı,	Dökecekler ağlayıp göz yaşı,
Tüşken tamla qurğan curtnı yaldızlar!	Düşen damla kurar yurdunu yıldızlar.

Kışnıñ Selâmı

Qış kıravman bayğa selâm cibergen,

Degen: Bo cıl biraz erte kelirmen,

Cağarlığın, kiyerligin vaqtında

Köziñ açıp-açıp azır tutsın qatında.

Kırav aytkan: Bo qayday şiydir canım,

Yokmı acuv yoksıllarğa sultanım?

Selâmıñman ep quvanğan barlılar,

Can taşıylar bilesiñmi carlılar?

Qış ökirip degen: Sen sus kırav taz.

Bir selâmman carlı meram añlamaz.

Sen qalırñıñ, olarğa men batarman,

Qarlı, buzlu cavdırır da aytarman.

Şonday beter özü keldi qapıdan,

Alaymız, qaltıraymız qorqıdan.

Merameti azdır colda qondırar,

Eşitmesin... Soñra meni toñdırar.

Ana cavdı! Sert çıraylı beyaz qar.

Mekteplerde öksüz qız bar, bala bar.

Qolı qatқан ayakları qızarğan,

Zavallınıñ beti, menzi morarğan.

Qaravundan añlaşıla: Meramet

İstegeni. Barlı, sen de yardım et:

Qalıñ kiyim kiysin, biraz kımtansın,

Cıllı üyde havfsız catıp bir qansın.

Bay baladay üsti başı caraşıp,

Qışqa külsin közleri cıltıraşıp.

Mars

Qarañğı keçe, tuvmaz kün, qorqılı colda,

Kışın Selamı

Kış kırağı zengine selam gönderir,

Der ki: Bu yıl erken gelirim

Odununu hazırla vaktinde

Gözünü açık hazır tut evinde

Kırağı söyler; bu nasıl şeydir canım?

Yok mu acıman yoksullara sultanım?

Selamınla her zengin sevinir...

Can taşırlar bilmiyor musun fakirler?

Kış sıkıntılı diyen: sen sus kırağı.

Bir selamla fakir isteğini anlamaz,

Sen kalırsın ben batarım onlara,

Karlı, buzlu düşman da söylerim.

Şu gibi kendi keldi kapıdan,

Hepimiz kalkmayız korkudan.

Merhameti azdır yolda koydurur,

İşitemem sonra beni dondurur.

Ana düşman! Sert ifadeli beyaz qar.

Mekteplerde öksüz kız var, çocuk var

Kolu kat ayakları kızarık

Zavallının yüzü morarık

Yüzünden anlaşılıyor merhamet

İsteyeni varlıklı sen de yardım et...

Kalın giysi giyinsin biraz...

Ilık evde tehlikesiz kalsın,

Zengin çocuk gibi üstü başı yakışıp

Kışa gülsün gözleri ışıdayıp.

Mars

Karanlık gece, doğmaz gün, korkulu

yolda

Bilgisiz, oysız algamızı... Col soraymız.

Curt ketken, tusna algamızı biz cat
kolda,

Endiden soñ bir añacaq kün araymız.

Tañ açılsa, kün tuvsa, oñğanlı bolsa...

aruv kelse caşlarğa, bir hanlı bolsa.

Arta arap moñ boldı, uyaş da batan.

Aldımızda körinmiy cilt etken yıldız.

Can acırsız, baş tavsız em çok aratan,

Tañrı ebin taptırğaydı aldı cansız.

Tañ açılsa, kün tuvsa, oñğanlı bolsa...

aruv kelse caşlarğa, bir hanlı bolsa.

Alay halk da tal bolğan bizlerge uşap,

Tırışğan soñ col alıp sıyların tapan.

Cıyılıñız ey caşlar, turmañız arap,

Edil boyun, Or betin aranlı capan.

Tañ açılsa, kün tuvsa, oñğanlı bolsa...

aruv kelse caşlarğa, bir hanlı bolsa.

Cılay cürip kün bolmay, vaıtlar ozmay.

Cürmeseñ colnı öndirmiy köz caşları.

Tatarlıa aralsın; coyılğan Giray,

Curt taralsa da sav bolsın oldaşları.

Tañ açılsa, kün tuvsa, oñğanlı bolsa...

aruv kelse caşlarğa, bir hanlı bolsa.

Meñli Geray Medresesine Marş

Curtımızda ta eskiden ilim yeri tanılğan,

Bilgisiz, düşüncesiz kalmışız yol
soruyoruz

Yurt gitmiş, tutsak kalmışız, bir yabancı
elde,

Şimdiden sonra bir anacak gün bakıyoruz

Tan açılsa, gün doğsa, doğruluk olsa...

Güç gelse gençlere, bir hanlık olsa...

Arkaya bakıp bunaldık, Güneş de batmış

Önümüzde görünmüyor parlayan yıldız

Can ağrısız, baş dağsız hem çok
baktırmış

Tanrı kolaylık sağlasaydı kaldık cansız.

Tan açılsa, gün doğsa, doğruluk olsa...

Güç gelse gençlere, bir hanlık olsa...

Bize benzeyen bütün halk konuştu,

Gayret ettikten sonra yol alıp itibarını
bulmuş

Toplanın ey gençler, bakıp durmayınız,

Edil boyununu, Or tarafını karanlık örtmüş.

Tan açılsa, gün doğsa doğruluk olsa...

Güç gelse gençlere bir hanlık olsa...

Ağlayarak gün olmuyor, vakitler
geçmiyor

Yürümezsen yolu bitirmiyor gözyaşları

Tatarlıa bakılsın: kaybolmuş Giray

Yurt daralsa da sağ olsun arkadaşlar

Tan açılsa, gün olsa doğruluk olsa...

Güç gelse gençlere, bir anlık olsa...

Menli Geray Medresesine Marş

Yurdumuzda ta eskiden ilim yeri diye
bilinen,

Meñli Geray medresesi yükselgen bir ocaqtır.	Menli Geray medresesi yükselen bir ocaktır.
Bilgi nurı Yeşil Curtқа bu ocaqtan saçılğan	Bilginin nuru Yeşil Yurt' a bu ocaktan saçılmış,
Endiden soñ bu nur sönmez: o er vaqıt parlaqtır.	Bundan sonra bu nur sönmez; o her zaman parlaktır.
Ey nur açıl, bir kuyaşday biz yaşlarnı aydınlat!	Ey nur açıl, bir güneş gibi biz gençleri aydınlat!
Tatarlıqnı kurtaracaq bilgilermen ep yaşat!	Tatarlığı kurtaracak bilgilerle hep yaşat!
Caillik kalın perdesin bir kuvvetli el yakında,	Cahilliğin kalın perdesini bir kuvvetli el yakında,
Parça-parça yırtқandan soñ қaranlıqlar açılır.	Parça parça yırttıktan sonra, karanlıklar açılır.
Baykuş susar bu muқaddes Kırımñın er yağında,	Baykuş susar bu mukaddes Kırım'ın her tarafında,
O el bizmiz, bilgimizden oñğanlıqlar saçılır.	O el biziz, bilgimizden mutluluklar saçılır.
Ey nur açıl, bir kuyaşday biz yaşlarnı aydınlat!	Ey nur açıl, bir güneş gibi biz gençleri aydınlat!
Tatarlıqnı yükseltecek bilgilermen ep yaşat!	Tatarlığı kurtaracak bilgilerle hep yaşat!
Tarih bizge atalardan ölmez şanlar taşığan.	Tarih bize atalardan ölmez şanlar taşımış.
Üstimizde Meñli Geray hannıñ üyken namı bar!	Üstümüzde Menli Geray hanın büyük namı var!
O şanlarnı yaşatacaq ordu bizmiz, er zaman.	O şanları yaşatacak ordu biziz, her zaman.
Silâmız maariftir. Bizden zalim, cav kaçar.	Silâhımız maariftir. Bizden zalim düşman kaçar.
Ey nur açıl, bir kuyaşday biz yaşlarnı aydınlat!	Ey nur açıl, bir güneş gibi biz gençleri aydınlat!

Tuznağ alğın tatarlığın bilgilerin ep yaşat!	Tutsak kalan Tatarlığı bilgilerle hep yaşat.
Arkadaşlar! Ğayret-ğayret, tez açılın bahtımız!	Arkadaşlar! Gayret, gayret, çabuk açılın bahtımız!
Yaşav aqqı coytılmasın, öksüz, yoksıl milletin	Yaşama hakkı kaybolmasın, öksüz, yoksul milletin!
Birliğimiz tavsigenden soñ yıkılğın tahtımız.	Bağlılığımız sonra yıkılmış tahtımız.
Ya Rab, tezden sen yarlığa, bizden kesme rahmetin.	Ya rab, kısa zamanda sen merhamet et, bizden kesme rahmetini.
Ey nur açıl! Ey muqaddes kuyaş bizni aydınlat!	Ey nur açıl, bir güneş gibi bizi aydınlat!
Sisli curtnı şeñledir de tatarlığın ep yaşat!!	Sisli yurdu şeñlendir de Tatarlığı hep yaşat!

Men aydayman?

Bir aravda oysız ösken balaman,
 Bir aravda oylana da alaman.
 Balalığım tutsa, külip caynayman,
 artlık eske tüşse, elden yalaman.
 Kün ozğarsam külkilermen diymen de
 Sürek ketmi, muğaya toqtalaman.
 Külgenim de çayna bir küliş, kül bolsın.
 Küle turıp cürekke ot salaman.
 Men ömrimde az küldim, köp cıladım.
 Cılay, cılay, tübinde cal alaman.
 Halknıñ körgen künlerin biz körmedik;
 Körermiz dep, kimerde oylanaman.
 Küydi bavur, aralandı asvetmen;
 Men de şaştım, neçün dertli bolaman?
 Bo dertni men aydan aldım?
 aydayman?

Ben Neredeyim

Bir tarafta öksüz büyüyen çocuğum
 Bir tarafta düşünüp de kalıyorum.
 Çocukluğumun tutarsa gülüp oynuyorum
 İhtiyarlık akla gelirse dinleniyorum
 Gün geçirsem kahkahalarla diyorum da
 Devam etmiyor, incinip, duruyorum
 Güldüğüm de öyle gülüş, olsun
 Gülüp yüreğe ateş koyuyorum
 Ben ömrümde az güldüm, çok ağladım.
 Ağlaya ağlaya sonunda yol aldım,
 Halkın gördüğü günleri biz görmedik;
 Görürüz diye bazen düşünüyorum
 Yandı bağır, karalandı kasvetle:
 Ben de şaştım niçin dertli oluyorum?
 Bu derdi ben nereden aldım?...
 Neredeyim?

Belki, curtsız alğın öksüz balaman!
 Curt degede cüregimden ot ıa.
 Dertim de şo: “Curt!” diye de
 ozğalaman.
 Köstence
 1905 s.

Neçün Süydim

Kırımın çöl betinde,
 Azavın bir çetinde,
 Şırın atlı bir köyde,
 Belki cartı bir üyde
 Babam tuvğan.
 Kıpçakta oynay caynay,
 Ösken emiş kartanay.
 Ketten soğğan, şal örger,
 Şay aruv künler körgen,
 Başın cavlıkman buvğan.
 Kızlar-caşlar kıyaşlap
 Künden alğanlar savlıkı.
 Tañ cerine uşay dep
 Kullangan al cavlıkı.
 Ton cabınıp kart cürger,
 Caş kuşanıp at sürger.
 Tüye macar cekkenler,
 Toylay cıgıp ketkenler.
 Toydan toyğa avuşıp,
 Keday yarge kavuşıp
 Oñanlıkka dalğanlar,
 Yaşav zevkın alğanlar.

Belki yurtsuz kalan Öksüz çocuğum!
 Yurt dendiğinde yüreğimden ateş çıkar.
 Derdim de şu:” yurt diyor ve
 canlanıyorum”

Niçin Sevdim

Kırımın çöl tarafında
 Azav’ın¹³⁵ bir çetin de
 “Şirin” adlı bir köyde
 Belki eski bir evde
 Babam doğmuş!
 Kıpçak’ta oynaya yayıla
 Büyütmüş büyük anne
 Ketten dokumuş, şal örmüş
 Böyle iyi günler görmüş
 Başını mendille sıkıca bağlanmış
 Kızlar, gençler güneşlenip
 Güneşten almış sağlığı
 Tan yerine benziyor diye
 Kullanmış al mendili
 Yaşlı kürk örtünüp dolaşmış;
 Genç at kuşanıp sürmüş.
 Deveyi macar koşmuşlar
 Düğünden çıkıp gitmişler
 Düğünden düğüne geçip,
 Şair yara kavuşup
 İyi günlere dalmışlar...
 Yaşama zevkini almışlar

¹³⁵ Azay: Kırım’da bir çölün adı.

Soğış bolsa davullar	Savaş olsa davullar
Çalğan. Köyler, avullar	Çalmış köyler, köylüler
Tolğan erge, cigitke.	Dolmuş ere yiğide...
Curtnın cavı er itke	Yurdunun düşmanı her köpeğe
Küçlerin bildirgenler,	Güçlerini gösterdiler.
Köteklep siñdirgenler.	Dövüşüp sindirmişler.
Şay bolsada, Kırımıdan	Böyle olsa da Kırım'dan
Ot bastırıp çıkkıanlar.	Ateş bastırıp çıkmışlar
Tüşine kala insan,	Düşünüyor insan;
Neçün curtıtan bıkkıanlar?	Niçin yurttan bıkmışlar
Neçün, neçün çıkkıanlar?	Niçin çıkmışlar
Taşlap zavallı cerni?	Bırakıp zavallı yeri
Ne bolıp talq bolğanlar?	Ne olup ayrılmışlar?
Kim korkutқан erlerni?	Kim korkutmuş erleri?
Kuşnı korkutқан cılan	Kuşu korkudan
Yuvacığın taşlatır.	Yuvasını bıraktırır
Bir kişide pitse kan	Bir kişi de bitse kan
Canın otқа аşlatır.	Canını ateşe atlatır
Kuş bek ince bir dalğa	Kuşu ince bir dala
Konıp duşmannı bekler,	Konup düşmanı bekler
Cüregi de lüpilder,	Yüreği de çarpar
Alğan ölümni alğa.	Almış ölümü önüne
Biz şonlarmız: Tışlarda	Biz şunlarız dışarıda
Curt kayğısın çekemiz.	Yurt kaygısını çekiyoruz
İlerki soğuşlarda	İler ki savaşlarda
Curt dep ölirm'ekenmiz?	Yurt diye ölür müyüz acaba?
Ana, şonday bir duşman	İşte şöyle bir düşman
Yeşik Curtnı talagan,	Yeşil yurdu dağıtmış
Dayanalmay biraz can	Dayanamıyor daha can
Tışқа çığıp cılagan.	Dışarı çıkıp ağlamış
Biz kuş tuvulmız caşlar,	Biz kuş değiliz gençler,
Biz insanmız curtdaşlar.	Biz insanız yurttaşlar,

Biz korkmazmız düşmandan,	Biz korkmayız düşmandan
İnsan korkmaz cılandan.	İnsan korkmaz yılandan
Anaydan eşitken soñ	Anadan duyduktan sonra
Kördim curtımnı süydım.	Gördüm yurdumu sevdim
Toprak koqlap öpken kün,	Toprak koklayıp öptüğüm gün
Yazık! – dep candım küydım.	Yazık diye canım yandım
Köp zamanlar calbardım,	Çok zamanlar yalvardım
Şo bizniñ il cıyılmay,	Şu bizim halk toplanmaz,
Kırımğa şay dep bardım,	Kırım’a öyle diye gittim,
Köz caşlarım tıyılmay.	Gözyaşlarım dinmez.

Oylav

Bizniñ halkқа, talaş barda cav ne kerek?

Turiş, soğış bolmasına tav ne kerek?

“At aylansa qazıǵına” degen qartlar!

Talaşkan soñ barışmaǵa bav ne kerek?

Törem, törem şay muǵaydım
aytalmayman,

Öziñni de muǵayır dep batalmayman.

Biz carlılar anda, mında oy talq boldıq,
Kün körmedik, körermiz dep
catalmayman.

Curt camanǵa qaldı törem, curt camanǵa!

Ketti Kırım, cılay qaldıq em Qazanǵa!

Endiden soñ ne biliyim bolırm'eken,

Kavuşqaydıq biz davkesiz bir vatanaǵa!

Tözüv bolmay ozǵan künni bir oylansaq

Qadir Tañrım! Atay qabrin bir aylansaq!

Birlik bolǵan, bek bolǵan keneşüv men,

Düşünce

Bizim halka birbiriyle kapışmak varken
düşmana ne gerek?

Duruş, savaş olmasına daǵ ne gerek

“At dönerse direǵine” diyen yaşlılar!

Dövüştükten sonra barışmaya baǵ ne
gerek

Beyim böyle kederlendim söylemiyorum

Kendini de kederlenir diye
bırakamıyorum

Biz yoksullar orada buraya ayrıldık

Gün görmedik görürüz diye yatamıyorum

Yurt yamana kaldı beyim yurt yamana

Gitti Kırım aǵladık hem Kazan’a

Şimdiden sonra ne bileyim olur mu acaba?

Kavuşsaydıq bir Kargaşasız bir vatana

Düşünsek düzen olmaz bağımsızlık günü

Ulu tañrım ata kabrine bir dönsek

Toplanmakla birlik olsa konuşulsa,

Ata curtın alacakka bir saylansak!

Ata yurdun alarak bir boşaltsak.

Öz Curtımda Ğaripmen

Öz Vatanımda Ğaribim

Yeşillenmiy, külmiysiñ curt, neçin
tüzsiysiñ?

Yurt, sen niçin yeşillenmiyorsun,
gülmüyorsun, renksizsin?

Akşamlarıñ süs bola, tañ fayız berip
açılmay,

Akşamların sisli oluyor, tan feyz verip
açılmıyor.

Kuşlar çıraysız, çeçeklerden kókı
cayılmay,

Kuşların rengi soluk, çiçeklerden koku
yayılmıyor.

Ah, sanki bir ümitsiz, hasta, güzel bir
kızısiñ!

Ah, sanki ümitsiz, ama güzel bir kızsın.

Yaznı moñlık ozğardı, kış geçti
kaygılarman...

Yazı endişe yolcu etti, kış geçti
kaygılarla.

Men oñğan kün beклиmen, millette
sayılarman.

Ben rahat gün beклиyorum, millete
saygılarımla.

Bir oñğan kün kalbimde oñğan baar
bekliymen.

Bir huzurlu gün, kalbimde huzurlu bir
bahar beклиyorum.

Er tüşte, er örnekte açsın diymen
çeçekler.

Her renkte, her örnekte, açsın diyorum
çiçekler.

Yeşillensin çimenler, çöl, tav, çayır,
terekler.

Yeşillensin çimenler, yol dağ, çayır,
ağaçlar.

Kuşlar ötsin, suvlar aksın bir bonday kün
bekliymen.

Kuşlar ötsün, sular aksın, böyle bir gün
bekliyorum.

Kanat cayıp melekler, tolgınlangan
çöllerde,

Kanat sersin melekler, dalgalanan
kırlarda

Oynaşsınlar periler, özenlerde, köllerde.

Oynaşsınlar periler, nehirlerde, göllerde.

Uçmağımız Yeşil Curt, bayrağımız çeक्सız
kök,

Cennetimiz Yeşil Yurt, bayrağımız açık
mavi.

Bolsın diymen, üstinde alem körmiy zevk
sürsek.

Olsun diyorum üstünde elem görmeden
zevk kursak.

Şanlarıman öginsek, millet bolıp bir
cürsek.

Şanlarıyla önünden millet hâlinde
dolaşsak

Nurlar saçsa yüksekten curtımızğa kök.	Nurlar saçsa yukarıdan yurdumuza gök.
Oh! Ne tatlı tilekler, moñ qalimde	Oh! Ne güzel dilekler, kederli kalimde
yaşattım.	yaşattım.
Curt süygisi can bilip, öz ömrimni	Yurt sevgisini can bilip, eski hayatımı
aşattım.	yaşattım.
Men şay dedim, aylandım, kayttım Ana-	Ben böyle diyorum, döndüm ana vatana.
Vatanga,	
Keldim, kördim. Tavsingen halk	Geldim, gördüm, yorgun halk soğumuş
suvıñan özinden.	kendinden.
Haz yetmey iç bir kimse sözünden	Hazzetmiyor hiç kimse “Millet”, “Vatan”
	sözünden
Qalmasaydı, ya Rabbi, Curt kene de	Kalmayaydı ya rabbi, yurt gene de
camanga	yamana!
Er qalpte bir huzur bar, er köz halkqa ters	Her kalpte bir izin var, herkes hakka ters
qaray,	bakıyor.
Qart caşlıkqa erişken, caş qartlıqnı bek	Yaşlı gençliğe ulaşmış, genç ihtiyarlığı
korlay.	çok horluyor.
Cat tuvulman men sağa, cat qalmadım bir	Yabancı değilim ben sana, yabancı
zaman.	kalmadım hiçbir zaman.
Tiş yerlerde cürsem de sağınp da	Dışarılarda dolaşsam da özlemle ağladım.
cıladım.	
Köp tıntıdım hayalim, cırlaman	Çok serserice dolaştım, hayalini şarkılarla
qarşıladım	karşıladım.
Cılırağan ümitmen taptım tışta dost,	Parıldayan ümitle buldum dışarıda dost,
tuvğan.	akraba,
Öz curtımda garipmen. Öz halqımda	Kendi vatanımda garibim! Kendi
kimsesiz.	milletimin içinde kimsesiz!
Açıl biraz Yeşil Curt, açıl biraz güzel kız!	Açıl biraz Yeşil Yurt, açıl biraz güzel kız!
Köstence	
1920 s.	

Tatar Barmı Dep Sorağanlarğa

Tatar Var Mı, Diye Soranlara

Tatar bar mı dep kim soray? Men barman.	Tatar var mı, diye kim soruyor? Ben varım!
Atın sanın bek tanığan caş tatarman.	Adını, şanını iyi bilen can Tatar'ım.
Türkten özge tuvğanım yoq dünyada.	Türk'ten başka kardeşim yok dünyada.
Türkniñ özi, öz qardaşı Çoŋgarman.	Türk'ün kendisi, kendi kardeşidir.
Millet adım türk bolsada, tarihte	Millet ismim Türk olsa da... tarihte
Şanlı adım tatar, şay dep yazarman.	Şanlı ismim Tatar... böyle diye yazarım
Öz teregin begenmegen soysızlarğa	Kendi ağacını beğenmeyen soysuzlara
Gür davuşman: "Kerekmiysiz!" dep aytarman.	Gür sesle lâzım değılsiniz, diye söylerim
Kelgen keçken hanlıqlarını, barlıqlarını	Gelmiş, geçmiş hanlıkları, varlıkları,
Yoktır, degen qansızlarğa cav bolarman.	Yoktur diyen kansızlara düşman olurum.
Sav bol, aruv millet! Bugün yuklasañ da	Sağ ol, güzel millet, bugün uyusan bile,
Köz yaşıman betiñ sıypap men yantarman.	Gözyaşıyla yüzünü okşayarak ben yazarım,
Talk bolsaqda, halk qatında şüretiñ bar,	Perişan olsan bile millet arasında şöhretin var.
Kün körersiñ sen de halkday itibarman.	Gün gelir görürsün, sen de millet gibi itibar,
Men körmesem savlığımda bonday künler,	Ben görmezsem sağlığımda böyle günler,
Mezarımda: "Tatar qayday?" dep sorarman.	Mezarımda: "Tatar nasıl?" diye sorarım!
"Tatar qayday?" dep sorarman mezarımdan.	"Tatar nasıl?", diye sorarım mezarımda,
Alalmasam yahşı cevap, ah!... Cılarman.	Alamazsam iyi bir cevap, ah... ağlarım.
Telesu	Telesu
Tuna agar...eş toktamay, eglenmiy.	Tuna akar hiç durmadan, dinlenmeden
Asırlarınıñ derdin taşır deñizge,	Asırların derdini taşır denize
İnler bütün insanlknı begenmiy	İnler bütün insanlığı beğenmeden
Ah bo bizge	Ah bu bize

Eglencidir belki oñın halkına	Eğlencedir belki... onun halkına
Kaş vakanın acıları kömilgen	Kaş olayın acıları görülmüş
Kim bilir kaç kişi tübinde	Kim bilir kaç kişi onun dibinde
Batıp ölgen...	Batıp ölmüş.
Celler eser, toktamay ereklerge	Yeller eser durmadan ağaçlara
Çarpar sarargan yaprakları koparır,	Çarpar, sararan yaprakları koparır
Yapraklar man toz cañgız ereklerge,	Yapraklarla bağırır uzaklara
Kök kararır.	Gök kararır
Tuna agar eş eglenmiy, toktamay,	Tuna akar, hiç dinlenmeden, durmadan
Biz toktaldık	Biz durduk
Celler eser yapraklarga karamay	Yeller eser, yapraklara bakmadan
Biz keş kaldık	Biz geç kaldık!
Biz keş kaldık, öñmiy bizniñ colımız,	Biz geç kaldık doğru mu bizim Yolumuz
Neşin yeşil curtka erte cetmiymiz?	Niçin Yeşilyurt'ta erken ulaşmıyoruz
Baylı tuvıl ayağımız, kolımız,	Bağlı değil ayağımız, elimiz
Tek ketmiymiz.	Çabuk gitmiyoruz.

Yeşil Ada Yeşil Ada

Tabiattan, toplanılğan çeçekten,	Tabiattan toplanılmış çiçekten,
Bek tüz bir demetsiñ “Yeşil Ada”!	Çok düz bir demetsin, yeşil ada!
Kimerde bir yapraklarıñ solsa da	Arada bir yaprakların solsa da
Barmı bilmem senday aruv köringen?	Var mı bilmem, senin gibi güzel görünen?
Sanki kudret kolıman işlengensiñ!	Son kudretin eliyle düzenlenmişsin!
Ter-temiz bir avaman beslengensiñ.	Tertemiz bir havayla beslenmişsin,
Deñizlerden sırlar alğan dalgalar,	Denizlerden sırlar alan dalgalar,
Erten, akşam eteklerin öperler.	Sabah akşam eteklerini öperler.
Soñ saygıman o sırlarını serperler,	Sonra saygıyla o sırlarını serperler,
Ondan ülgı alır bağlar, bağçalar!	Ondan yol alır bağlar, bahçeler.
Bir dilbersiñ bizmen gizil tanışkan!	Bir güzelsin, bizimle gizlice tanışan.
Yüksek-yüksek minberlerday tavların,	Yüksek yüksek kürsüler gibi dağların
Üstlerinden kelgen sesni diñleyik,	Üstlerinden gelen sesi dinleyelim.

Oh bek tatlı. Biz de şulay inleyik.	Oh, pek tatlı. Biz de böyle inleyelim.
Derdin ayta, ölilerge savların.	Derdini söylüyor, ölülere sağların.
Hutbe okuy sanki vatan perisi,	Hutbe okuyor sanki Vatan perisi.
Bir ceverday söziniñ er birisi.	Bir cevher gibi, sözünün her biri.
Bo tatlı ses keçken künden bizlerge	Bu tatlı ses geçen günlerden bizlere,
İbret bergen aķıkātler añlata!	İbret verecek hakikatleri anlatıyor.
Menday zayıf ķalplerge söz ķata,	Benim gibi zayıf ķalplilere söz anlatıyor
Diy ki, ğayret kerek endi sizlerge!	Diyor ki, ğayret gerek artık sizlere,
Ğayret ğayday laķırdı? añlamaymız.	Ğayret nasıl sözdür, anlamıyoruz.
Biz yarınıñ bugünden oylamaymız.	Biz yarını bugünden düşünmüyoruz.
Cırlay tura, Sevda Yeri, Uçansuv,	Ağladur Sevda yeri Uçansu,
Süygi yaşıy özenlerde, göllerde.	Sevgi yaşıyor nehirlerde, göllerde.
Meleklerge oynaş yeri çöller de	Melekler için oyun yeri kırlarda
Közleriñmen aķķan suvday sağın kuv!	Gözlerinle akan su gibi, özle, kovala
Yeşil Curtķa, dilberlikler saçılğan.	Yeşil yurda ğüzellikler saçılmış.
Moñlık ketip, nurlı küneş saçılğan.	Sıkıntılar gidip, nurlu ğüneş açılmış

Yeşil Curtķa

Bir caş bala anasız, babasız ķalıp tentise,
 Künsüz ösken çeçekday cañğız bir insan
 bolır.
 Öksizligi bilinmiy erkin tapsa, ķaralsa,
 Tavnı, taşnı cañğıratķan ğür sesli arslan
 bolır.
 Millet de bonday: öksiz, bir kimsesiz
 ezilse,
 Köp turmay cer yüziñde birikmiy talķan
 bolır.
 Ölet kirse, ot tüşse, tınçlık bolıp turğanda,

Yeşil Yurda

Bir küçük çocuk anasız, babasız kalıp
 titrerse,
 Günsüz büyüyen çiçek gibi cansız bir
 insan olur...
 Öksüzlüğü bilmeyerek özgürlüğünü
 bulsa, baksa,
 Dağı taşı inleten hür sesli arslan olur.
 Millette böyle, öksüz, kimsesiz ezilirse
 Çok durmaz yeryüzünde, birleşmeden
 konuşamaz olur.
 Ölüm girerse ateş düşse sakinlik olur
 durunca.

Halk arası tabılmay, ortalıkta kan bolır.	Halkla arası bulunmaz, ortalıkta kan olur
Ya koldaşıp alay kalk bir-birimen	Ya el ele verip bütün halk birbiriyle
baylansa,	bağlansa
Üzilmegen, kopmağan qaviy bir arkan	Üzülmeyen, kopmayan sağlam bir bağ
bolır.	olur.
Millet degen ocak da qardaşıktır:	Millet denen ocak da kardeşliktir insanın,
İnsannın	
Ayrılmağan uruvday er bir tuvğan bolır.	Ayrılmayan soy gibi her biri akraba olur.
Quş uçmağan üstinden, altın saray qapısı,	Kuş uçmaya üstünden, Altın saray kapısı
Ters cel esip cabılsa, tez künde viran	Ters rüzgâr esip örtülse, tez günde viran
bolır.	olur
Vatan da şunday qaralmay, oñgarılmay	Vatan da böyle bakılırsa, onarılmadan
taşlansa,	birakılırsa
Moñlıq berip curtlıqqa, miyavquş qongan	Sıkıntı verip yurtluğa, baykuşun konduğu
bolır.	olur.
Curt qaralsa, millette taqat kelse, soñ	Yurt bakılırsa, millete güç gelirse, sen
bizde,	bizde,
Coyılmamak, yükselmek belki, bir iman	Kaybolmamak, yükselmek belki, bir
bolır.	imam olur
Ah... bek töben qalğanmız	Ah... çok dipte kalmışız karanlıklar
qaranlıklar içinde,	içinde
Oylanmaymız aqaylar, bizge nasıl tañ	Düşünmeyin ağalar bize nasıl tan olur
bolır?	
Kevde yerge cabışkan, millet sınık	Gövde yere yapışmış millet kırık kanat ile
qanatman,	
Talpınsa da uçalmaz, can berip kurban	Çabalasa da uçamaz can verip kurban
bolır...	olur
Men bilmiymen, sorayman, barmı bilgen	Ben bilmiyorum, soruyorum var mı bilen
Qırımnda?	Kırımdan?
Tatarlığı yükselip, qaçan curt oñgan	Tatarlığa yükselip ne zaman yurt
bolır?	düzelmiş olur?

Cürekleri avlıkken, can talaşkan marazmız...	Yürekleri çarpmış, canı paylaşılmayan hastayız.
Bek tırışıp çalışsak, belki bir derman bolır...	Çok didişip çalışsak, belki bir derman olur.
Keç bolsada, aydınız, çalışayık karuvman,	Geç olsa da haydi çalışalım kuvvet ile,
Aksızlığnıñ künleri şulay kapanğan bolır.	Haksızlığın günleri böyle kapanmış olur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SÖZLÜK

(METİNLERDE GEÇEN KELİMELEER SÖZLÜĞÜ)

A

Abaylamaq (абайламакъ): 1.Şaşıırıp kalmak 2. Dikkat etmek

Abdıramaq (абдырмакъ): Telaşa kapılmak, şaşırmak; acele etmek

Avnamaq (авнамакъ): Uzanmak, yuvarlanmak

Acı (аджы): Acı, keder, elem-dert, ağrı

Acımak (аджымакъ): 1.Acımak 2.Merhmet Etmek, 3.Kıyamamak

Acıv (аджув): Acıma, merhamet

Açıv (ачув); Öfke, gazap, hışım

Açıvlanmaq (ачувланмакъ); Öfkelenmek

Adım (адым); Adım

Ağarmaq (агъармакъ): Ağarmak

Ağız tırıştırmak (агъыз тырыштырмакъ): Ağız buruştırmak

Ak (ак): Hak

Akay (акай): 1 Koca, eş 2. Erkek 3. Adam; amca

Aruv II. (арув): İyi güzel, dilber,

Aqmaq (акъмакъ): Akmak

Aq (акъ): Ak, Beyaz

Aq yürek (акъ юрек): Temiz kalp

Ald (алд): Ön, önceki, baştaki, evvel

Alay (алай): Hepsi, toplu, topluca

Alay cer (алай яер): Bütün yer, her yer

Almaq (алмакъ): Almak

Alem (алем): Alem, gökyüzü

Ana (ана): Anne

Añmaq (анмакъ): Anmak, hatırlamak

Añlaşılmaq (анлашылмакъ): Anlaşılmak

Ard (ард): Arka

Aruvşe (арувше): Güzelce

Arsız (арсыв): Edepsiz, terbiyesiz, utanmaz, küstah

Arsız bala (арсыв бала): Küstah çocuk

Aruv I. (арув): Elbet, elbette

Asret (асрет): Hasret

Ateş (атеш): Ateş

Avul (авул): Köy çadır

Avuşmaq (авушмакъ): Hareket etmek, gitmek

Avuz (авуз): Ağız

Ayaq (аякъ): Ayak

Avdarmaq (авдармакъ): Devirmek,

Aylanmaq (айланмакъ): Dolanmak, çevirmek

Aytmaq (айтмакъ): Söylemek, demek

Aytuv (айтув); Söyleme

Aytuv (айтувлу); Söylenen, meşhur

Azır (азыр): Hazır

Azim (азим): Bir işteki engelleri yenme kararlılığı

B

Baar (баар): Bahar

Baht (бахт): Baht, mutluluk

Bahtiyar (бахтийар): Bahtiyar

Bağca (багъджа): Bahçe

Bağlanmaq (багъланмакъ): Bağlanmak

Bala (бала): Çocuk

Barlı (барлы): Zengin, varlıklı

Başka (башка): Başka

Bavur (бавур): Uykuluk, ciğer, karaciğer her biri)

Bay (бай): Zengin

Bayrak (байрак): Bayrak

Beşik (бешик): Beşik

Bet (Бет): 1.Yüz 2.Taraf, Yön, Doğrultu

Bitmek (битмек): Bitmek

Bürümek (бурюмек): Sarmak, örtmek, kaplamak

C

Cahil (джахил): Cahil

Cağar (джагъар): Yakıt odun

Cağarlık (джагъарлык): Kışlık yakıt

Calbarmaq (джалбармакъ): Yalvarmak

Cap (джап): 1.Eğim iniş yamaç 2.çıkış yokuş

Carmak (джармак): Kırmak parçalamak

Cartı (джарты): Eski, harap, eskimiş

Carlı (джарлы): Fakir

Caş (джаш): genç

Caş cigit (джаш джигит): Genç yiğit

Cav (джав): Düşman

Caуmak (джаймакъ): 1.Vazgeçmek 2.Sermek 3.Yaymak

Cer-kök (джер-гөк): Yer-gök

Cetken (джеткен): Yetişkin,

Cellat (желлат): Cellat, zalim, katil

Cenk (джанк): Cenk, savaş

Cıılmaq (джыгылмакъ): Yıkılmak,

Cılan (джылан): yılan

Cıla-(джыла): Ağlamak, gözyaşı dökmek

Cıllı (джылы): Ilık

Cıltıraşmaq (джытырашмакъ): Işıldamak

Cılt I (джылт): Cılt (1. Kitap kapağı. 2.bir eserin ayrı ayrı basılan bölümlerden

Cılt II (джылт¹³⁶): Işılak, ışıltı, ışıntı, parıltı

Cıyılmaq (джйыл йапмакъ): Toplanmak, toplantı

Cılaşmaq (джылашмакъ): Ağlaşmak

Cıymaq (джымакъ): Toplamak

Cıyna (джыйна): Topla

Cıyın (джыйын): Bir araya gelmek

Cıan (джиан): Cihan

Cigit (джигит): Yiğit, atlı, cesur

Cıbermeq (джибермекъ): Göndermek

Coуılmaq (джойтылмакъ): Kaybolmak

Coуtmaq (джойтмакъ): Kaybetmek

¹³⁶ Çağdaş sözlüklerde: parıldı (парылды); ылтірав (йылтырав).

Col (джол): Yol

Curt (джут): yurt, vatan

Curtdaş (джурдаш): Yurtdaş

Cürmek¹³⁷ (джурмек): Yürümek

Cürek (джурек): Yürek, kalp

Ç

Çaçılmaқ (чачылмақ): Saçılmak

Çaçmaқ (чачмақ): Saçmak

Çaqrım (чакърым): Uzunluk ölçüsü

Çalmaқ (чалмақ): Çalmak

Çanaқ (чанақ): Çanak

Çarpmak (чапмак): Karpmak, örtmek

Çayır (чайыр): Çimenlik

Çelik (челик): Çelik

Çeçek (чечек): Çiçek

Çek (чек): Sınır

Çeksiz (чексиз): Kök

Çetin (четин): Çetin, zor. Etmek, çabalamak

Çıbırtmaq (чыбыртмақ): Dökmek

Çirkin (чиркин): Çirkin

Çil (чил): Keklik

Çoқraқ (чокърақ): Çorak

Çöküç (чөкюч): Çekiç

¹³⁷ Çağdaş sözlüklerde: yürmek

Çuķır (чукъыр): Çukur

Çıray (чырай): Kanat

Çıray (чырай): Yüz, Beniz

Çıbırmaķ (чыбырмакъ): 1.saçılmak, dökülmek 2.serpemek, serpmek, saçmak

D

Davul (давул): Davul

Dalmaķ (далмакъ): Dalmak

Dağıtmaķ (дагъытмакъ): Dağıtmak

Davke (давке): Hizmetçi, işçi

Dert (дерт): Dert, Tasa, Sıkıntı

Dere (дере): Dere, ırmak

Derman (дерман): İlaç, deva, merhem

E

Ebin tartıрмаķ (эбин таптырмаķ): kolayını buldurmak

Eglenmek (эгленмек): Eğlenmek, oyalanmak

Eder (эдеп): Eder, görgü kuralı, terbiye

Elbet (элбет): Elbet

Emmek (эммек): Emmek

Endi (энди): Şimdi, hemen

Er (эр): Her, her zaman, genel olarak

Er (эр): Her

Er yeri (эр ери): Her yeri

Eriş (эриш): Alınan, darılğan, kırılğan, surat asan

Erişmek (эришмек): Alınmak, küsmek, gücenmek

Eruv (эрув): Özgürlük

Es (эс): Akıl, hafıza

Eske Tüşmek (эске дюшмек): Aklına düşmek

Eşitmek (эшитмек): İşitmek, duymak

Esirik (эсирик): Sarhoş

Eslemek (эслемек): Farkına varmak çıkarmak; (bayrak) çekmek

Esirmek (эсирмек): Sarhoş olmak

Esni (эсни): Akıl

G

Gürlemek (гурлемек): Gürlemek

Ğ

Ğarb (гъарб): Garp, batı

Ğarip (гъарип): Garip

Ğayret etmek (гъйрет этмек): Gayret

Ğayır (гъайып): Kaup

Ğayret (гъйрет): Gayret, Etmek, çabalamak

H

Hayal (хаял): Hayal, arzu, istek

Halk (халкъ): Halk

Havf (хайф): Tehlikeli

I

Irgat (ыргат): Irgat

İ

İlim (илим): 1.İlim, 2.Bilim, 3.Bilgi

İlik I (илик): İlik

İlik II (илик¹³⁸): İlik, korça

İşçi (ишчи): İşçi

K

Kan bürümek (кан бюрюмек): Kan bürümek

Karuv (карув): Kuvvet, güç

Kay (кай): Hangisi

Keçe (кече): Gece

Keday (кедай): Aşık

Keñ (кенъ): Geniş

Kesek-kesek (кесек- кесек): Bölüm bölüm, kısım kısım

Kıgılcım (кыгылджым): Kıvılcım

Kin (кин): Kin

Kismet (кысмет): Kismet

Kimsesiz (кимесиз): Kimsesi olmayan,

Kor (коп): Çok

Köl (кёл): Göl

Kök (кок): Gök, gökyüzü

Körük (копюк): 1. Köpük 2. Kibirli

Köter-(котер-): [yerden] kaldırmak;

Kötek (котек): 1. Kavga dövüş 2. Kötek

Kötelemek (котеклемек): dövmek, **İnlemek (инълемек):** İnlemek

Kötek atmak (котек атмак): Dayak atmak

Köylü (койлю): Köylü

¹³⁸ Orijinaldeki varyant: ilgeçik (ильгечик)

Köz (козь): Göz

Külmek (кулмек): Gülmek

Küntuvuş (кюнтувуш): Gün doğumu

Küymek (куймек): Yanmak; pişmek

Küymek (куймек): Yanmak, pişmek

Küzgü (кузьгю): Айна

Q

Qabir (къабир): Kabir, mezar

Qaramaq (къарамакъ): Bakmak, görmek, seyir etmek

Qartbaba (къартбаба): Büyükbaba

Qartana (къатана): Büyükanne

Qavuşmaq (къавушмакъ): Kavuşmak

Qartanay (къартанай): bk. Qartana

Qartabay (къартбай) bk. Qartbaba

Qaltırmaq (къалтырмакъ): Titremek

Qara I (къара): Siyah,

Qara II (къара): Yurt, toprak, ülke

Qaramaq (къарамакъ): Bakmak, görmek, seyr etmek

Qarav (къарав): 1.Bakmak 2.yüz

Qart (къарт): Kart, yaşlı, kart

Qart-caş (къарт-джаш): Genç yaşlı

Qartamaq (къартамакъ): İhtiyarlamak

Qartlık (къартлыкъ): İhtiyarlık

Qaranlıq sarmaq (къаранлык ъджапмак): Karanlık örtmek

Qulan (къулан): Geniş; düz

Qulle (къулле): Gülle

Quvanmaq (къуванмакъ): Güvenmek

Qaravullamaq (къаравулламакъ): Beklemek

Qasevet (къасевет): Endişe, üzüntü

Quvmaq (къувмакъ): Kovmak, Çıkarmak, sürgün etmek

Qavi (къави): Sağlam, güçlü

Qayğı (къайгы): Kaygı, üzüntü, keder

Qaytmaq (къаймакъ): Dönmek, geri gelmek

Qıçqırmaq (къычкъырмакъ): Hıçkırmaq

Qıçqırqı (къычкъырыкъ): Hıçkırık

Qırav (кърав): Kırığ

Qızarıq (къызарык): Kızarıq

Qızarmaq (къызармакъ): Kızarmak

Qızarmak (къызармак): Kızarmak

Quyaş (къуйш): Güneş

Qoldaş (къолдаш): Arkadaş

Qorqmaq (къоркъмакъ): Korkmak

Qorqı (къоркъы): Korku

Qorqılı (къокъылы): Korkulu

Qorqı (къоркъ): Korku

Qoqı (къокъы): Koku

Qozgalanmaq (къозгаланмак): Heyecanlanmak

M

Macar I (маджар): Öküz gücü ile hareket eden, tekerlekleri büyük, ön ve arka dingilleri birbirine bağlayan özek ağacı, uzun, çok yük alabilen dört tekerlekli taşıt araba çeşidi

Macar II (маджар): Macar

Maqtav (макътав): Övgü

Maqsat (макъсат): Maksat, amaç

Mañlay (манълай): Alın

Marif (мариф): Eğitim

Maraz (мараз): Hastalık, illet, ağrı

Mazlum (мазлум): Ezilen, Ezilmiş

Mektep (мектеп): Okul, mektep

Menkıbe (менкыбе): Efsane, destan

Mezar (мезар): Mezar

Millet (миллет): Millet, halk

Minber (минбер): Kürsü

Miyin (мийи): Beyin

Miy (мий): Beyin

Moñ (монъ): Gam, keder, üzüntü

Morarmaq (морармакъ): Morarmak

Muğaymaq (мугъаймакъ): İncinmek, Hassasiyet.

Mukaddes (мукаддес): Kutsal, aziz

Muñ (мунъ): Üzüntü, üzülmek

Mübarek (мубарек): Mübarek, kutlu

N

Negiz (негиз): Temel, yapı taşı

O

Osaq (оджакъ): Ocak, ev

Ohşamaq (охшамакъ): Okşamak

Oğrında (огърында): Uğruna uğrunda

Oñğanlıq (онъгъалыкъ): Doğruluk

Oñğan (онъгъан): Başarı, doğru, şans

Ordu (орду): Ordu

Osal I (осал): Kalitesiz kötü işe yaramaz

Osal II (осал): Tembel

Ot (от): Ateş, alev

Oynaşmaq (ойнашмакъ): Oynaşmak

Oy (ой): 1. Akıl 2. Fikir, düşünce

Oymaq (оймакъ): Oymak

Oyılmaq (ойылмакъ): Oyulmak

Ozmaq (озмакъ): Geçmek, geride Bırakmak.

Ö

Öğünmek (огинмек): Öğünmek gururlanmak

Ögrenmek (огренмек): Öğrenmek

Ömür (омюр): Ömür

Örmek (орьмек): Örmek

Öskmek (осьмек): Yetişmek, gelişmek bitmek, boylanmak; Büyümek; yaşı artmak

Örselenmek (орьселенмек): 1.yüpürmek 2. Örselenmek 3. Zedelenmek

Ötmek (отмек): Ötmek

Ötkür (отъкюр): Keskin

Özen (озен): Irmak nehir

P

Panca (панджа): Pençe (yırtıcı hayvanların ön ayaklarının tırnakları)

Parlak (парлак): Parlak

S

Saadet (саадет): Saadet, Mutluluk

Salmaq (салмакъ): Salmak

Sarf etmek (сарфэтмек): Sarf etmek,

Sarmaq (сармакъ): Sarmak,

Sarıp sıymaq (сарып джымакъ): Sarıp toplamak

Sav (сав): Diri, canlı, sağ

Sayın (сайын): Sayın

Savlıq (савлық): Sağlık

Senek (сенек): Çatal, Dirgen, Yaba

Sınıq (сыныкъ): Kırık

Sıtmaq (сытмакъ¹³⁹): Ezmek, Kırmak

Sıy (сый): İkram, ziyefet

Sıyратmaq (сыйпамакъ): Okşamak, sıvazlamak

Sızmaq (сызмакъ): Sızmak

Sızı I (сызы): romatizma

Sızı II (сызы): ketikül (tırnak etrafındaki deri)

Sızlamaq (сызламакъ): Sızlamak

Silmek (силмек): Silmek

Silekey (силекей): Tükürük salya

Soğış (согыш): Cenk muharebe harb

Sormaq (сормакъ): Sormak

Sögünç (сөгюнч): Sövmek

¹³⁹ Çağdaş sözlüklerde: sıtmaq (сытмакъ) 1.yumurta kırmak 2. Somurtmak, surat asmak, kaşlarını çatmak

Sögüşmek (сөгюшмек)¹⁴⁰: sövüşmek

Sökmek (сөкмек): Sökmek

Suv (сув): Su

Sükûnet (сукунет): Sakinlik, sessizlik

Sürmek (сюрмек): Sürmek

Sürek I: süren, devam eden zaman

Sürek II: 1.tavını bulmuş toprak. 2. Satmmak için pazara götürlüne hayvan sürüsü.

Sürek III: ateş küreği

Süymek (суймек): Sevmek

Süyünmek (суйунмек): Sevinmek

Süyek (сюек): Kemik

Sürgekli (сургекли): Sürekli

Süygi (суюги): Sevgi

Ş

Şaşmaq (шашмакъ): Şaşmak,

Şulay (шулай): Şöyle, öyle, böyle

Şarg (шарг): Doğru

Şay (шай): Öyle, böyle

Şaşıрмаq (шашырмакъ): Şaşırmak

Şefqat (шефкъ): Şefkat, merhamet,

Şenlenmek (шенленмек): Şenlenmek

Şimal (шималь): Şimal, kuzey

T

¹⁴⁰ Daha doğru şekli: söğüşme (сөгюшме); çağdaş sözlüklerde қавға (къавгъа).

Taqat (такъат): Takat, güç, kuvvet

Talay (талай): Kalabalık

Talkmak (талмакк): Konuşmak

Talaş (талаш): Telaş

Tamla (тамла): Damla

Tañ (танъ): Tan, şafak

Tар (тап): İz

Tармақ (тапмакъ): Bulmak

Taran (таран): Koçbaşı; dz. Mahmuz; as. Mahmuzlama

Taran etmek (таран этмек): Vurmak, Vurarak Delmek

Taralmaқ (таралмакъ): daralmak, küçülmek

Tarih (тарих): Tarih

Tuymaq (туймакъ): Duymak, işitmek

Tügül (тугул): Değil, yok

Tübünde (тюбюнде): Altında

Tüs (түс): Renk

Tav (тав): Dağ

Tebinmek (тебинмек): Tepinmek

Terek (терек): Ağaç

Tıñlamaq (тыньламакъ): Dinlemek

Tırıştırmaq (тырыштырмак); Buruşturmak

Tırışmaq (тырышмакъ): Çabalamak, çalışmak, gayret etmek

Tırnaq (тырнакъ): Tırnak

Toñmaq (тонъмакъ): Donmak

Tilim (тилим): Dilim

Tilek (тилек): Dilek

Tolqun (толкъун)¹⁴¹: 1. Dalga, 2. Dalga çatlaması; dalgalanma

Totay (тотай): 1. Çok güzel, çekici bir kız, prenses 2. totay (kadın ismi)

Toqtamaq (токътамакъ): durmak

Toy (той): Düğün

Töben (тёбен): Kederli, hüznü; başı

Tözmek (тёзмек): Dayanmak, sabretmek, katlanmak; çekmek

Turmaq (турмакъ): Durmak, kalmak,

Tutsak (тутсак): Tutsak, hapis

Tuvmaq (тувмакъ): Doğmak

Tuvul (тувыул): Değil, yok

Tüş (тюш): Düş, rüya

Tüşmek (тюшmek): Düşmek

Tüzsiz (тузсиз): Renksiz

Tüye (тюйе): Deve

Tübün (тубун): Altında

Tükenmek (тюкенmek): Tükenmek

U

Uçmaq (учмакъ): Uçmak

Urs (урс): Örs, çekiç

Uşamaq (ушамакъ): Benzemek

Utanmak (утанмакъ): Utanmak

Ü

¹⁴¹ Çağdaş sözlüklerde: dalğa (далгъа).

Ümit (умит) ümit etmek

Üstün (устюн): Üstün

Üy (уй): Ev

Üyken (уйкен): Büyük

Üyret- (уюрет-): 1.Öğretmek 2.Okutmak

V

Viran (виран): viran, harap, yıkık,

Y

Yan (ян): Yan, taraf

Yaki (яки): Veya yahut

Yaq (яг): Yan, taraf, kenar

Yar (яр): Uçurup, tepe

Yar (яр) Yar, sevgili

Yaşamaq йашамакъ Hayatta kalmak,

Yavlıq (явлыкъ): Mendil

Yel (ел): Rüzgâr.

Yeñmek (енъмек): Kazanmak

Yürek (юурек): Yürek, kalp

Yoqsıl (ёокъсыл): Yoksul

Z

Zavallı (заваллы): zavallı

Yeşillenmek (йешилленмек): yeşillenmek

Zevq sürmek (зевкъ сюрмекъ): Zevk sürmek

Zevq (зевкъ): Zevk, sefa

Zulum (зулум): Zulüm

ORİJİNAL ŞİİR METİNLERİ

ŞEVKİ BEKTÖREYE AİT ŞİİR METİNLERİ

АКЪКЪЫМ ИЧЮН

Эр шей дерин уйкъуларда ятарды,
 Кундюзини геджесине къатарды,
 Зулум акъкъын панджасында тутарды,
 Уяндым да:— Акъкъым!— дие багъырдым.
 Еллер алды, дагълар кести сесими,
 Азмим иле енъдим бутюн ясымы,
 Шашырмадан огрендигим дерсими:
 — Акъкъым! Акъкъым! Акъкъым!— дие
 багъырдым.
 Бир кунь олды, къан бурюди эр ери;
 Эп дагъытты ятагъындан эрлери.
 Къалмыш экен бен ялынъыз серсери,
 Ене:— Акъкъым! Акъкъым!— дие багъырдым.
 Дагълар атеш, ерлер атеш къусаркен,
 Желлят эллер мазлумлары асаркен,
 Акъ — акъ экен, къоркъар киби сусаркен,
 Бен сусмадым: — Акъкъым!— дие багъырдым.
 Денъиз джошты, далгъаланды дагъ киби;
 Дагъ ириди къаршысында ягъ киби,
 Кок къапанды устюме бир агъ киби, Тюптен ене:
 — Акъкъым!— дие багъырдым.
 Гурь сесимден бутюн барлыкъ инъледиди,
 Эр шей сусти, ферьядымы динъледиди,
 Дедим инсан, залым инсан чынълады:
 — Акъкъымы, ах, акъкъым!— дие багъырдым.ф

АЙТ, ЧАТЫРТАВ!

Айт, Чатыртав, сырынъы, чокъмы дердинъ?

Бекчисисинъ бу ерде бир къудретнинъ.

Сюйрип чыкътынъ коклерге, акъ булуткъа,

Танышсынъ сен бу эски, оксюз юрткъа.

Коп яшадынъ, коп корьдинъ, коп чектинъ белък

Сен бир тильсиз тарихсынъ — энъ эвельки.

Нелер отти башынъдан, коп яшынъдан,

Къайсы изни сорайым акъ ташынъдан?

Агъач кесип тавынъдан юртлар къургъан,

Кимди сенде бурунъгы иш буюргъан?

Козъ яшынъмы башынъда агъаргъан туман?

Язда, къышта мунъсиреп, бюркюреп тургъан.

Башынъ, сачынъ агъаргъан, не кедер корьдинъ?

Къайдай къайгъы, къай дертмен дертленип юрдинъ?

Къай булутлар къарартып, юрегинъ якъты?

Къай къолларман силинди башынънынъ бахты?

Ким балталап тавынъны якъып йыкъты?

Къуртборюнъни ким къыстап, таргъа тыкъты?

Юрегинъде от бармы, тютюнинъ чыкъа?

Эрувинъ ёкъмы кенъ кокте, не джанынъ сыкъа?

Кунътувуштан кочъ этип, тобенъден отъкен,

Кольгенъе къонып, коп вакъыт тынышлап кеткен.

Битсин дердинъ, тюкенсин, бир нефес ал,

Меним дертли халкъымнынъ багърында къал!

ДЕМИРДЖИНИНЪ ОЧЫ

Буюк челик чёкючимнинъ алтында

Демир урсым инъым-инъым инълеркен,

«Акъкъынъ нерде?»— деген бир сес эшиттим,

Чёкючимден чыкъкъан сеси динълеркен.

Эльбет, акъкъым нерде эди?

Кимде эди?

Манълай терим кимлер ичюн акъмышты?

Алев сачан бир оджагъынъ атеш

Ничюн бени чыйыр-чыйыр якъмышты?

Эльбет, ничюн тек бир тилим экмеге

Багъланмышты асырларджа тилегим?

Саадетлер азырларкен иллере,

Урс башында шу сызлаян билегим.

Факъат, хайыр, бундан сонъра бу урсым,

Бу чёкючим, кызыл янан бу оджакъ,

Кенди акъкъым, саадетим огърунда

Душманымны атеш-кинле богъаджакъ.

Челиклерден эр урушта къуллелер,

Къыгъылчымлар фырланыркен кучюмле,

Ничюн беним акъкъымны гъайып иден

Душманларым титремесин уджюмле?

Эльбет, артыкъ бу инълеен, бу янан,

Бу гурълеен оджакъ беним кинимдир.

Къаршысында бутюн джиан титреен

Шу чёкючим — кырылмаян динимдир!

(1919 с.)

ГЪАРИПЛИК

Узун йылар — унутылмаз аджджылар

Букти гитти бу букульмез илими.

Гозьде кьуввет, дизде гъайрет кьалмады,

Джан сагъ горьмек истер эдим илими.

Иль къайгысы, къавм-къардаш асрети

Якъар, якъар къавурылмыш адамы,

Айрылыкътан, ёкъсуллыкътан, олюмден

— Бу учюнден башкъа ёкъмыш яманы.

Гунеш догъар, йине батар — гунъ гидер,

Айлар доллар, йылар доллар — яш гечер.

Къысмети вар — бахтиярдыр о адам,

Омрю бою озь юртунда сют ичер.

Ашыкъ Гъарип биле чекмиш дегильдир

Гъарипликте мен чектигим чилеги.

Нейлеерсинъ бахты яман йигидин

Дилемекле олмаз эмиш дилеги.

Керем янды Аслыханнынъ ашкъындан,

Онынъ сазы юзлердже йыл чалынмыш.

Бенимки де онун гиби чокъ чиле

Къара язы язылан бир алынмыш.

Чиле — истирал, азап.

ГИТМЕК ИСТЕРИМ

Гиттим, гидиёрум, гитмек истерим,
 Эр Тюрк оджагында тютмек истерим,
 Джеддимин гечтиги кениш чёллерде,
 Онунъ девесини гутмек истерим.
 Бабамдан динъледимч дедем ким эди?
 Кимлерле дюшмюш, кимлерле къалкъмышты?
 Гечмишин къаранлыкъ улкелеринде
 Анги оджакъларда атеш якъмышты?
 Къурдугъы оджакълар, яптыгъы юртлар,
 Анги бир байгъушлара мескен олмуштыр?
 О шаны йигитлер, гурбуз эрлерден
 О юртларда шимди кимлер къалмыштыр?
 О тютен оджакълар, о ешилъ чёллер,
 Ничюн тютмез олмуш, ничюн солмуштыр?
 Йигитсиз бош къалан гузель юртлара
 Нереден гельмиш де байгуш долмуштыр?
 О адсыз-эсапсыз давар сюрюси
 Анги джанавара къурбан олмуштыр?
 Дедемин кунайлан атлар къоштуран
 Мейданлар кимлере мейдан олмуштыр?..
 Гиттим, гидиёрум, бакъмакъ истерим,
 Сёнен оджакълары якъмакъ истерим.
 Гечтигъим ерлерде эр йигит ичюн
 Шиirimден бир челенк япмакъ истерим.

БАТАН ОЗЬЛЕМИ

Джанлар сыныкъ, башлар тобен, олюдайын

саргъайып,

Манърай-манърай джуремиз бир къозудайын

манърайып.

Юз отуз джыл ичинде тап негизинден джыгъылып,

Чильдай тоздыкъ, даркъадыкъ, джат-джав къалды

сыгъайып.

Къайсы ташны котерип, къарагъанда астына,

Бабайымнынъ бир парча сюегинден бар анда.

Топрагъыннынъ, ташыннынъ къурбаныман,

Ватаным,

Огъурынъда тѣкюльсин бир авуччыкъ ал къаным!

Кульдирмеге юзюнъни сую-сую джан берип

Одемесем акъкъыннынъ, мен не ичюн тувгъаным?

Анайыма ант ичтим ешилъ джурткъа бармагъа,

Джан тенимден чыкъкъандже джавдан ачув алмагъа.

Истанбул, 1915 с.

Озьлем — асретлик.

КЪРЫМ ДЖАГЪАЛАРЫ

Кок къарара, джель арта,

Толкъунларны къабарта.

Тыныш-тыныш джермен кок

Дерен толып ич тарта.

Окюне денъиз, копюре,

Окюрюклей, джекире,
 Джернинъ къара бетине
 Турмай шап-шап тюкюре.
 Арткъа-арткъа тартылып,
 Бир эпкинмен окътала,
 Баш эталмай, сонъунда,
 Парчаланып токътала.
 Мына шимди бир кыздай

Сырынгъанда сырына,
 Фыш-фыш юкълай джагъанынъ
 Башын джастап кырына.
 Кимер эриш баладай
 Урунгъанда уруна,
 Къатсенъ бавы табылмай,
 Акъыл джетмей сырына.

(1922 с.)

КЪРЫМ АКЪКЪЫНДА

Дерендир денъизинъ,
 Сувунъда — къайыкъ!
 Не гузель адасынъ
 Макътавгъа ляйыкъ!
 Юксектир дагъларынъ,
 Сериндир аванъ.
 Бильмейим, не вакъыт
 Бакъылыр даванъ...

Савармы туманынъ

Башынъдан, Чатыр-Тав?

Корерми шу кунни Меним башым сав?

(1912 с.)

КЪЫШ КУНЮНДЕ ТИЛЕГИМ

Къарлар джавып кеткейди,

Ерни ап-акъ эткейди,

Кунъ кыздырып артындан,

Бузлар ирип биткейди.

Ешилленип япракълар,

Ешергейди топракълар,

Шырыл-шырыл акъкъайды,

Бузлап къалгъан чокъракълар.

Шенъ кунешнинъ нурлары

Сачылгъайды ерлерге,

Тюрлю чечек къокъусы

Къошулгъайды еллерге.

Тогъай бою о еллер

Ельпир-ельпир эскенде,

Гузелимнинъ юзюнден

Сыйпай берип кечкенде,

Мен тогъайлыкъ ичинде

Тыгъыргъайдым, яткъайдым.

Къыштан къалгъан къайгъыны,

Юрегимден аткъайдым.

Сонъ да кьулан чёллерде
 Джувургъайдым, чапкъайдым.
 Къар куртюги астында,
 Джойгъан ызым тапкъайдым.
 Аваланып учкъай да,
 Чатыртавны ашкъайдым.
 Кенъ Салгъыргъа кьошулып,
 Дёрт бир якъкъа ташкъайдым.

Бир гурьлевик башында,
 Йырлагъайдым йырымны.
 Кульдюргейдим, асырлап
 Шу джылагъан Къырымны.

КЪЫЗЫЛ БАЙРАКЪ

Къызыл байракъ, Къызыл байракъ, далгъалан!
 Къызыл ренкинъ уфукълада аллансын.
 Сени корен бутюн дюнья ишчиси,
 Седжде этсин къучакъда джандансын.
 Къызыл байракъ, Къызыл байракъ, далгъалан!
 Шаргъта, гапта, акъ кунеши догъаджак
 Санъа иман иден кьует арттыкъче
 Далгаъларынъ залымлагы согъаджакъ
 Къызыл байракъ, Къызыл байракъ, далгъалан!
 Даглар биле шевкъе келсин уянсын
 Чекметигим етер артикъ завылар
 Беринъ акъкъым акъкъым дие баянсын

Къызыл байракъ, Къызыл байракъ,далгъалан!

Джслун денъиз –ал къан киби копирсин

Мазлум акъкъы кечер къара юзьлере

Ичдурмасунасурладжетюкирсин

1923с

ТАТАРЛЫГЫМ

Татарлыгым,тувгъан ерим,

Балалыкътан суемен.

Онлар ичюн коп вакъышлар

Джсылай-джсана куемен

Къайда барсам, мен коремен

Гърип татар сачылгъан

Озь багъында къокъламагъа

Ёкъ вир гули ачылгъан

Къалытеджесинъ,озь ваъындан

Озь тишин пек гърип

Лякин кимге айтджакъсынъ

Сен вуарны тиль джсаып

Къатты джелъмен атылгъанлар

Тавгъа, ташкъа я джаргъа.

Джарты дюнья мезар болгъан

Татарлыккъа, татаргъа

Эр мезарнынъ баш уджунда

Токътап тѣктим козь яишым

Эр бирине чынъларымдан

Ясан тиктим баш ташын

Къол котерип дуа эттим

Юрегимден худайгъа

Узун, къутлы омюр берсин

Бары оксюз аийгъа!

ТЮРК ЯВРУСЫНА

Иште, яврум, шу кордигинъ ал байракъ

Мазлум халкънынъ коз яшыдыр, ахыдыр,

Асырларджа пельтеленмиш, бирикмиш,

Къан ренкинде тамгъан юрек къаныдыр.

Иште, яврум, шу кордигинъ ал байракъ

Факъыр халкънынъ коз бебеги, джаныдыр.

Акъкъы ичюн зинданларда чюрюген,

Шеит олып, оленлернинъ къаныдыр.

Иште, яврум, шу кордигинъ ал байракъ

Эвеллери сюрюнирди ерлерде.

Факъат бугун та коклерде юксельмиш,

Шаркъта, Гъарпта долашыюр сеферде!

Эльбет, яврум, шу кордигинъ ал байракъ

Къан агълаян бир япракътыр тарихтан.

Бир къыгъылчым киби кокке фырланмыш

Мазлумларнынъ къальбиндеки яныкътан.

Табын, яврум, байрагъынъа джанынъле,

Тарихына акъкъын бутюн язылсын!

Къылычынъле, къалеминъле, къучюнъле

Акъсызлыкъкъа терен мезар къазылсынъ!

«Аты тез чектиринъ бинек ташына,

Къамчыйы астырынъ эгер къашына,

Урьметен, оджанынъ яшы башына,

Эгерленъ атымы бинесим гельди.

Джигит мейданына гиресим гельди»,—

МЕНМЕТ NİYAZİYE AİT ŞİİR METİNLERİ

АКЪМЕСДЖИТ КЪЫЗ ОДЖА МЕКТЕБИНІНЪ РЕСМІЙ АЧЫЛЫШ МЕРАСИМИ МУНАСЕБЕТИМЕН

Бугунъ бизге бир тарихтыр, артсын бондай адымлар...

Сав болынъыз джыйын япкъан эфендилер, ханымлар.

Бо мектептир джуртымызнынъ бир тек ана оджагъы,

Къыз балагъа догъры, ачыкъ энъ шефкъатлы къуджагъы.

Бо мектептир, уйретеджек бизге илимни, эдепни,

Татарлыкъны котереджек, Исмаил бей Мектеби

Исмаил бей кимдир? Айтсын, бармы оны бильмеген?

О тувулмы бизнинъ ичюн козь джашларын сильмеген?

Эп джылагъан, эп аджынгъан, алай омрин сарф эткен,

Татарлыкъны юксельтеджек гъайретлермен тюкеткен...

О тувулмы къартны-джашны гедже-кунъдиз окъыткъан?

О дегендир: къоркъма, бир кунъ келир, барлы болырсынъ,

Догърыл бираз, алдын джуръ, татар къарлы болырсынъ

Эр кес билир онынъ уйкен макъсатларын, эмелин.

Бельки онынъ сойы къурды бо мектебин темелин.

Бир къуяштыр: нурын чачкъан Ешилъ Джуртынынъ устинде,

Учаджакъмыз о заман биз ярын да, бугунъ де.

Мектебимиз яшадыкъча, буйик намы юксельсин,

Бизге нурлы фикирлерден, тириликлер тез кельсин.

Бугунъ бизге бир тарихтыр, артсын бондай адымлар.

Сав болынъыз, джыйын япкъан эфендилер, ханымлар.

ДЖУРТ СЮЙГИСИ

Гульсюм ханым, арувче къыз

Истанбулда тувгъан эди.

Яшы болды алты-еди.

Анасындан сорды джанъгъыз:

– Анам, Къырым къайдай джурттыр?

Онда болгъан халкъ кимлердир?

Деди: – Къызым, биз татармыз.

Къырым бизнинъ джуртымыздыр.

Джери-коки тер-темиздир,

Къырымда да бизлер бармыз.

Къартанайлар, къартбабайлар

Бизни келир деп къарайлар.

Бильди Гульсюм татарлыгъын,

Къырым деген джурт барлыгъын.

Хаялинде оны сюйди,

Корьмедим деп джанды куйди.

Мектепте бир арсыз бала,

Не къызара, не утана,

Бир кунъ огъа татар деди,

Эриштирди, эриштирди,

Агъыз бурын тырыштырды.

Башкъа къызлар куле эди,

Бо заваллы кыза эди,

Эм ичинден джана эди.

Гульсюм тотай джылай джылай

Къайтты уйге. Деди: – Анай,

Къайда бабам, тез айт энди!

Къычкъырыкълап ер тебинди.

– Не болды, шо? Къызым токъта.

Къатеджексинъ бабанъны?

Тынъламайсынъ ич ананъны.

– Джаным, айтса, бабам къайда?

Мектепте бир сойсыз бала

Джурегиме атеш сала,

Магъа татар деп эглене,

Татлы джаным орьселене.

О мектепте мен окъымам.

Сизнинъ туткъан джолны къувмам.

Биз кетийик джуртымызгъа.

Онда бильги, эдеп ёкъмы?

Татарлыгъын сюйген къызгъа

Джуртымызда мектеп ёкъмы?

ДОБРУДЖАДАН СИЗГЕ СЕЛЯМ КЕТИРДИМ

Бизге Къырым бир чакърым болса да

Коп вакъытлар бир хабер алалмадыкъ...

Асретликтен козьлерге яш толса да,

Ешилъ джурткъа джол табалмадыкъ.

Сонъра туйдыкъ: къаранлыкълар ашылгъан,

Гузель Къырым ешилленген, шенълеген...

Чатыр Тавдан кунеш нуры чачылгъан,

Миллет джуртта байрам ясап эгленген.

Мында Тувгъан къартларымыз джанланды,

«Ханлыкъ» туйып сюйингенден джылашты.

Джурт къайгъысы чеккен джашлар атланды,

Джаш джигитлер, джеткен къызлар ойнашты.

Юзь элли йыл туснакъ къалгъан татарлыкъ

Сарып джыйгъан «Кок Байракъ»ны коклерде

Салландыргъан... ох не арув шо барлыкъ...

Бек аз эвель айрылгъанмыз Къырымдан

Тозалмаймыз, къайтаджакъмыз, артыкъ биз

Къуртарыныыз, анлашылсын бир ватан

Къардешлери болгъанымыз герчектен.

Бирлешийик, биз ольсек де ольмесин

«Татар намы» эшитильсин юксектен.

Эндиден сонъ душман бизни больмесин.

Татарлыкъны яшатаджакъ джашларгъа

Добруджадан бинъ итирамыз кетирдим.

Джурт къайгъысын чеккен къызгъа, джашларгъа,

Акъ юректен ташкъан селям кетирдим.

ЭШИТЕМЕН

Эшитемен, шо Къырымда, Къазанда.

Оренбургда, Тюркистанда, эр якъта,

Татарлыкъны джойтмакъ ичюн тырышкъан

Бир къувет бар. Къолы къанлы, къальби таш,
 Бизден тюгюль шо къуветке къарышкъан.
 Козинъни ач, джойтылма, эй татар джаш!
 Абайлайып джурь! Авдарылгъан джар болыр.
 Козинъни ач! Ачыкъ козьлер бар болыр.
 Эшитемен, акъмаз болгъан дерелер.
 Кесек-кесек къангъа толгъан алай джер,
 Нурлы козьлер тырнакъларман ойылгъан.
 Татар джашы, ич бонларгъа тѣзильмий.
 Татарлыкънынъ йылдызлары джойылгъан.
 Шай болса да, гене умит узиймий.
 Алдынъны кѣр! Чукъыр джапкъан къар болыр.
 Отъкир болсанъ, джуртынъ сагъа яр болыр.
 Эшитемен, инсанлыкъны парлагъан,
 Инсанлыкъны инсанларгъа джарлагъан
 Къара къувет бильгилерни, окъувны
 Эзгенден сонъ, токътаткъан акъкъан сувны.
 Шо сув бизнинъ къанымыздыр, татар джаш!
 Шо себептен тюслери къырмызыдыр.
 Эмгенлери Ана Джуртнынъ къызыдыр.
 Келир бир кунъ, о къанларны бир къуяш
 Джояр. Джуртта узун кунълер той болыр.
 Гечкен кунни ойлап кульген ой болыр.
 Шо тойларда, эй Сиз, тюшкен Йылдызлар,
 Сизнинъ ичюн татарнынъ къарты-джашы

Тёгеджеклер джылай куле козьяшы,
Тюшкен тамла кьургъан джуртны ялдызлар!

МАРШ

Къарангъы кече, тувмаз кунь, кьоркылы джолда,
Бильгисиз, ойсыз кьалгъамыз... Джол сораймыз.
Джурт кеткен, туснак кьалгъамыз биз джат кьолда,
Эндиден сонъ бир анъаджакъ кунь кьараймыз.
Танъ ачылса, кунь тувса, онгъанлыкъ болса...

Къарув кельсе джашларгъа, бир ханлыкъ болса.
Арткъа къарап монъ болдыкъ, кьуяш да баткъан.
Алдымызда коринмий джилът эткен йылдыз.
Джан аджырсыз, баш тавсыз эм чокъ кьараткъан,
Танъры эбин таптыргъайды кьалдыкъ джансыз.
Танъ ачылса, кунь тувса, онгъанлыкъ болса...

Къарув кельсе джашларгъа, бир ханлыкъ болса.
Алай халкъ да талкъ болгъан бизлерге ушап,
Тырышкъан сонъ джол алып сыйларын тапкъан.
Джыйылынъыз эй джашлар, турманъыз къарап...

Эдиль бойын, Ор бетин къаранлыкъ джапкъан.
Танъ ачылса, кунь тувса, онгъанлыкъ болса...
Къарув кельсе джашларгъа, бир ханлыкъ болса.
Джылай джурип кунь болмай, вакъытлар озмай.
Джурьмесенъ джолны ондирмий козь джашлары.
Татарлыккъа кьаралсын; джойтылгъан Гирай,
Джурт таралса да сав болсын кьолдашлары.

Танъ ачылса, кунъ тувса, онъгъанлыкъ болса...

Къарув кельсе джашларгъа, бир ханлыкъ болса.

МЕНЪЛИ ГЕРАЙ МЕДРЕСЕСИНЕ МАРШ

Джуртымызда та эскиден илим ери танылгъан,

Менъли Герай медресеси юксельген бир оджакътыр.

Бильги нуры Ешилъ Джурткъа бу оджакътан сачылгъан

Эндиден сонъ бу нур сёнмез: о эр вакъыт парлакътыр.

Эй нур ачыл, бир къуяшдай биз яшларны айдынлат!

Татарлыкъны къуртараджакъ бильгилермен эп яшат!

Джаиллик къалын пердесин бир къуветли эль якъында,

Парча-парча йырткъандан сонъ къаранлыкълар ачылыр.

Байкъуш сусар бу мукъаддес Къырымнынъ эр ягъында,

О эль бизмиз, бильгимизден онъгъанлыкълар сачылыр.

Эй нур ачыл, бир къуяшдай биз яшларны айдынлат!

Татарлыкъны юксельтеджек бильгилермен эп яшат!

Тарих бизге аталардан ольмез шанлар ташыгъан.

Устимизде Менъли Герай ханнынъ уйкен намы бар!

О шанларны яшатаджакъ орду бизмиз, эр заман.

Силямыз маарифтир. Бизден залим, джав къачар.

Эй нур ачыл, бир къуяшдай биз яшларны айдынлат!

Тузнакъ къалгъан татарлыкъны бильгилермен эп яшат!

Аркъадашлар! Гъайрет-гъайрет, тез ачылсын бахтымыз!

Яшав акъкъы джойтылмасын, оксюз, ёкъсыл миллетинъ!

Багъылыгъымыз тавсигенден сонъ йыкългъан тахтымыз.

Я Раб, тезден сен ярлыгъа, бизден кесме рахметин.

Эй нур ачыл! Эй мукъаддес къуяш бизни айдынлат!

Сисли джуртны шенъледир де татарлыкъны эп яшат!

МЕН КЪАЙДАЙМАН?

Бир къаравда ойсыз оскен баламан,

Бир къаравда ойлана да къаламан.

Балалыгъым тутса, кулип джайнайман,

Къартлыкъ эске тюшсе, эльден яламан.

Кунь озгъарсам кулькилермен диймен де,

Сюрек кетми, мугъая токъталаман.

Кульгеним де чайна бир кулиш, куль болсын.

Куле турып джурекке от саламан.

Мен омримде аз кульдим, коп джыладым.

Джылай, джылай, тюбинде джал аламан.

Халкънынъ корьген кунълерин биз корьмедик;

Корермиз деп, кимерде ойланаман.

Куйди бавур, къараланды къасветмен;

Мен де шаштым, нечюн дертли боламан?

Бо дертни мен къайдан алдым? Къайдайман?

Бельки, джуртсыз къалгъан оксиз баламан!

Джурт дегенде джурегимден от чыгъа.

Дертим де шо: «Джурт!» дие де къозгъаламан.

Костендже

1905 с.

НЕЧЮН СЮЙДИМ

Къырымнынъ чёль бетинде,

Азавнынъ бир четинде,
 Шырын атлы бир койде,
 Бельки джарты бир уйде
 Бадам тувгъан.
 Къыпчакъта ойнай джайнай,
 Оськен эмиш къартанай.
 Кетен сокъкъан, шал орьген,
 Шай арув куньлер корьген,
 Башын джавлыкъман бувгъан.
 Къызлар-джашлар къуяшлап
 Куньден алгъанлар савлыкъны.
 Танъ джерине ушай деп
 Къулангъан ал джавлыкъны.
 Тон джабынып къарт джурьген,
 Джаш къушанып ат сюрген.
 Тюе маджар джеккенлер,
 Тойлай джыгъып кеткенлер.
 Тойдан тойгъа авушып,
 Кедай ярге къавушып
 Онъгъанлыкъкъа далгъанлар,
 Яшав зевкъын алгъанлар.
 Согъыш болса давуллар
 Чалгъан. Койлер, авуллар
 Толгъан эрге, джигитке.
 Джуртнынъ джавы эр итке

Кучьлерин бильдиргенлер,
Котеклеп синьдиргенлер.
Шай болса да, Къырымдан
От бастырып чыкъкъанлар.
Тюшине къала инсан,
Нечюн джурттан быкъкъанлар?
Нечюн, нечюн чыкъкъанлар?
Ташлап заваллы джерни?
Не болып талкъ болгъанлар?
Ким къоркъуткъан эрлерни?
Къушны къоркъуткъан джылан
Юваджыгъын ташлатыр.
Бир кишиде питсе къан
Джанын откъа ашлатыр.
Къуш бек индже бир далгъа
Къонып душманны беклер,
Джуреги де люпильдер,
Алгъан олимни алгъа.
Биз шонлармыз: Тышларда
Джурт къайгъысын чегемиз.
Илерки согъушларда
Джурт деп олим'экенмиз?
Ана, шондай бир душман
Ешик Джуртны талагъан,
Даяналмай бираз джан

Тышкѡа чыгъып джылагъан.
 Биз кѡуш тувулмыз джашлар,
 Биз инсанмыз джуртдашлар.
 Биз кѡркѡмазмыз душмандан,
 Инсан кѡркѡмаз джыландан.
 Анайдан эшиткен сонъ
 Корьдим джуртымны сюйдим.
 Топракъ кѡокълап опыкен кунъ,
 Языкъ! – деп джандым куйдим.
 Коп заманлар джалбардым,
 Шо бизнинъ иль джыйылмай,
 Къырымгъа шай деп бардым,
 Козъ джашларым тыйылмай.

ОЙЛАВ

Бизнинъ халкъкѡа, талаш барда джав не керек?
 Турыш, согъыш болмасына тав не керек?
 «Ат айланса къазыгъына» деген къартлар!
 Талашкъан сонъ барышмагъа бав не керек?!
 Тѡрем, тѡрем шай мугъайдым айталмайман,
 Озинъни де мугъайыр деп баталмайман.
 Биз джарлылар анда, мында ой талкъ болдыкъ,
 Кунъ корьмедик, корермиз деп джаталмайман.
 Джурт джамангъа къалды тѡрем, джурт джамангъа!
 Кетти Къырым, джылай къалдыкъ эм Къазангъа!
 Эндиден сонъ не билийим болырм'экен,

Къавушкъайдыкъ биз давкесиз бир ватангъа!

Тёзюв болмай озгъан кунни бир ойлансакъ

Къадир Танърым! Атай къабрин бир айлансакъ!

Бирлик болгъан, бек болгъан кингешювмен,

Ата джуртын аладжакъкъа бир сайлансакъ!

ОЗЪ ДЖУРТЫМДА ГЪАРИПМЕН

Ешилленмий, кульмийсинъ джурт, нечин тюзсизсинъ?

Акъшамларынъ сюс бола, танъ файыз берип ачылмай,

Къушлар чырайсыз, чечеклерден къокъы джайылмай,

Ах, санки бир умитсиз, хаста, гузель бир къызсынъ!

Язны монълыкъ озгъарды, къыш гечти къайгъыларман...

Мен онъгъан кунъ беклиймен, миллетке сайыларман.

Бир онъгъан кунъ къальбимде онъгъан бааръ беклиймен.

Эр тюште, эр орьнекте ачсын диймен чечеклер.

Ешилленсин чименлер, чёль, тав, чайыр, тереклер.

Къушлар отъсин, сувлар акъсын бир бондай кунъ беклиймен.

Къанат джайып мелеклер, толгъынлангъан чёллерде,

Ойнашсынлар перилер, озенлерде, коллерде.

Учмагъымыз Ешилъ Джурт, байрагъымыз чексиз кок,

Болсын диймен, устинде алем коръмий зевкъ сюрсек.

Шанларыман огинсек, миллет болып бир джурьсек.

Нурлар сачса юксектен джуртымызгъа кок.

Ох! не татлы тилеклер, монъ къальбимде яшаттым.

Джурт сюйгиси джан билип, озъ омримни ашаттым.

Мен шай дедим, айландым, къайттым Ана-Ватангъа,

Кельдим, корьдим. Тавсинген халкъ сувынгъан озинден.

Хаз етмей ич бир кимсе сёзюнден

Къалмасайды, я Рабби, Джурт кене де джамангъа

Эр къальпте бир хузур бар, эр козь халкъкъа терс къарай,

Къарт джашлыкъкъа эришкен, джаш къартлыкъны бек къорлай.

Джат тувулман мен сагъа, джат къалмадым бир заман.

Тиш ерлерде джурьсем де сагъынып да джыладым.

Коп тынтыдым хаялым, джырламан къаршыладым.

Джылтырагъан умитмен таптым тышта дост, тувгъан.

Озь джуртымда гъарипмен. Озь халкъымда кимсесиз.

Ачыл бираз Ешилъ Джурт, ачыл бираз гузель къыз!

Костендже

1920 с.

КЪЫШНЫНЪ СЕЛЯМЫ

Къыш къыравман байгъа селям джиберген,

Деген: Бо джыл бираз эрте келирмен,

Джагъарлыгъын, киерлигин вакътында

Козинъ ачып-ачып азыр тутсын къатында.

Къырав айткъан: Бо къайдай шийдир джаным,

Ёкъмы аджув ёкъсылларгъа султаным?

Селямынъман эп къувангъан барлылар,

Джан ташыйлар билесинъми джарлылар?

Къыш окирип деген: Сен сус къырав таз.

Бир селямман джарлы мерам анъламаз.

Сен къалырсынъ, оларгъа мен батарман,

Къарлы, бузлы джавдырыр да айтарман.
 Шондай бетер озю кельди къапыдан,
 Алаймыз, къалтыраймыз къоркъыдан.
 Мерамети аздыр джолда къондырар,
 Эшитмесин... Сонъра мени тонъдырар.
 Ана джавды! Серт чырайлы безъ къар.
 Мектеплерде оксиз кыыз бар, бала бар.
 Къолы къаткъан аякълары кыызаргъан,
 Заваллынынъ бети, мензи мораргъан.
 Къаравундан анълашыла: Мерамет
 Истегени. Барлы, сен де ярдым эт:
 Къалынъ кийим кийсин, бираз кымтансын,
 Джыллы уйде хавфсыз джатып бир къансын.
 Бай баладай усти башы джарашып,
 Къышкъа кульсин козьлери джылтырашып.

ТАТАР БАРМЫ ДЕП СОРАГЪАНЛАРГЪА

Татар бармы деп ким сорай? Мен барман.
 Атын санын бек таныгъан джаш татарман.
 Тюрктен озыге тувгъаным ёкъ дюньяда.
 Тюркнинъ ози, озъ къардашы Чонгъарман.
 Миллет адым тюрк болса да, тарихте
 Шанлы адым татар, шай деп язарман.
 Озь терегин бегенмеген сойсызларгъа
 Гурь давушман: «Керекмийсиз!» деп айтарман.
 Кельген кечкен ханлыкъларны, барлыкъларны

Ёкътыр, деген къансызларгъа джав боларман.
 Сав бол, арув миллет! Бугунь юкъласань да,
 Козь яшымман бетинь сыйпап мен янтарман.
 Талкъ болсакъ да, халкъ къатында шуретинь бар,
 Кунь корерсинь сен де халкъдай итибарман.
 Мен корьмесем савлыгъымда бондай куньлер,
 Мезарымда: «Татар къайдай?» деп сорарман.
 «Татар къайдай?» деп сорарман мезарымдан.

Алалмасам яхшы джевап, ах!... Джыларман.

ЕШИЛЬ АДА

Табиаттан, топланылгъан чечектен,
 Бек тюзюв бир деметсинь «Ешиль Ада»!
 Кимерде бир япракъларынь солса да,
 Бармы бильмем сендай арув коринген?
 Санки Къудрет къолыман ишленгенсинь!
 Тер-темиз бир аваман бесленгенсинь.
 Денъизлерден сырлар алгъан далгъалар,
 Эртен, акышам этеклерин оперлер.
 Сонь сайгъыман о сырларыны серперлер,
 Ондан улыги алыр багълар, багъчалар!
 Бир дильберсинь бизмен гизиль танышкъан!
 Юксек-юксек минберлердай тавларын,
 Устьлеринден кельген сесни динълейик,
 Ох бек татлы. Биз де шулай инълейик.
 Дердин айта, олилерге савларын.

Хутбе окъуй санки ватан периси,
 Бир джевердай сѣзининъ эр бириси.
 Бо татлы сес кечкен куньден бизлерге
 Ибрет берген акъикъатлер анълата!
 Мендай зайыф къальплерге сѣз къата,
 Дий ки, гъайрет керек энди сизлерге!
 Гъайрет къайдай лакъырды? анъламаймыз.
 Биз ярынны бугуньден ойламаймыз.

Джырлай тура, Севда Ери, Учансув,
 Сюйги яшай озенлерде, голлерде.
 Мелеклерге ойнаш ери чѣллер де
 Козьлеринъмен акъкъан сувдай сагъын къув!
 Ешилъ Джурткъа, дильберликлер сачылгъан.
 Монълыкъ кетип, нурлы кунеш сачылгъан.

ЕШИЛЬ ДЖУРТКЪА

Бир джаш бала анасыз, бабасыз къалып тентисе,
 Кунъсиз оськен чечекдай джанъгъыз бир инсан болыр.
 Оксизлиги билинмий эркин тапса, къаралса,
 Тавны, ташны джанъгъыраткъан гурь сесли арслан болыр.
 Миллет де бондай: оксиз, бир кимсесиз эзильсе,
 Коп турмай джер юзинъде бирикмий талкъан болыр.
 Олет кирсе, от тюше, тынчлыкъ болып тургъанда,
 Халкъ арасы табылмай, орталыкъта къан болыр.
 Я къолдашып алай къалкъ бир-биримен байланса,
 Узильмеген, къопмагъан къавий бир аркъан болыр.

Миллет деген оджакъ да къардашлыкътыр: Инсаннынъ

Айрылмагъан урувдай эр бир тувгъан болыр.

Къуш учмагъан устинден, алтын сарай къапысы,

Терс джелъ эсип джабылса, тез кунъде виран болыр.

Ватан да шондай къаралмай, онгъарылмай ташланса,

Монълыкъ берип джуртлыкъкъа, миявкъуш къонгъан болыр.

Джурт къаралса, миллетке такъат кельсе, сонъ бизде,

Джойтылмамакъ, юксельмек бельки, бир иман болыр.

Ах... бек тёбен къалгъанмыз къаранлыкълар ичинде,

Ойланмаймыз акъайлар, бизге насыл танъ болыр?

Кевде джерге джабышкъан, миллет сыныкъ къанатман,

Талпынса да учалмаз, джан берип къурбан болыр...

Мен бильмиймен, сорайман, бармы бильген Къырымда?

Татарлыгъы юкселип, къачан джурт онгъан болыр?

Джуреклери авлыкъкен, джан талашкъан маразмыз...

Бек тырышып чалышсакъ, бельки бир дерман болыр...

Кеч болса да, айдынъыз, чалышайыкъ къарувман,

Акъсызлыкънынъ кунълери шулай къапангъан болыр.

SONUÇ

Kırım Tatar edebiyatının iki önemli şairinin şiirlerinin dil incelemesinin yapıldığı bu çalışmada ilk olarak tarama yöntemiyle tespit edilen şiirler Türkiye Türkçesine aktarılmış, ardından ses ve şekil bilgisi yönünden metinlerin dil özellikleri incelenmiştir. Dil incelemesi; ses bilgisi, şekil bilgisi ve sözlük şeklinde üç bölümde tamamlanmıştır.

Dil incelemesi neticesinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Kırım Tatar Türkçesi bakımından incelenen şiir metinleri, yazıldığı dönem ve şairlerin yaşadığı coğrafyaya uygun olarak büyük oranda İstanbul Türkçesi özellikleri taşımaktadır.

2. Kırım Tatar Türkçesinde kalınlık-incelik uyumu sağlamdır. Düzlük-yuvarlaklık uyumu ise ikinci heceden sonra sadece düz ünlü bulunmasından dolayı bozulur. Şiirlerin incelenmesinde /o/, /ö/, /u/, /ü/, seslerinin kalınlık-incelik, düzlük-yuvarlaklık özelliği dikkate alındığında yuvarlak ünlülerin bu kurala uymayan ses özellikleri gösterdiği saptanmıştır.

/o/ ünlüsü; *oķımam* (CS37); *ķoķı* (ÖYG/3); /ö/ ünlüsü; *ömrimde* (MK/9); *körmiy* (ÖYG/14); /u/ ünlüsü; *burın* (CS/21); *ķuķır* (E/15); /ü/ ünlüsü; *ķükirler* (MK/11); *tükirsın* (KB/16)

3. Kırım Tatar Türkçesinde ünlü değişimleri yaygındır. Ünlü değişimlerinin özellikleri dikkate alındığında en fazla değişim sırasıyla yuvarlak ünlünün düzleşmesi, geniş ünlünün daralması, düz ünlünün yuvarlaklaşması, ince ünlünün kalınlaşması, dar ünlünün genişlemesi şeklindedir.

Yuvarlak ünlünün düzleşmesi; /e/ < /ü/: *körermi* (KA/11); /e/ < /ö/: *ķevde* “gövdde” (YC20); /i/ < /ü/: *sürinirdi* (TY10); /ı/ < /u/: *doğrı* (AĞOMR.4). Geniş ünlünün daralması; /i/ < /e/: *iden* (DÖ20); /u/ < /ö/: *ursım* (<OT. örs) (DÖ2.15); /ü/ < /ö/: *üyretecek* (AĞOMR.6). Düz ünlünün yuvarlaklaşması: /ü/ < /i/: *iķün* (DÖ7-9-12; T3); /ö/ < /e/: *ķöküķimniñ* (< ET. Ėekük); /ö/ < /i/: *töben* <tip “aķađı” (VÖ1). İnce ünlünün kalınlaşması; /a/ < /e/: *avesi* “hevesi” (MK29); /ı/ < /i/: *zalıım* (Aİ23) Ar. (zālim> zlm); *vakıt* (AĞ22). Dar ünlünün genişlemesi; /e/ < /i/: *eķittim* (DÖ3); /o/ < /u/: *oğırında* (DÖ17).

4. Kırım Tatar Türkçesindeki kelime başı sert ünsüzler korunmuştur. /k/: *kündüzini* (Aİ2); *kün* (Aİ9-MT2); /t/: *tilsiz* (AÇ6); *tuman* (AÇ11) /k/: *karanlık* (Gİ7); *kurduğı* (Gİ9) ünsüzlerinin korunması olayı Kıpçak Türkçesine ait özelliktir. Ancak nadir olarak Oğuz Türkçesine ait olan /k-/>/g-/ değişmesinin gerçekleştiği örneklerle de rastlanılmıştır. “*gönül* (MT19)”.

5. Kırım Tatar Türkçesinin en belirgin ses özelliklerinden biri de /y/ > /c/ değişmesidir, özellikle Kuzey (çöl) ağzında fazla görülen bu ses değişimi edebi dilde Kuzey ağzındaki kadar yaygın değildir. *curtta* (MK27-DSSK8); *cüreklerden* (MK29).

6. Damak /n/’sinin korunması, Türkiye Türkçesinde kaybolmuş olan bu ses, Kırım-Tatar Türkçesinde yazıya yansıtılmaktadır. *köziñni* (E6); *yüregiñ* (AÇ15).

7. Bazı Oğuz gurubu Türk lehçelerinde görülen /h/ sesi düşmesi, kelime başı, kelime ortası ve sonunda da sıklıkla gerçekleşmiştir. Kelime başı /h/ sesinin düşmesinin yanında /g/, /y/, /v/ sesinin düştüğü örneklerle de rastlanmıştır. Şiirlerde geçen Arapça ve Farsça kelimelerde, kelime başı ve ortasındaki /h/ sesi düşme olayı belirgin biçimde görülmektedir. Kelime başı /h/ düşmesi: *esapsız* (Gİ17); *erifler* (BKK3). Kelime başı /g/ düşmesi: *üçümle* (DÖ21). Kelime başı /v/ düşmesi: /v-/ sesi aslında Türkçede kelime başında tabiat taklidi kelimeler dışında hiç yoktur. Türkiye Türkçesine göre bir /v-/ sesinin düşmesi gibi görünse de aslında kelime Eski Türkçede ur- şeklindedir *urmayık* (MT8). Kelime başı /y/ düşmesi: *aşattım* “*yaşattım*” (ÖYG18). Kelime içi /h/ düşmesi: *karaman* (Kİ14); *şeitle* (Kİ14; TY8); *cian* (DÖ24).

8. Kırım Tatar Türkçesinde kelime sonu /-v/ sesi bulunur. *suv sav, okuv yaşav tav* vb. bu özelliğiyle Türkiye Türkçesinden ayrılır.

9. Kırım Tatar Türkçesinde kelime başındaki /b/ sesi /m/ sesine dönüşür. Bu ses, Türkiye Türkçesinde korunur: KTT: *men, mında, miñ*; TT. *ben, burada, bin*, gibi.

10. Kırım Tatar Türkçesinde, Türkiye Türkçesinden farklı olarak ünsüz ikizleşmesi ve tekleşmesi özelliğine de rastlanmaktadır. Şiirlerin incelenmesinde Türkiye Türkçesinden farklı olarak ünsüz ikizleşmesinde: *accılar* (Gİ1); *accı* (MK23); *ünsüz tekleşmesinde*: *evelki* (AÇ6); *sırını* (AÇ1); *kuvet* (E4 – E19); örneklerine rastlanmıştır.

11. Şiir incelemesinde, Türkiye Türkçesiyle benzer olan 23 tane isimden isim yapım ekine rastlanmıştır. Bunlar: +ca/+ce: +ça/+çe; +daş/+deş; -ı/-i; -u/-ü; +ki

+lı/+li: +lu/lü; +lık/+lik: +luq/+lük +sız/+siz: suz/+süz ekleridir. Bu ekler, Türkiye Türkçesiyle aynı işlevde kullanılmaktadır.

12. Şiirler incelendiğinde otuz iki tane fiilden isim yapma eki tespit edilmiştir. Bunlar: +çaq/-çek -çık/-çik -ğı/-gi; -ğu/-gü; -kı/-ki; -ku/-kü -gın/gin; -gun/gün; -kın/-kin; -kun/-kün ış/-ış; -uş/-üş -k/-k -mak/-mek -vık/-vik: -vuk/-vük ekleridir. Bu eklerin hemen hepsi Türkiye Türkçesiyle aynı işlevde kullanılmaktadır.

13. Şiirlerde on beş adet isimden fiil yapma ekine rastlanmıştır: +a-/+e-; +ay-/ +ey-; (+ıy-/ +iy-); +l- +la-/ +le-; +lan-/ +len-; +sın-/ +sin-; +sun-/ +sün-. +sıra/ +sire isimden fiil yapma ekleri Türkiye Türkçesiyle aynı işlevde kullanılmış Türkiye Türkçesinden farklı olarak +ey-; (+ıy-/ +iy-); +sın-/ +sin-; +sun-/ +sün- +sıra/ +sire ekleri kullanılmıştır.

14. Şiirlerin incelemesi neticesinde on iki fiilden fiil yapma ekine rastlanmıştır: -ş-; -dır/-dir-; -dur/-dür-; -tır/-tir-; -tur/-tür-. Bu ekler, Türkiye Türkçesiyle aynı işlevdedir ve aynı zamanda bunlar çatı ekleridir.

15. Kırım Tatar Türkçesindeki çekim ekleri (çoğul eki, iyelik ekleri, hâl ekleri vb.) Türkiye Türkçesiyle benzerlik göstermektedir. Kırım Tatar Türkçesinde çokluk eki olan +lAr eki Türkiye Türkçesinde de aynıdır. İyelik çekimi Türkiye Türkçesi ile örtüşmektedir. Hâl eklerinde ise günümüz Kıpçak lehçeleri bağlamında en büyük fark Karaçay-Balkar ve Kumuk Türkçelerinde görülmektedir. Bu lehçelerde ilgi hali eki ile belirtme hali eki aynıdır: +nI/ +nU. Kazak, Karakalpak, Nogay, Tatar, Başkurt, Kırım-Tatar Türkçeleri ekin bünyesinde bulunan /ñ/ sesini korumuşlardır.

16. Hâl eklerinin kullanımında her iki lehçede büyük benzerlikler vardır. Kırım Tatar Türkçesindeki belirtme durum eki eski Türkçedeki gibi +nı/+ni şeklindedir. Kırım Tatar Türkçesinde aktif olarak kullanılan vasıta durum eki +nen şeklindedir. Kırım Tatar Türkçesindeki yönelme durum ekinin başındaki /g/ sesi korunmuştur. Eşitlik hali ekinin yanında +day şekli de vardır. Bu özellik Türkiye Türkçesinde yoktur. Şiirlerin incelenmesinde, vasıta durum ekinin Türkiye Türkçesinden farklı olarak +man, +le olmak üzere iki şekilli olduğu tespit edilmiştir. Yönelme hâli eki: KTT'sinde: a, e; +ga/+ge; +ka /+ke. TT'sinde: +a, +e şekillerindedir. İlgi hâli eki: KTT'sinde: +nñ/ +niñ TT'sinde: +ın, +in, +nın, +nin biçimindedir.

	Türkiye Türkçesi	Kırım Tatar Türkçesi
Yalın hal	Ø	Ø
İlgi Hâli	+ın, +in, +nın, +nin	+nıñ, +niñ
Yükleme Hâli	+ı, +i, +u, +ü	+nı, +ni
Yönelme Hâli	+a, +e	+a, e; +ğa, +ge; +ka, +ke
Bulunma Hâli	+da, +de, +ta, +te	+da, +de, +ta, +te
Çıkma Hâli	+dan, +den, +tan, +ten	+dan, +den, +tan, +ten
Vasıta Hâli	+la, +le	+man; +le

17. Kırım Tatar Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde kullanılan aitlik eki *-ki* tek şekillidir ve her iki lehçede de aynı işlevde kullanılmaktadır.

18. Kırım Tatar Türkçesinde soru eki Türkiye Türkçesinden farklı olarak, *+mI* şeklinde olup daima bitişik yazılır: *çokmı?* (AÇ1); *barmı?* (AÇ19-AÇOM.7-TBDS1); *yaşıñmı?* (AÇ11); *yoqmı?* (AÇ20-CS-40-42-KŞ6); *korqarmı?* (D10); *tuvulmı?* (AÇOM.8)

19. Şahıs zamirleri, Kırım Tatar Türkçesinde birinci teklik şahısta kelime başı /b- /> /m-/ değişikliği; üçüncü çokluk şahısta zamir n'sinin kullanılmaması dışında her iki lehçede de aynıdır.

1. Teklik şahıs eki: KKT. *men*, TT. *ben*; 3. Çokluk şahıs eki KKT. *olar* TT. *onlar*

	Türkiye Türkçesi	Kırım Tatar Türkçesi
Teklik 1. şahıs	Ben	Men
Tekil 2. şahıs	Sen	Sen
Tekil 3. şahıs	O	O

Çokluk 1. şahıs	Biz	Biz
Çokluk 2. şahıs	Siz	Siz
Çokluk 3. şahıs	Onlar	Olar

20. Dönüşlülük zamiri olarak Türkiye Türkçesindeki “kendi”, Kırım Tatar Türkçesinde ise “öz” ya da “kendi” kelimeleri kullanılmaktadır.

21. Kırım Tatar Türkçesinde kullanılan bildirme kiplerindeki şimdiki zaman eki -a/e dir. Bu ek Türkiye Türkçesinde -yor’dur. Türkiye Türkçesindeki -yor eki Kırım Tatar Türkçesindeki şimdiki zaman ekinin ikinci şekli olan -mAktA eki ile benzerlik gösterir. Kırım Tatar Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki şimdiki zamanın olumsuzu /-mA/ ekiyle yapılır. Bu yapıya ek olarak Kırım Tatar Türkçesi ile Kırımçak Türkçesindeki şimdiki zamanın olumsuz kullanımında -mıy/-miy yapısına da raslanmıştır. *körinmiy “görünmüyor” (M8); öndirmiy “düşünmüyor” (M20); körmiy “görmüyor” (ÖYG14)*

22. Görülen geçmiş zaman ekinin her iki lehçede de aynı olan /-DI/ eki ile yapıldığı tespit edilmiştir.

23. Şiirlerin incelemesinde duyulan geçmiş zaman eki Kırım Tatar Türkçesinde /-mış/ anlamında kullanılan /-GAn/ ekidir. Bu ek, Türkiye Türkçesinde /-mış/ eki ile yapılır.

24. Her iki lehçede de gelecek zaman eki /-acak/, /-ecek/ şeklindedir.

25. Tatar Türkçesinde geniş zaman eki Türkiye Türkçesindeki gibi -r; -ar, -er; -ir, -ır; ekleriyle yapılır. -r ünlülerden sonra gelir. Olumsuzu /-mAz/ eki ile yapılır.

26. Tasarlama kiplerinden şart kipi, Türkiye Türkçesiyle aynı olan /-sA/ ekiyle çekimlenir. Birleşik şart çekimleri, Kırım Tatar Türkçesinde belirsiz geçmiş ve gelecek zamanlar dışında kullanılmaz.

27. Tasarlama kiplerinden olan emir kipinin kullanımı, Türkiye Türkçesindeki ile aynı kullanıma sahiptir.

28. Sıfat-fiiller Türkiye Türkçesi: -dık / -dik, -an / -en, -r, -ar / -er, -mış / -miş, -acak / ecek, -maz / -mez, -ıcı / -ici, -ası / -esi. Kırım Tatar Türkçesi: -dıq / -dik, -ğan / -gen, -r, -ar / -er, -mış / -miş, -acaq / -ecek, -maz / -mez, -an / -en -ıcı / -ici: Her iki lehçede

de hemen hemen aynı ek ve kullanılış şekilleri vardır. Şiirleri sıfat fiil açısından incelediğimizde *dıq/-dik: duq/-dük: -tıq/-tik: tuq/-tü: -ğan/-gen: -qan/-ken -mış/-miş: -muş/-müş-(I)r -acaq/-ecek:-ycaq/-ycek -an/-en -ıcı /-ici:- ucu/-üci -maz/-mez* eklerine raslanmıştır. En sık kullanılan sıfat fiil eki *-ğan/-gen: -qan/-ken -maz/-mez* ekleridir.

29. Zarf fiil ekleri olarak karşılaştırdığımızda, Türkiye Türkçesi: *-a / -e; -ı / -i, -u / -ü; -p, -arak / -erek, -ınca / -ince, -alı / -eli, -madan / -meden, -ken, -dıkça / -dikçe*. Kırım Tatar Türkçesi: *-a / -e, -y; -p, -araq / -erek, -ğance / -gence, -may / -mey, -kanday / -gendey, -ğannen / -gennen, -mazdan / -mezden* 'dir. Zarf fiillerde de her iki lehçede, benzer ekler yanında farklı ekler de görülmektedir. Şiirlerin incelenmesinde zarf fiil eki olarak şu eklere rastlanmıştır. *-a/-e: -y -p / -Ip araq/-erek -may/-mey -ken*. En sık kullanılan ek *-p / -Ip* ekidir.

30. Kırım Tatar Türkçesinde öğrenilen geçmiş zamanın rivayeti eki “-GAn eken” iken; şiirde geçen öğrenilen geçmiş zamanın rivayeti, Türkiye Türkçesindeki “-mış” ekini alarak “eken” ile birlikte kullanılmıştır: *kal+mış eken (Aİİİ)*.

31. İncelenen şiir metinlerinde edatların, bağlaçların ve zarfların Türkiye Türkçesindeki kullanımları ile aynı olduğu görülmüştür.

Sonuç olarak yapılan çalışmada dil özellikleri bakımından incelenen şiir metinlerinde Kırım Tatar Türkçesi dil özelliklerine rastlanmakta ve Türkiye Türkçesi ile karşılaştırıldığında işlevsel olarak birbirine çok uzak olmadığı hatta bazı şiirlerde Türkiye Türkçesinde kullanılan eklerle birebir aynı şekilde kullanıldığı görülmektedir. Dil özellikleri bakımından iki şairin küçük yaştan itibaren İstanbul'da yaşamaları şiirlerine de yansımış ve şiirlerini Kırım Tatar Türkçesi yanında İstanbul Türkçesi özellikleri ile yazmalarını da etkilemiştir. Örneğin, Şevki Bektöre'nin şiirleri içerisinde “*Gitmek İsterim*” şiiri Kırım Tatar Türkçesinden ziyade Türkiye Türkçesi dil özelliklerini aksettirmektedir. Kırım Tatar Türkçesiyle yazılmış şiirler; akıcı, sade ve halkı millî birliğe, beraberliğe ve mücadeleye teşvik etmesi yönünden coşkuludur. Şiirlerde göç konusu üzerinden farklı coğrafyalara dağılmış olan Kırım Tatarlarında millî bilinç uyandırılmak istenmiştir. Şairler Kırım'ın şanlı tarihini ve kahramanlarını hatırlatarak Kırım Tatarlarının soyunun nereden geldiğini hatırlatmak istemişler; farklı ülkelere göçe zorlanan Kırım Tatarlarının kimliklerini unutmalarına karşı duydukları endişeleri dile getirmişlerdir. Şiirlerin genelinde millete, vatanlarını unutmamaları için kimliklerini ve

köklerini hatırlatma çabası vardır. Her şiir kendi içinde ayrı bir amaç ile yazılmıştır. Vatana duyulan özlem, göçe zorlanan halkın zorlukları, milletin birlik ve beraberliğine çağrı, halkı eğitime teşvik etme ve bilinçlenmesini sağlama öne çıkan temalardır. Şiirlerin hemen hepsinde Tatar Türklerinden, Tatar Türklerinin kim olduğundan bahsedilir ve Tatar halkını uyandırma, bilinçlendirme çabası görülür.

KAYNAKÇA

Aktepe, Yusus, (2009). *Kırım Tatar Şairi Bilâl Mambet'in Dağ Lalesi Adlı Eserinin Dil ve Üslup Özellikleri*, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan.

Atıcı, Abdulkadir, (2014). *Kırım Tatar Türkçesi Giriş - Metinler*, Konya: Eğitim Yayınevi.

Aydın, Ayşe, Adzhumerova, Reshide, (2014). *Kırım Halk Yırlarında Belli Başlı Ses Özellikleri*, Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, (4/2), 197-278.

Bektöre, Saadet, (1965). “*Volga Kızıl Akarken*”, Ankara: Eroğlu Matbaası.

Bebercan, M., Turgut, (2014). *Kırım Tatar Şarkıları'nın Dil-Tarihsel Açından Fonolojik Perspektifi* Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, 3(2), 99-111.

Buran, Ahmet, Alkaya, Ercan, (2020). *Çağdaş Türk Lehçeleri* (10. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.

Bozkurt, Fuat. (2012). *Türklerin Dili* (5. Baskı). Konya: Eğitim Yayınevi

Çeneli, İlhan, (1997). *Kırım Tatarcasında Yapım Ekleri*, Mustafa Argunşah (çev.), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Çobanzade, Bekir, (2018). *Kırım Tatar İlm-İ Sarfı*, Neriman Seyityahya (Haz.), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Deniz, Pelin, (2014). *Amdi Giraybay'ın Şiirleri, Metin, Dil İncelemesi, Sözlük*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Erkan, Mustafa. (2015). *Kırım Tatar Türkçesi Grameri ve Türkiye Türkçesi Grameri Arasında Bir Karşılaştırma Denemesi*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, S.37, C.8

Ergin, Muharrem, (1990). *Türk Dil Bilgisi* (19. Baskı), Ankara: Bayrak Basım Yayım Tanıtım Yayınevi.

Gabain, A. Von, (1998). *Eski Türkçenin Grameri*, Mehmet Akalın (Çev.), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gökbayır, Mehmetcan, (2018), *Bekir Sıdkı Çobanzade'nin Şiirlerinde Kıpçak Türkçesinin Ses ve Şekil Bilgisi Özelliklerinin İncelenmesi*, (Lisans Tezi), Kastamonu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Kastamonu.

Güllüdağ, Nesrin, (2005), *Kırımçak Türkçesi Grameri* (Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ.

Gülensoy, Tuncer, (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Hakyemez, Betül, (2007), *1928- 1937 Dönemi Kırım Tatar Edebiyatından Seçme Hikâyeler (Emce, Küz Gecesinde, Yolculuqta, Nefise) Giriş- İnceleme- Metin- Aktarma – Dizin*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Kadıoğlu, İrem, (2020), *Altı Temel Fiilin Tarihi Türk Lehçelerindeki İstemsel Durumu*, (Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

Kartallıoğlu, Yavuz, Yıldırım, Hüseyin, Yüksel, Zuhul (2007). "Türkiye Türkçesi". *"Kırım Tatar Türkçesi"*, Ahmet Bican Ercilasun (Ed.), Türk Lehçeleri Grameri. Ankara: Akçağ Yayınları.

Kırımlı, Hakan. *"Kırım Tatarları Kimdir?"*, <http://www.kirimdernegi.org.tr/temel-bilgiler/kirim-tatarlari-kimdir> (Erşim Tarihi 30 Kasım 2021)

Kocabaş, Beytullah, (2021), *Codex Cumanicus'un Söz Varlığı ile Günümüzde Kafkasya'da Konuşulan Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinin Söz Varlığının Ses ve Anlam Bakımından Karşılaştırılması*, Kayseri Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Korkmaz, Zeynep, (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Laçiner, Akın, (2019), *Lehçeler Arası Temas Açısından Polatlı ve Çevresinde Yaşayan Kırım Tatar Türkleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Muzafarov, Refik, Muzafarov, Nüzhet (2018). *Kırım Tatar Türkçesi Türkiye Türkçesi Rusça Sözlük*. Nariman Seyityahya (Seytyagyayev) (çev.), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları,

Özer, Kürşat. (2018). *Kırım Tatar Türkçesi, İbrahim Paşı – Canlı Nişan (Transkripsiyonlu Metin – Dil Özellikleri – Sözlük)*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.

Öztürk, Muhammet, Raşit, (2017). *Tarihî Türk Lehçelerinde Gelecek Zaman*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Ankara.

Romanya ve Gagavuz Türk Edebiyatı, “Başlangıçtan Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (Nesir-Nazım), (1999). Ankara: Kültür Bakanlığı, C.12

Sağlam, Birgit, (2014), *Çağdaş Türk Lehçelerinde Şekil Bilgisi Ortaklıkları* Yüksek Lisans Tezi, (Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ.

Selimova, Leniyara, (2006), *Kırım Tatar Ağzları (Akmescit, Bahçesaray, Güney Kıyı Bölgesi) (Ses Bilgisi)*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Sezgin, Filiz. (2017). *Kırım -Tatar Yazarı Ayder Osman’ın “Yıllar ve Dostlar” adlı eserinin Dil Özellikleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Talat Tekin, Ölmez, Mehmet, (2018). *Türk Dilleri*, Ankara: Bilgesu Yayıncılık.

Tuncel, Riza, (2018), *Tekirdağ İli Hayrabolu İlçesi Emiryakup Köyü Kırım-Tatar Ağzı Metinler ve Çekim Ekleri İncelemesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Turan, Aysel, (2007). *Kırım – Tatar Yazarı Uriye Edemova’nın “Ömürlük Yanımdasın” Romanının Dil Özellikleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Yüksel, Zuhale, (2005). *Kırım Tatar Türkçesi Ses ve Şekil Bilgisi Grameri*, Ankara: Semih Eğitim Kültür Yayınları.

Yüksel, Zuhale. (1992). *Türk Dünyası El Kitabı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, s. 685.

<https://ana-yurt.com/qrt/content/shevkiy-bektore-kyrym-akkynda>

<https://ana-yurt.com/qrt/content/shevkiy-bektore-kyrym-dzhagalary>

<https://ana-yurt.com/qrt/content/shevkiy-bektore-kysh-kunyunde-tilegim>

<https://ana-yurt.com/qrt/yyldyz-no6-240-2017>

<https://www.scribd.com/document/438023292/Q%C4%B1r%C4%B1m-Tatar-Edebiyat%C4%B1n%C4%B1n-Tarih%C4%B1>

<http://5daqqa.blogspot.com/2014/05/mektepliler-turkusu.html>

<http://5daqqa.blogspot.com/2014/05/mektepliler-turkusu.html?m=1>

<https://lugat.diyar.im/>

<https://medeniye.org/lugat>

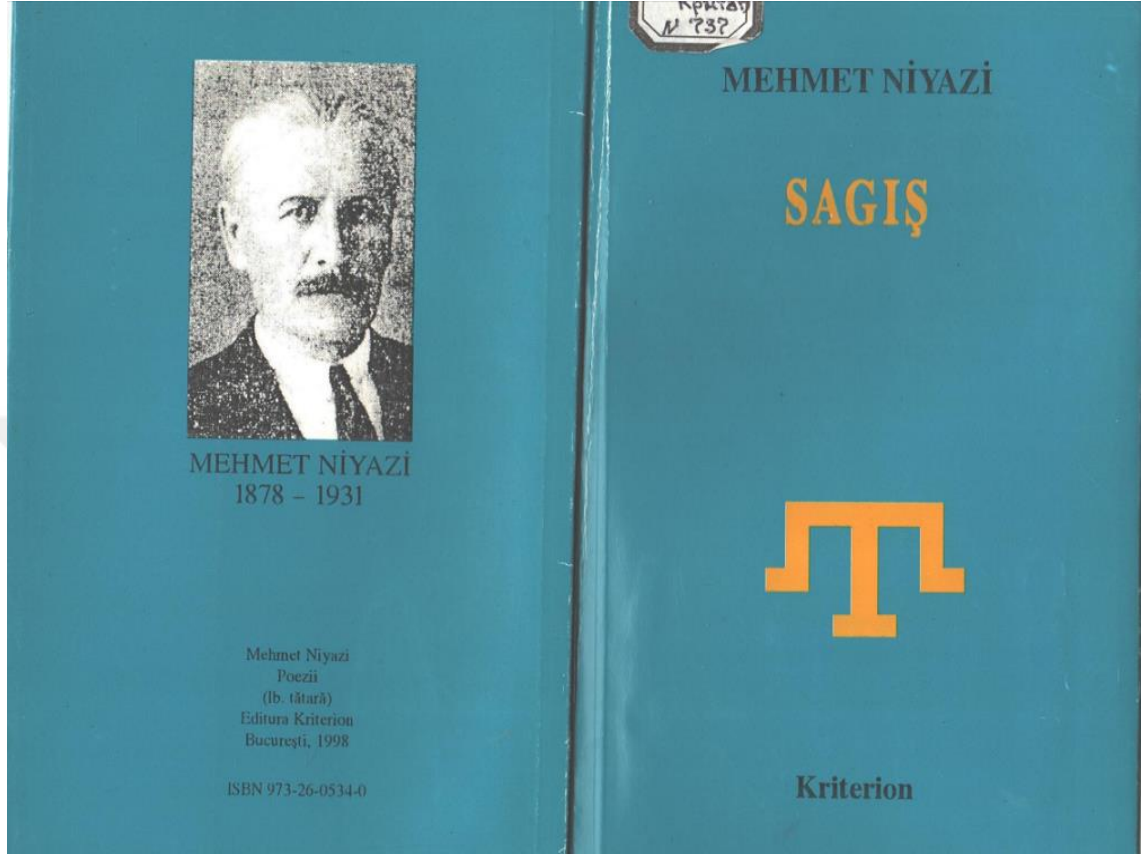
<https://www.scribd.com/doc/37996625/Kirim-Tatarca-dan-Turkce-ye-Sozluk>

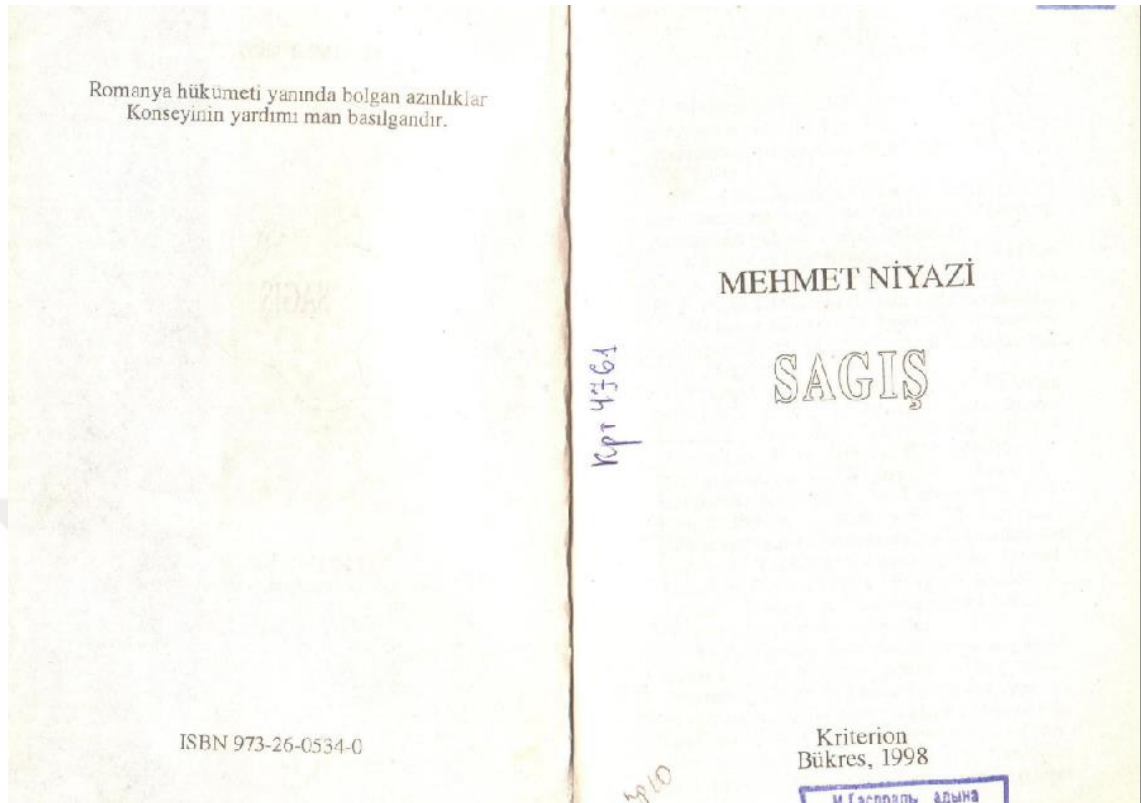
[QIRIMTATAR TİLİ \(qirimtatarili.blogspot.com\)](http://qirimtatarili.blogspot.com)

[Nişanyan Sözlük - Türkçe Etimolojik Sözlük \(nisanyansozluk.com\)](http://nisanyansozluk.com)

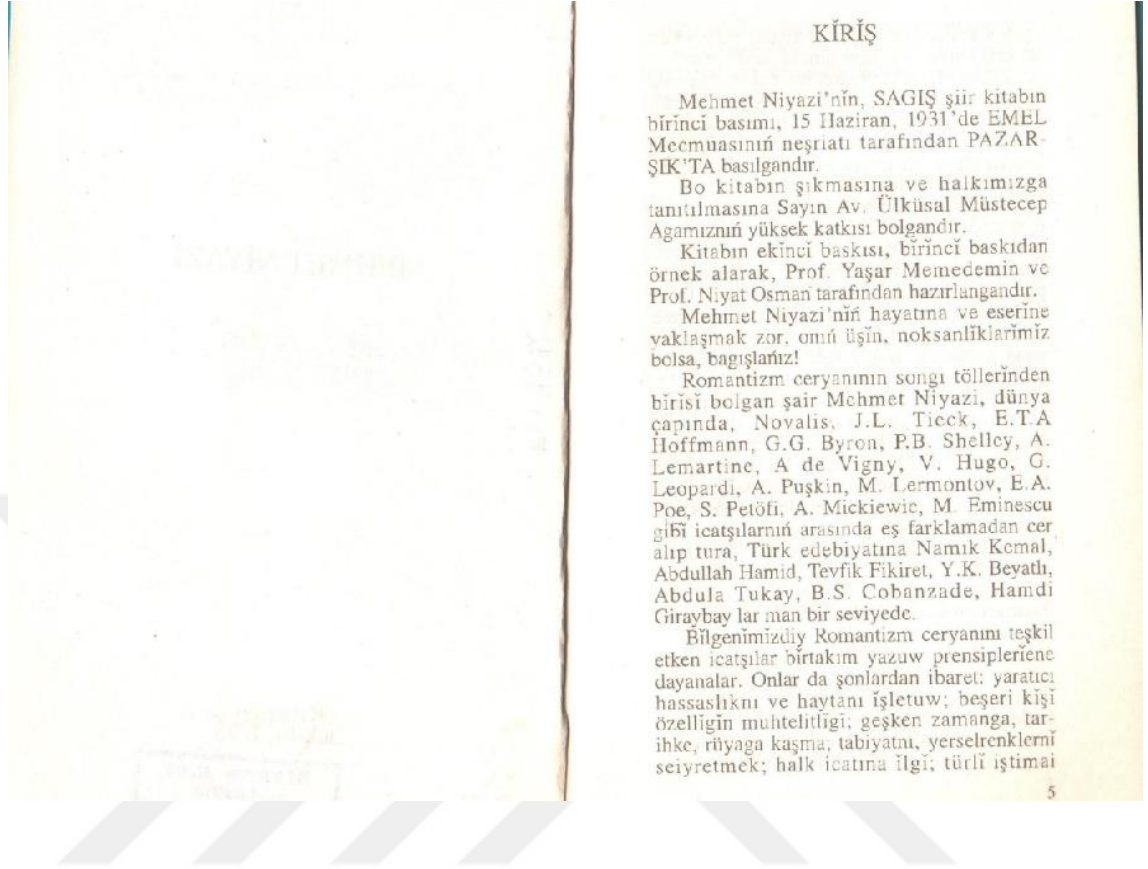
EKLER

Ek 1.

Ek 3.

Ek 4.

KİRİŞ

Mehmet Niyazi'nin, SAGIŞ şiir kitabın birinci basımı, 15 Haziran, 1931'de EMEL Mecmuası'nın neşriyatı tarafından PAZAR-ŞIK'TA basılmıştır.

Bo kitabın çıkmasına ve halkımıza tanıtılmasına Sayın Av. Ülküsal Müstecep Ağamızın yüksek katkısı olmuştur.

Kitabın ikinci baskısı, birinci baskıdan örnek olarak, Prof. Yaşar Memedemin ve Prof. Niyat Osman tarafından hazırlanmıştır.

Mehmet Niyazi'nin hayatına ve eserine yaklaşmak zor, omü için, noksanlıklarımız olsa, bağışlarız!

Romantizm ceryanının sonğı töllerinden birisi bolgan şair Mehmet Niyazi, dünya çapında, Novalis, J.L. Tieck, E.T.A. Hoffmann, G.G. Byron, P.B. Shelley, A. Lemartine, A. de Vigny, V. Hugo, G. Leopardi, A. Puşkin, M. Lermontov, E.A. Poe, S. Petöfi, A. Mickiewicz, M. Eminescu gibi icatçıların arasında eş farketmeden cer alıp tura, Türk edebiyatına Namık Kemal, Abdullah Hamid, Tevfik Fikret, Y.K. Beyath, Abdula Tukay, B.S. Cobanzade, Hamdi Giraybay lar man bir seviyede.

Bilgenimizdiy Romantizm ceryanını teşkil etken icatçılar birtakım yazıw prensiplerine dayanalar. Onlar da şonlardan ibaret: yaratıcı hassaslıknı ve hayatı işletiw; beşeri kişi özelliğin muhtelitliği; geşken zamanga, tarihke, rüyaga kaşma; tabiatı, yerselrenklemi seiyretmek; halk icatına ilgi; türlü iştimal

Ek 5.

muhit kişilerine alaka; istisnai kahraman, istisnai durum; icat için tüm serbeslik v.s.

Zaten Mehmet Niyazi'nin özü de romantik bir şahsiyetke uşay: yüksek boylu, mazalı, küreşçi kolları, balaban ayaklı, ağır ve basık cürişli, mor celik parıltılı karayışlı, etli dudakları karalğan bir mıyık man örtülü, hayal man nasyonalizm arasında bir bağdaşım.

Lakin maneviy cüyetten istidatlı bir öğretmen, kuwetli bir şair, bek duygulu bir curt ve milletsever. Ama, bir idealistke kerekken iradedden, azimden, ihtirastan ve teşkilatçılık kudreti tarafından zayıf. O bir topluluknu çöstracak, arkasından sürüp aketecek bir hatip tuvul. O, yaradılış yönünden alşak gönüllü, er işke kırışmegan ihturassız bir kişi edi.

Mehmet Niyazi Dobroca Tatarların arasından şıkkan birinci Kırım'cı. Öz Atacurtı, öz halkı ve bonlarını geşken wakıtları man bağlantısın ve kelecikleri hakkında ilğışin kesken; kaydan kelgenin ve ne yapacağını bilmegen Dobrocada Kırım Tatarlarına ve sarı ışıklı lambası man, curt colın köstermege çırpınan bir hasretkeştir, bir watançıdır.

Bo man barabar, Dobroca'daki Kırımlı Tatarlarının kalplerinde, biraz da bolsa, Kırım süygışin yaratkan ep O'dır.

Rus Çarlığının her bakımından bozgıncı ve yıkıcı siyasiy entrikalarına, dağıtıcı ve yok etici idaresine dayanalmay, yüzlerce senelik cennet kadar güzel, Karadeniz'nin incisi denilgen zengin ve güzel curtları Kırım'dam Dobroca'ga köşip kelgen Kırım Tatarları Kırım'ni eş

unıtmaylar ve dayıma O'nın hasretin şegeler.

Kırım'dan Dobroca'ga kelgen ilk göçmenler, tarlaların da kanter işinde çalışa ekende, yokarlarda uşıp cürüldeşken bödenelerini bir birine kösterip: „Bo bödeneler bizim Kırım'ni körelerdir ya! Ah biz de kuş bolsak ta O'ni körsək!” diy ekenler.

Wakıt man, Dobroca'da biraz serbestlik ve düzenlik tapkandan soñ, şalışıp hemen mad-diy durumların arıwleştirdiler ve zenginleştiler. Balaban köyler, kasabalar meydana ketirdiler. Fakat Kırım'dan ayrılık uzagan sayın, ondan ketirgen canlı anıların taşıganlar azaldılar, bo sebepten Kırım hasreti eksilmege ve süygışi zayıflamaga başladı.

Mında tuwıp öşkenler Dobroca'nı öz curt-ları dep bileler, milliy ve tarihiy öz curtları Kırım hakkında hemen hemen eş bir şey bilmiyler.

Bo wazietni anılgan birinci şahsiyet, yokarında ayıp geşkendi, Mehmet Niyazi bolgandır. „Curt Süygışi” şiirinde Gulsim hanım anasından soray:

„Anam, Kırım kayday yerdür,
Onda bolgan halk kimlerdir?”

Anası cevap bere:

„Kırım, biz tatarmız.
Kırım bızñıñ curtımızdır,
Ceri, köki ter temizdir,
Kırım'da da bızler barmız
Kart anaylar, kart babaylar
Bızñıñ kelir dep karaylar...”

Ek 6.

Mehmet Niyazi, Dobroca'nın Mangalya kasabası civarında sırf Kırım Tatarlarının oturganları Aşçılar köyünde 1878 senesi Tuna Savaşı denilgen Türk-Rus savaşı sonunda tuvgandır.

Balahım kuntuwardan ve Kılbadan hafif mayıllı yeşil bayırlar man sarılğan bo sessiz ve tenha köyde geşirgendir. İlk tahsilin köniñ eski usul ilkokulında yapkandan soñra, 11 yaşında, İstanbul'ga ketken ve „Darülmüallimîne“ kışındır.

1898 de öğretmen bolıp Kırım'ga kete ve başlangıç öğretmenliğin onda yasay. Bir sene sonra, Çar idaresininin dolayı, tekrar İstanbul'ga kele.

1900 senesinde, ayrılık asretine dayanal may Atacurtı Kırım'ga tekrar kelken bolsa da, aynı sebepten öñri bir seneden fazla kalalmay, tekrar İstanbul'ga dönmek zorında kala.

1904 senesinin ilk ayı işinde, babasının İstanbul da vefatı sebebinden, Köstenci'ge kele, mında Türk rüştiyesine başta öğretmen, soñradan müdür bola.

1914 senesinde Mecidiye Müslüman Seminarının Türk tili ve edebiyatı öğretmenı bola.

1917 senesinde Bolşevik ihtilali sırasında Kurultaynı toplaş millî, hükümetnin kurgan Kırım Tatar hükümetin şakıruvı üzerine, 1918 senesinde Kırım'ga kete. O zaman Akmescit kasabasında şıkmağa başlağan (Hak Ses) gazatasınıñ başyazarı bola ve emiyetli makaleler yaza. Bir ara Bañçesary Milliy Egitim müdürlüğün de yasay.

1920 senesinde Kırım Milliy hükümetinin dağılması sebebinden Romanya'ga kayta ve

Mecidiye Seminarındaki işine devam ete ve vefat tarihı bolğan 29 Kasım 1931 senesine kadar mında kala.

Mehmet Niyazi, 1904 senesinden ölüm künine kadar Dobroca Tatarlarına öğretmenlik ve gazetacılık colları man kizmet ete. „Dobroca Sadası“, „Teşvik“, = Işık“ gazataların ve Mektep ve Aile“ dergisın şıgara, Dobroca'da şıkkın başka gazata ve dergilerge memleketler de şıkkın Türkçe gazata ve dergilerge yazılar bere.

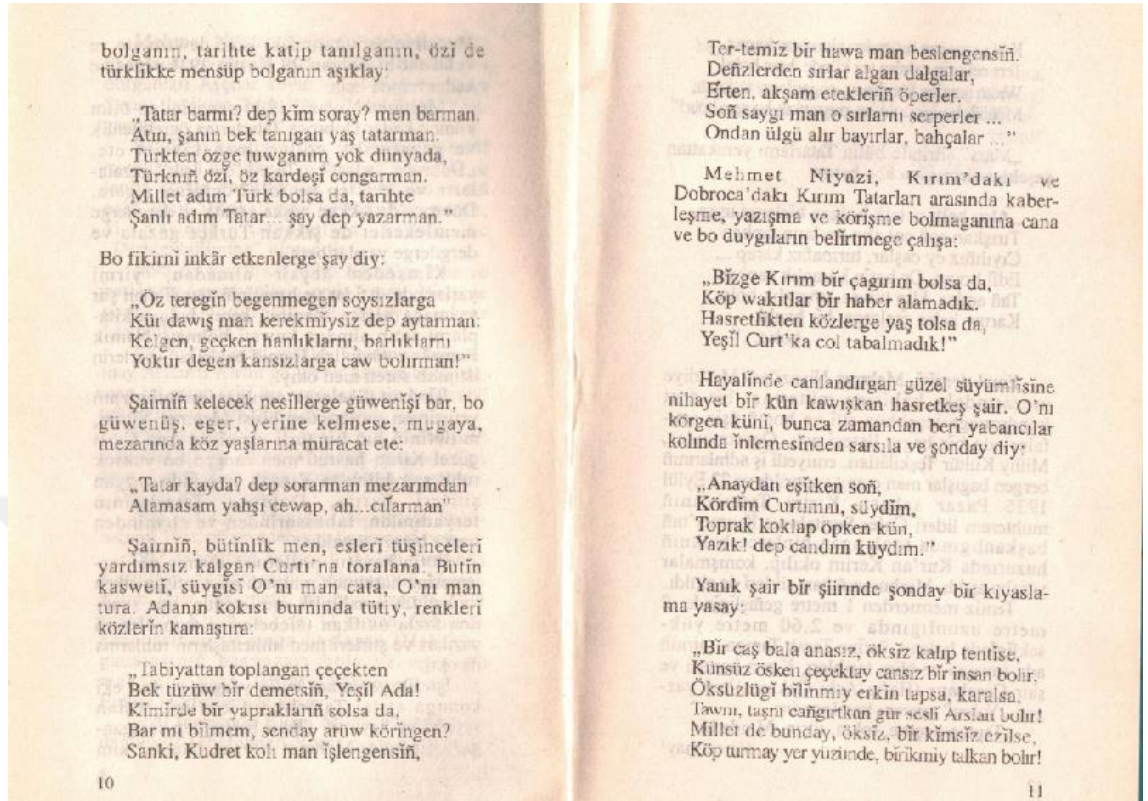
Kimseden teysir almadan, yirmi yaşlarında, istidat ve havesininin zewki man şiir yazmaga beşlay. Zaruret, kerek bolğan kitaplarını satıp almaga kuwetı bolmay. Namık Kemal ve Abdullah Hamid beylemiş eserlerini istinsah süreli men okıy.

Bir köp ölkelerge cayılğan milletimiznin yetiştürgen şairlerinden birisi Mehmet Niyazi, milletinin bin bir türlü elemi ve Ana Curtı güzel Kırım hasreti men cangan bo yüksek ruhlı şair bilhassa Kıpçak şivesinde yazğan şiirleri Kırım, Dobroca Tatarlarının feryadından, tahassüründen ve eleminden başka bir şey tuvıdır.

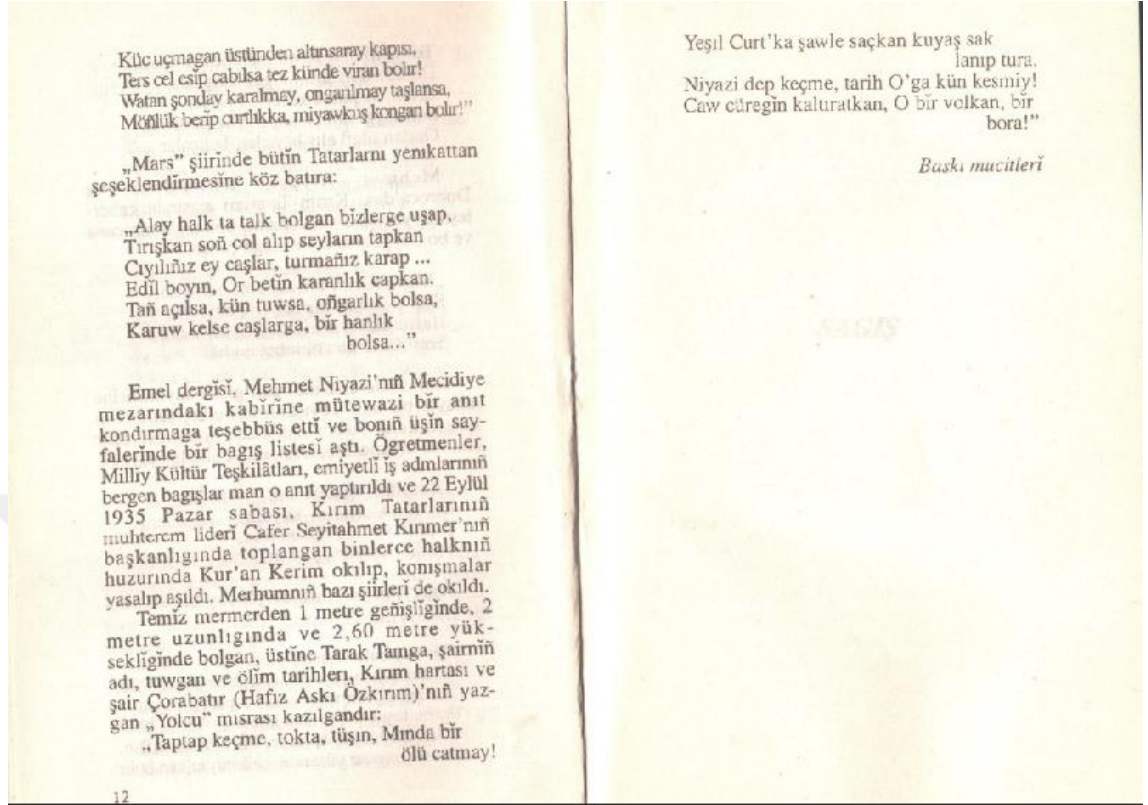
Bütün hayatın milletinin uyanış ve ilerlemesine hasetmek maksadı man intişap etken mukaddes muallimlik mesleğinde otuz seneden fazla okıtkan talebelerine aynı elemni yazıları ve şiirleri men millettaşların ruhlarına da ekti.

İstelik yagından bütün yazğan şiirleri eki konuga asıla: Tatarlıknın kimliği, watan süygisi ve kaygısı. „Tatar barmı dep soragan-“ şiirinde, Mehmet Niyazi, tatarın kim

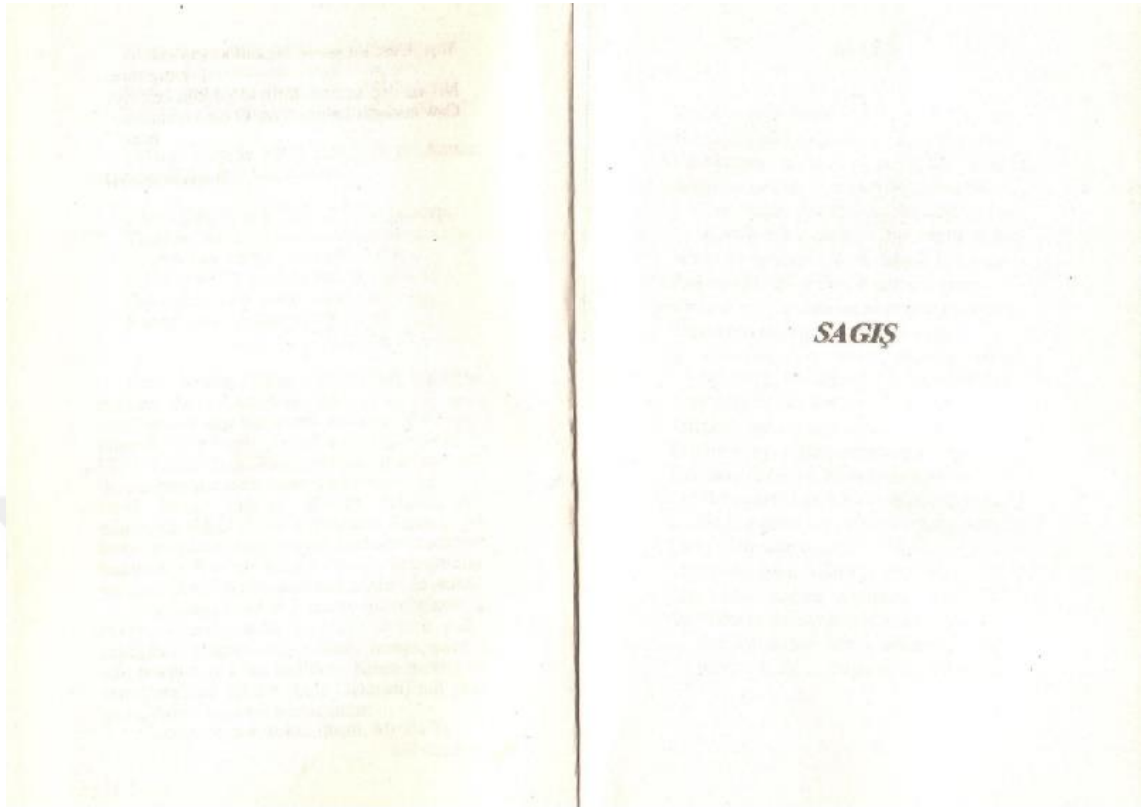
Ek 7.

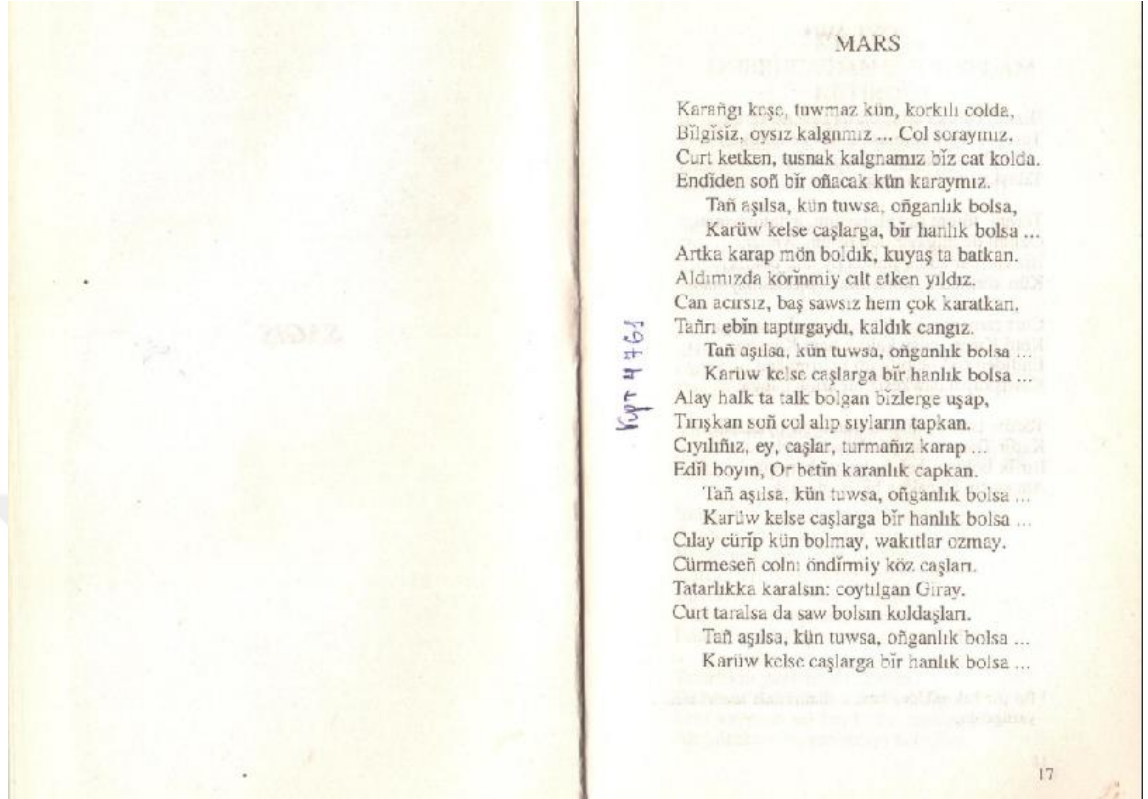
Ek 8.

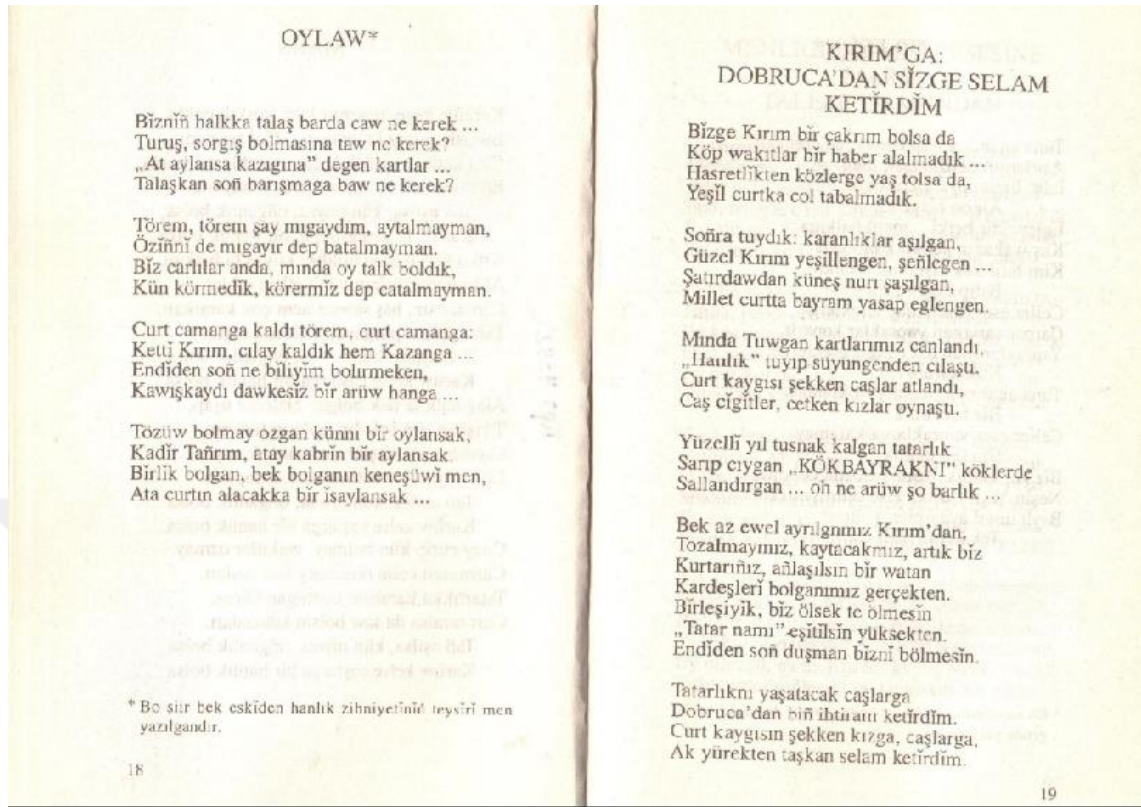
Ek 9.

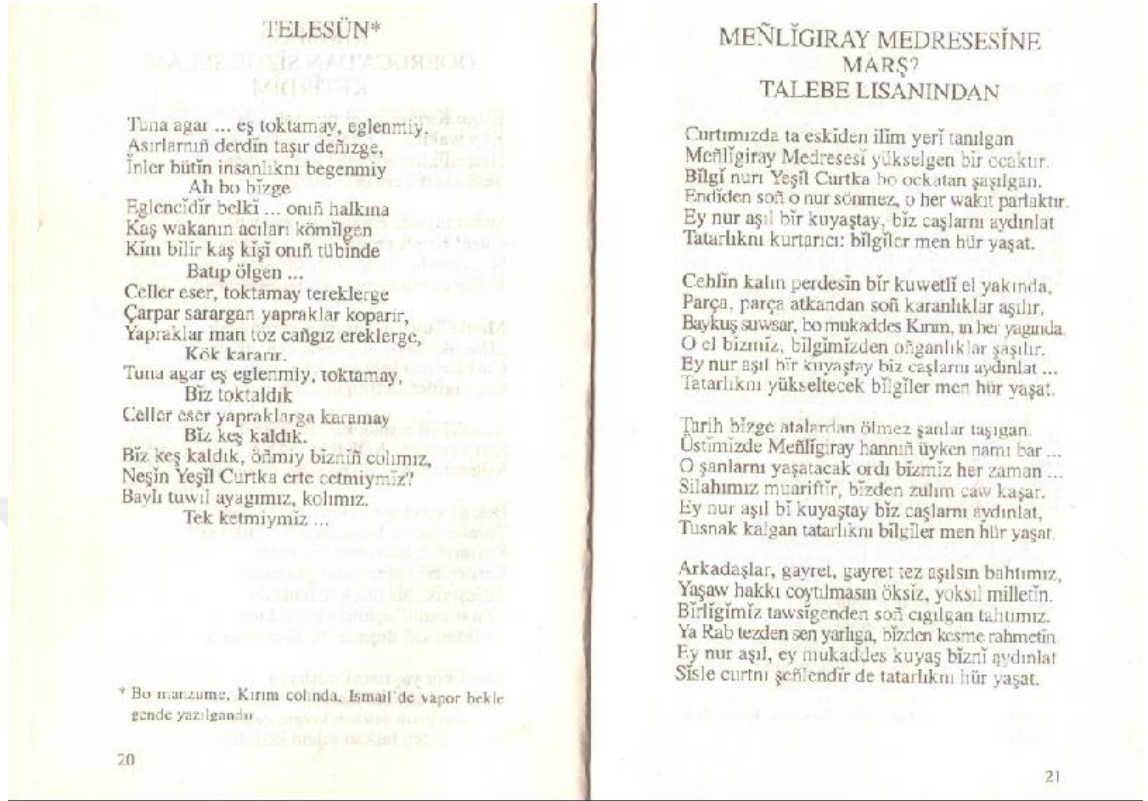
Ek 10.

Ek 11.

Ek 12.

Ek 13.

YEŞİL ADA

Tabiatıtan toplanan şeşekten
 Bek tüz bir demetsiñ Yeşil Ada.
 Kimirde bir yapraklarıñ solsa da,
 Bar mı bilmem senday arıw köringen.
 Sanke kudret kolı man işlengenisñ,
 Ter temiz bir haw man beslengensin.
 Deñizlerden sırlar alğan dalgalar
 Erten, akşam etekleriñ öberler
 Soñ saygı man o sırları serperler,
 Ondan ötkem alır bağlar, bahçalar.
 Deñizler men, dalgalar man ayışkan
 Bir dülberisñ biz men gizli tanışkan.
 Yüksek, yüksek mimberlarday tawlarıñ
 Üstlerindin kelgen sesni dıñlıyık ...
 Oh, bek tatlı, biz de şulay inliyik.
 Hutbe okıy sañke watan perisi
 Bir cewherday söziniñ herbirisi.
 Bo tatlı ses geşken künden bizlerge,
 Gayret bergen hakıykatlar ańlata
 „Men“ day zaif kalplerge söz kata.
 Diy ke: gayret gerek endi sizlerge.
 Gayret kayday lakırdı? ańlamaymız ...
 Biz yarınıñ bugündin oylamaymız.
 Cılay tura Sewda Ceri, Uşkan Suw*
 Suygı yaşay özlemlerde, köllerde,
 Meleklerge oynaş yerı şöllerde.
 Közleriñ men (akkan suwday) sağıñ kuw.
 Yeşil Curtka dülberlikler şaşılgan.
 Möñlik ketip, nurlı küneş aşılgan.

* Sewda ceri, bir bahçe ismi. Uşkan Suw, Kırım'da bir sellale

YEŞİL CURTKA

Bir ças bala anıñ, öksiz kalıp tentise,
 Künsiz ösken şeşektay cansız bir insan bolır.
 Öksizligi bilinmiy erkin tapsa, karalsa,
 Tawnı, taşmı cañıratkan gür sesli arslan bolır.
 Millet te bonday öksiz, bir kimsesiz eziñse,
 Köp turmay cer yüzibde birikmiy talkan bolır.
 Ölet kürse, ot tüşse, unışık bolıp turganda,
 Halk arası tabılmay, ortalıkta kan bolır.
 Ya koldaşıp alay kalk bir biri men baylansa,
 Üzilmegen, kopmagan kawıy bir arkan bolır.
 Kuş uşmagan üstindin, altın saray kapısı,
 Ters cel esip cabılsa, tez künde vıran bolır.
 Watan da şunday karalmay, oñarılmay taşlansa,
 Möñlik berip curtkıka, miyawkuş kongan bolır.
 Curt karalsa, milletke takat kelse, soñ bizde
 Coyılmamak, yüşlemek belki, bir iman bolır.
 Ah ... bek töben kalğanımız karanlıklar işinde,
 Oylanmaymız akaylar, bizge nasıl tañ bolır.
 Kewde cerge cabışkan, millet sınık kanat man,
 Talpınsa da uşalmaz, can berip kurban bolır.
 Men bilmeymen, sorayman, bar mı bilgen Kırım'da?
 Tatarlıgı yukselip, kaşan curt oñan bolır?
 Cürekleri awlıkken, can talaşkan marazımız ...
 Bek tırıñıp şalışkan, belki bir derman bolır.
 Keş bolsa da, haydınız, şalışayık karuw men ...
 Haksızlıknıñ künleri şulay kapangan bolır.

Ek 14.

KIŞNIN SELAMİ

Kış kıraw man bayga selam cibergeñ,
Degen: bo yıl biraz erte kelirmen.
Cagarlığın, kiyerliğin waktında.
Közün aşır hazır tutsın katında.

Kıraw aytkan: bo kayday şiydür, canım?
Yok mı acuw yokusullarga, sultanım?
Selamın man, hep kuwangan barlılar ...
Can taşımay bilmesizmi carlılar?

Kış ökirip degen: sen sus, Kıraw taz,
Bir selam man carlı meram anlamaz,
Sen kalırsın, onlarga men barıрман,
Karlı, buzlı cawdırır da aytarman.

Şunday beter özi keldi kapıdan.
Alayımız kalıraymız korkıdan.
Merhameti azdır, colda kondırar ...
Eşitmesin soñra bizni tondırar.

Ana cawdı sert sıraylı beyaz kar ...
Mekteplerde öksiz kız bar, bala bar.
Koli katıkan, ayakları kızargan,
Zawallınıñ bet, beñzi morargan.

Karawından anlaşıla merhamet
İstegeni, barlı, sen de yardım et ...
Kalin kiyim kiyisin, biraz kimtansın ...
Cilli üyde hawısız çatıp bir kansın.
Bay baladay üstü başı caraşıp,
Kıyka külsin közleri cıtırışıp ...

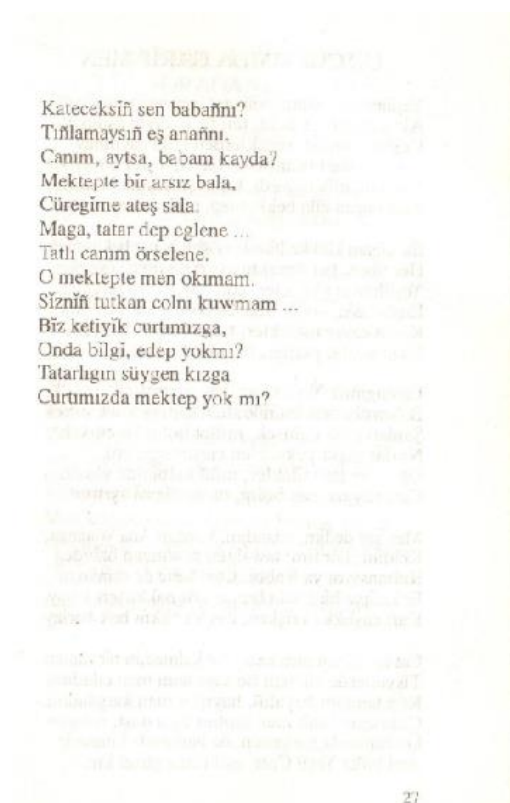
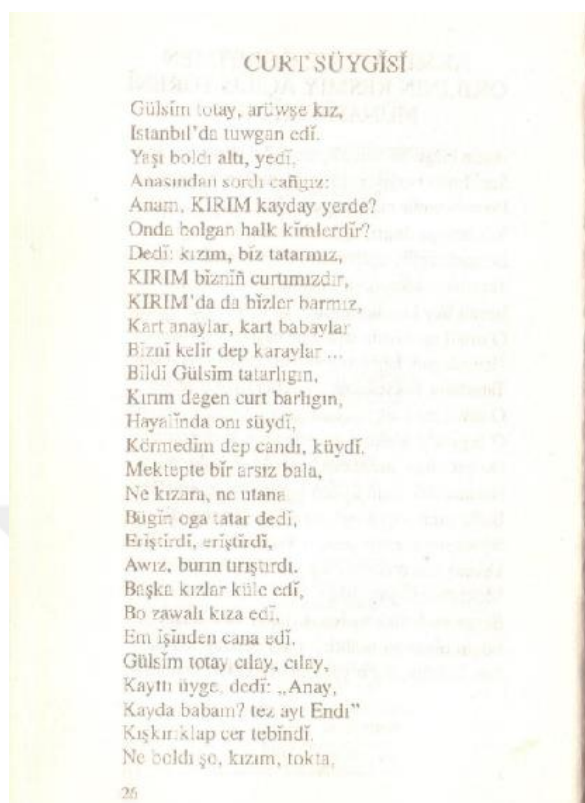
24

AKMEŞCİT KIZ ÖĞRETMEN
OKILININ RESMİY AÇILIŞ TÖRENİ
MÜNASİBETİ MEN

Bügün bizge bir tarihtir, artırsın bonday adımlar ...
Saw bolıfız cıyın yapkan efendiler, hanımlar.
Bo mekteptir cırtımızınıñ bir tek ana ocagı,
Kız balaga doğrı, aşık eñ sefkathı kucagı.
Bo mekteptir, üyretecek bizge ilimni, edepni,
Tatarlıknı köterecek „İsmail Bey Mektebi“
İsmail Bey kimdir? aytsın, bar mı onı bilmegen?
O tuwl mı bizniñ üşin köz çaşların silmegen?
Hep cılagan, hep acıgan, alay ömrin sarf etken,
Tatarlıknı yükseltecek gayretler men tüketken ...
O tuwl mı kartnı, cıaşnı gece-kiñdiz okıtkan?
O degendir: korkma, bir gün kelir, barlı bolırsın,
Doğrı biraz, aldın cür, tatar karlı bolırsın.
Herkes bilir onıñ üyken maksatların, emelini.
Belki onıñ soñı kardı bo mektebin temelini.
Bir kuyagır: nurın şaşkan Yeşil Curtunıñ üstinde,
Uşacakmız o zaman biz yarın da, bugün de.
Mektebimiz yaşadıkca, büyük namı yükselsin,
Bizge nurlı fikirlerden, üñlikler tez kelsin.
Bügün bizge bir tarihtir, artırsın bonday adımlar.
Saw bolıfız, cıyın yapkan efendiler, hanımlar.

25

Ek 15.

Ek 16.

ÖZ CURTIMDA GARİP MEN

Yeşillemini, külmiysiñ curt, sen neşin tüssizsiñ?
Akşamların sis bola, tañ fayız berip aşılmay,
Kuşlar şırsız, şeşeklerden koka cayılmay ...
Ah... sañke bir ümitsiz, hasta, güzel bir kızsıñ.
Yaznı mönlük ozgardı, kış geşti kaygılar man ...
Men oñgan kün beклиmen, milletke sayılarman.

Bir oñgan kün kalbimde oñgan bahar beклиmen.
Her tüste, her örnekte aşsın diyen şeşekler.
Yeşillensin şimenler, col, taw, cayıp terekler.
Kuşlar össin, suwlar aksın bir bonday kün beклиmen.
Kanat cayıp melekler, tolgunlangan şöllerde,
Oynaşsınlar periler, özenlerde, köllerde.

Uşmagımız Yeşil Curt, bayragımız çıksız kök,
Bolsın diyen, üstinde alem körmiy zewk sürsek.
Şanları man ögünsek, millet bolıp bir cürsek.
Nurlar şaşa yüksekten curtımızga kök.
Oh ... ne tatlı tilekler, möñ kalbimde yaşattım.
Curt süygısı can bolıp, öz ömrüñni aşattım.

Men şay dedim, atlandım, kayttım Ana Watanga,
Keldim, kördim: tawsigen suwıgan özinden
Kalmasaydı ya Rabbi, Curt kene de camanga ...
Er kalıpte bir hüzün bar. ar köz nakka ters karay,
Kart çaşlıkka erişken, çaş kartlıknı bek korlay.

Cat tuwılman men saga, cat kalmadım bir zaman.
Tışyerlerde cürsem de saguwım man caladım.
Köp tanıdım hayalñi, hayırlar man karşıladım.
Cıltragan ümit men taptım uşta dost, tuwgan.
Öz curumda garipmen, öz halkımda kimsesiz ...
Aşıl biraz Yeşil Curt, aşıl biraz güzel kız.

28

TATAR BAR MI DEP
SORAGANLARGA

Tatar bar mı? dep kim soray, men barman.
Atın, şanın bek tanıgan yaş tatarman.
Türkten özge tuwganım yok dünyada,
Türknñ özi, öz kardası şoñgarman.
Millet adım Türk bolsa da, tarihte
Şanlı adım TATAR ... şay dep yazarman.
Öz tereğın begenmegen soysızlarga
Gür dawış man kerekmiysiz dep aytarman.
Kelgen, geşken hanlıklarnı, barlıklarnı
Yoktur degen kansızlarga caw bolıman.
Saw bol, arıw millet, bögın yuklasañ da
Köz yaşım man betin sıypap men catarman.
Talk bolsañ da halk katında şöhetin bar,
Kün köresin sen de halktay itibar man.
Men körmesem sawlıgımda bonday küñler,
Mezarımda „TATAR KAYDAY?“ dep sorarman,
„TATAR KAYDAY?“ dep sorarman mezarımdan,
Alalmasam yahşı cewap, ah ... cılarman.

29

Ek 17.

MEN KAYDAYMAN?

Bir karawda oysız ösken balaman ...
 Bir karawda oylana da kalaman.
 Balalıgım tutsa külip caynayman,
 Kartlık eske tüşse elden yalaman.
 Kün ozgarsam küliler men diyen de
 Sürek ketmiy, mıgaya, toktalaman.
 Külgenim de şayna külüş, kün bolsın
 Küle turıp cürekke ot salaman.
 Men ömrimde az küldim, köp cıladım.
 Cılay, cılay tübinde col alaman.
 Halkını körge künlerin biz kormedik,
 Körmiz dep klimerde oylanaman.
 Küydü bawır, karalandı kasvet men ...
 Men de şaşım, neşin dertli bolaman? ...
 Bo dertni men kaydan aldım? kaydayman?
 Belki curtsız kalgan öksüz balaman ...
 Curt degende cüregimden et şıga,
 Dertim de so „Curt“ diy de kozgalaman.

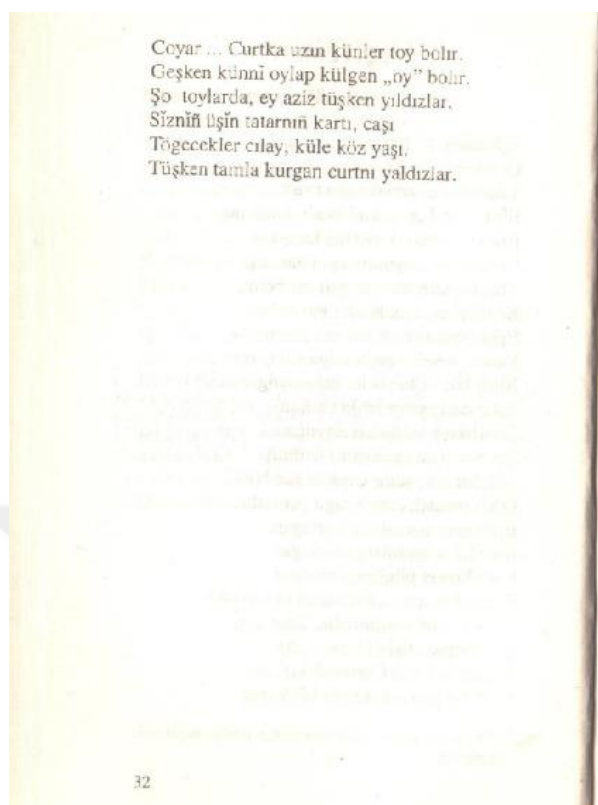
EŞİTEMEN

Tüşirilgen yıldızlarga*

Eşitemen: şo Kırım'da, Kazan'da,
 Orenburg'da, Türkistan'da, her yanda
 Tatarlıknı cıytmak üşin tırışkan
 Bir kuwet bar ... kolı kanlı, kalbi tas.
 Bizden tuwıl o kuwetke karışkan ...
 Köziñni aş, cıyılma ey, tatar çaş.
 Abaylap cür, awdarılğan car bolır.
 Köziñni aş, aşık közler bar bolır.
 Eşitemen: akmaş bolgan dereler,
 Kesek, kesek kanga tolgan alay cer ...
 Nurlı közler tınaklar man oyılğan ...
 Tatar çaşı eş bonlarga tözülmü ...
 Tatarlıknı yıldızları cıyılğan,
 Şay bolsa da kene ümit üşilmü.
 Aldıñı kör, şukur capkan kar bolır.
 Otkir bolsañ, curtıñ saga yar bolır.
 Eşitemen: insanlıknı barlagan,
 İnsanlıknı insanlarga carlagan
 Kara kuwet bilgilerin okıñız
 Ezgiden soñ ... toktatkan akkan suwı.
 Şo su bızın kanımızdır, Tatar çaş,
 Şo sebepten tışleri kırmızıdır,
 Emgenleri Ana Curtunıñ kızıdır.
 Kelir bir gün o kanların bir kuyaş

* Maksadım bolşewikler tarafından sürülp menfaada
 ölgendir.

Ek 18.

NEŞİN SÜYDİM?

Kırım'nıñ göl betinde,
Azaunıñ bir şetinde,
„Şırım“ adlı bir köyde,
Belki cartı bir üyde
Baham tuwgan.
Kıpçak'da oynay, caynay
Ösken emiş kart anay.
Keten sokkan, şal örgen,
Şay arıw künler körgen,
Başın cawlık man buwgan.
Kızlar, çaşlar kuyaşlap
Künden alğan sawlıknı,
Tañ yerine uşay dep
Kullangan al cawlıknı.
Ton cabınp kart cürgen,
Caş kuşanıp at sürgen,
Tüye macar cekkenler,
Toylar cıgıp ketkenler,
Toydan toyga awışıp,
Kayday yarga kawışıp,
Oñganlıkka dalğanlar,
Yasaw zewk'in alğanlar,
Sogış bolsa dawıllar
Şalğan ... Köyler, awıllar
Tolğan erge, cıgıtke ...
Curtınıñ cawı er itke
Güçlerin bildirgenler,

33

Ek 19.

Köteklep sındırğanlar.
Şay bolsa da Kırım'da
Ot bastırıp şıkkıanlar.
Tuşına kala insan:
Neşin cırttan bıkkıanlar?
Neşin, neşin şıkkıanlar
Taşlap o güzel yerni?
Ne bolıp talk bolganlar?
Kim korkatkan erlerni?

Kuşnı korkıtkan
Yuwacıgı taşlatır,
Bır kişide pitse kan.
Canın otka aşlatır.
Kuş bek ince bır dalgı
Konıp duşmannı bekler,
Cüregi de lüpülder ...
Algan ölümni alga.

Biz şunlarmız: tuşlarda
Cırt kaygısı çekemiz.
İlerki soğışlarda
Cırt dep ölirmekemiz?
Ana şunday bır duşman
„Yeşil Cırtı“ talagan ...
Dayanalmay biraz can,
Tışka şıgıp cılagan.

Biz kuş tuwılmız, çağlar,
Biz insanmız, cırttaşlar,

34

Biz korkmazmız duşmandan,
İnsan korkmaz cılandan.

Anaydan eşitken soñ,
Kördim cırtmını, süydım.
Toprak koklap öpken gün,
Yazık dep, candım, küydım.
Köp zamanlar calbardım:
So bizim kalk cıylmay,
KIRIM'ga şay dep bardım,
Köz yaşlarım tıylmay.

35

Ek 20.

Yıldız

1932 сенеси март 25-те ГПУ хадимлери тарафындан якъаланып «миллетчи» сыфатында он йыл шиддетли апске махкюм олунды. 1940-нджи йылларынынъ сонъларында азат этильген сонъ Озьбек-станда, Янъыёл шеэринде яшады. Тюрк ватандашы паспортыны къайтармакъ ичюн мураджаат этти. 1948 сенеси декабрь 17-де МГБ хадимлери тарафындан якъаланып, «телюкели шахыс» къабаатынен Сибирьге айдалды...

1956 сенеси Тюркие эльчилиги ве озь къорантасынынъ арекетлери нетиджесинде лагерьден къуртулып, Истанбулга къайтты.

Шевкий Бекторе 1961 сенеси 20 декабрьде Тюркиеде вефат этти.

Къырым акъкъында

Дерендир деньизинъ,
Сувунъда къайыкъ!
Не гузель адасынъ
Макътавгъа ляйыкъ!

Юксектир дагъларынъ,
Сериндир аванъ.
Бильмейим, не вакъыт
Бакъылыр даванъ...

Савармы туманынъ
Башынъдан, Чатыр-Тавъ
Корерми шу кунни
Меним башым савъ
1912 с.

Татарлыгъым

Татарлыгъым, тувгъан ерим,
Балалыкътан сюемен.
Онлар ичюн коп вакъытлар
Джылай-джана куемен.
Къайда барсам, мен коремен,
Гъарип татар сачылгъан.
Озь багъында къокъламагъа
Ёкъ бир гулю сачылгъан.

Къальтеджексинъ, озь багъындан,
Озь тилинден пек гъарип.
Лякин кимге айтаджакъсынъ
Сен буларны тиль джарып.

Ek 21.

Yıldız

Парчаланып токътала.
Мына шимди бир кыздай
Сырынганда сырына,
Фыш-фыш юклай джагынынъ
Башын джастап кырына.
Кимер эриш баладай
Урунганда уруна,
Къатсень бавы табылмай,
Акыл джетмей сырына.

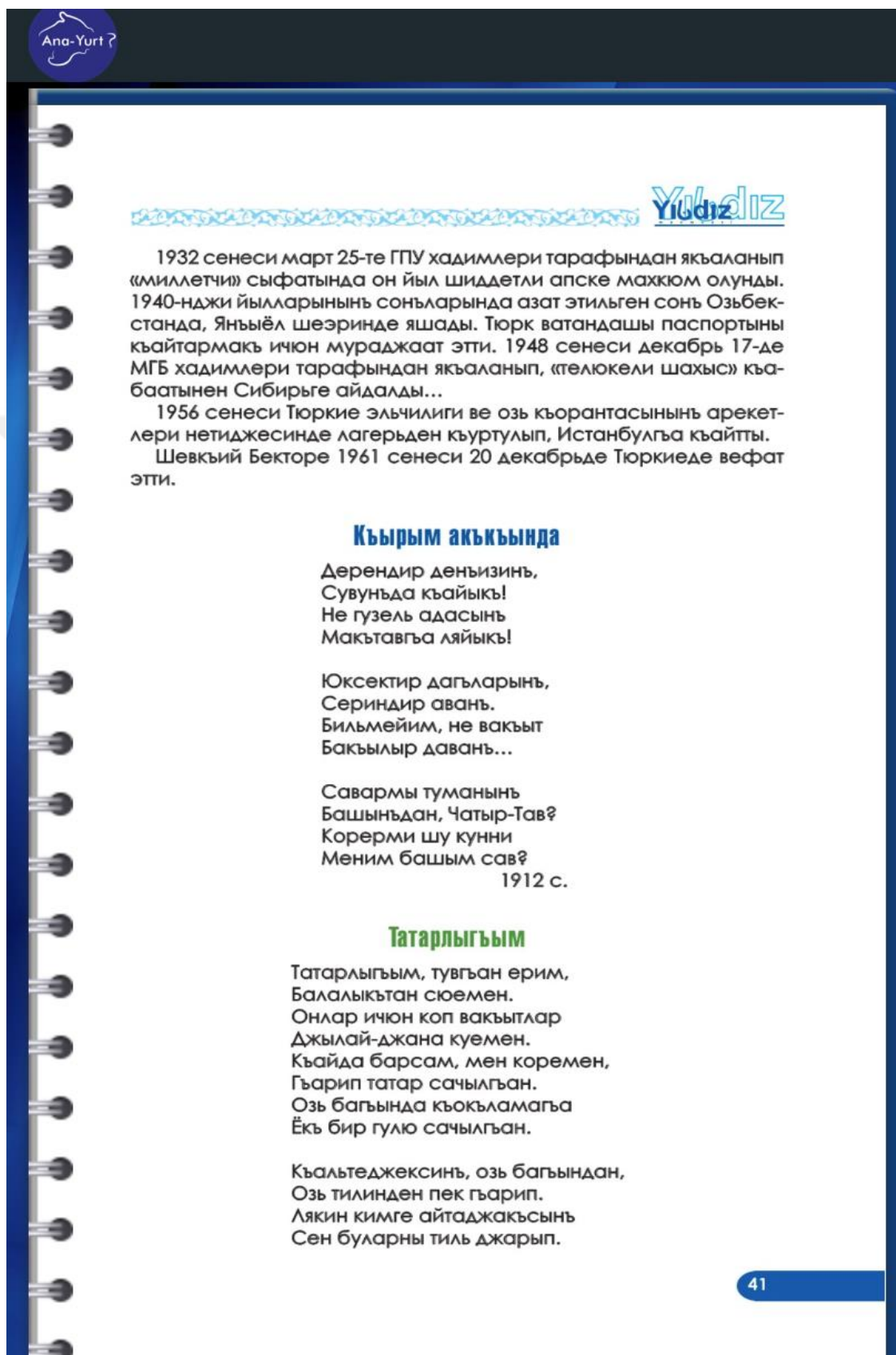
1922 с.

Къыш кунюнде тилегим

Къарлар джавып кеткейди,
Ерни ап-акъ эткейди,
Кунь кыздырып артындан,
Бузлар ирип биткейди.
Ешилленип япракълар,
Ешергейди топракълар,
Шырыл-шырыл акъкъайды,
Бузлап къалган чокъракълар.
Шень кунешнинъ нурлары
Сачылгайды ерлерге,
Тюрлю чечек къокъусы
Къошулгайды еллерге.
Тогай бою о еллер
Ельпир-ельпир эскенде,
Гузелимнинъ юзюнден
Сыйпай берип кечкенде,
Мен тогайлыкъ ичинде
Тыгыргайдым, яткъайдым.
Къыштан къалган къайгыны,
Юрегимден аткъайдым.
Сонъ да къулан чёллерде
Джувургайдым, чапкъайдым.
Къар куртюги астында,
Джойган ызым тапкъайдым.
Аваланып учкъанда,
Чатыртавны ашкъайдым.
Кенъ Салгыргъа къошулып,
Дёрт бир якъкъа ташкъайдым.
Бир гурьевик башында,
Йырлагайдым йырымны.
Кульдюргейдим, асырлап
Шу джылаган Къырымны.

1923 с.

Ek 22.

Ek 23.

№ 6 2018 ноябрь – декабрь

Къатты джелъмен атылганлар
Тавгъа, ташкъа я джаргъа.
Джарты дюнья мезар болган
Татарлыккъа, татаргъа.

Эр мезарнынъ баш уджунда
Токътап тѣтим козь яшым.
Эр бирине чыньларымдан
Ясап тиктим баш ташын.

Къол котерип дуа эттим
Юрегимден худайгъа.
Узун, къутлы омюр берсин
Бары оксюз анайгъа!

1913 с.

Ватан озълеми

Джанлар сыныкъ, башлар тобен, олюдайын саргъайып,
Манърай-манърай джуремиз биз къозудайын манърайып.
Юз отуз джыл ичинде тап негизинден джыгылып,
Чильдай тоздыкъ, даркъадыкъ, джат-джав къалды сыгъайып.
Къайсы ташны котерип, къарагъанда астына,
Бабайымнынъ бир парча сюегинден бар анда.
Топрагыннынъ, ташыннынъ къурбаныман, Ватаным,
Огъурынгда тѣкюльсин бир авуччыкъ ал къаным!
Кульдирмеге юзюньни сюе-сюе джан берип
Одеиесем акъкыннынъ, мен не ичюн тувгъаным?
Анайыма ант ичтим ешилъ джурткъа бармагъа,
Джан тенимден чыкъкъандже джавдан ачув алмагъа.

Истанбул, 1915 с.

Къырым джагъалары

Кок къарара, джелъ арта,
Толкъунларны къабарта.
Тыныш-тыныш джермен кок
Дерен толып ич тарта.
Окюне денъиз, копюре,
Окюрюклей, джекире,
Джернинъ къара бетине
Турмай шап-шап тюкюре.
Арткъа-арткъа тартылып,
Бир эпкимен окътала,
Баш эталмай, сонъунда,

Ek 24.

Yıldız

Парчаланып токътала.
 Мына шимди бир кыздай
 Сырынганда сырына,
 Фыш-фыш юкълай джагынынъ
 Башын джастап кырына.
 Кимер эриш баладай
 Урунганда уруна,
 Къатсень бавы табылмай,
 Акыл джетмей сырына.

1922 с.

Къыш кунюнде тилегим

Къарлар джавып кеткейди,
 Ерни ап-акъ эткейди,
 Кунь кыздырып артындан,
 Бузлар ирип биткейди.
 Ешилленип япракълар,
 Ешергейди топракълар,
 Шырыл-шырыл акъкъайды,
 Бузлап къалган чокъракълар.
 Шень кунешнинъ нурлары
 Сачылгайды ерлерге,
 Тюрлю чечек къокъусы
 Къошулгайды еллерге.
 Тогай бою о еллер
 Ельпир-ельпир эскенде,
 Гузелимнинъ юзюнден
 Сыйпай берип кечкенде,
 Мен тогайлыкъ ичинде
 Тыгыргайдым, яткъайдым.
 Кыштан къалган къайгыны,
 Юрегимден аткъайдым.
 Сонъ да къулан чёллерде
 Джувургъайдым, чапкъайдым.
 Къар куртюги астында,
 Джойган ызым тапкъайдым.
 Аваланып учкъанда,
 Чатыртавны ашкъайдым.
 Кенъ Салгыргъа къошулып,
 Дёрт бир якъкъа ташкъайдым.
 Бир гурьевик башында,
 Йырлагъайдым йырымны.
 Кульдюргейдим, асырлап
 Шу джылагъан Кырымны.

1923 с.

Ek 25.

№6 2017 ноябрь – декабрь

*Мевкий БЕКТОРЕ***АКЪКЪЫМ ИЧЮН**

Эр шей дерин уйкюларда ятарды,
 Куньдюзини геджесине кьатарды,
 Зулум акъкын панджасына тутарды,
 Уяндым да: – Акъкъым дие багъырдым.

Еллер алды, дагълар кести сесими.
 Азмиш иле енъдим бутюн ясымы,
 Шашырмадан огрендигим дерсими:
 – Акъкъым! Акъкъым! Акъкъым! – дие багъырдым.

Бир кунь олды, къан бурюди эр ери;
 Эп дагытты ятагындан эрлери.
 Къалмыш экен бен ялыньыз серсери,
 Ене: – Акъкъым! Акъкъым! – дие багъырдым.

Дагълар атеш, ерлер атеш къусаркен,
 Джеллят эллер мазлумлары асаркен,
 Акъ – акъ экен, къоркъар киби сусаркен,
 Бен сусмадым: – Акъкъым! – дие багъырдым.

Деньиз джошты, далгаланды дагъ киби;
 Дагъ ириди къаршысында ягъ киби,
 Кок къапанды устюме бир агъ киби,
 Тюптен кене: – Акъкъым! – дие багъырдым.

Гурь сесимден бутюн барлыкъ инъледи,
 Эр шей сусты, ферьядымны динъледи.
 Дедим инсан, залым инсан чынълады:
 – Акъкъымы, ах, акъкъым! – дие багъырдым.

Ek 26.

Кызыл байракъ, кызыл байракъ, дагъылан!
 Бархата, Гъарпта анъ кунеси дагъыланъ!
 Санъа жан иден къузет артыкъыс
 Дагъыларынъ элимлеръ багъыланъ.
 Кызыл байракъ, кызыл байракъ, дагъылан!
 Дагъылар биле санъа кельсин, уясын!
 Челингим етер артыкъ, элимлер,
 Беринъ аякъым, аякъым- дие даясын.
 Кызыл байракъ, кызыл байракъ, дагъылан!
 Ихосун денъыз - ол къан киби копёрсин!
 Назлум, аякъым кечер къара изьлере
 Не дурмасин, асырларъа тахирсин.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Sümevra Akbıyık
Doğum Yeri ve Tarihi	
Eğitim Durumu	
Ön Lisans	
Lisans Öğrenimi	
Yüksek Lisans Öğrenimi	
Bildiği Yabancı Diller	
İletişim	
E-Posta Adresi	